

ОЛЕКСАНДЕР САЛКОВСЬКИЙ

323.1 (47.71)

32

7669

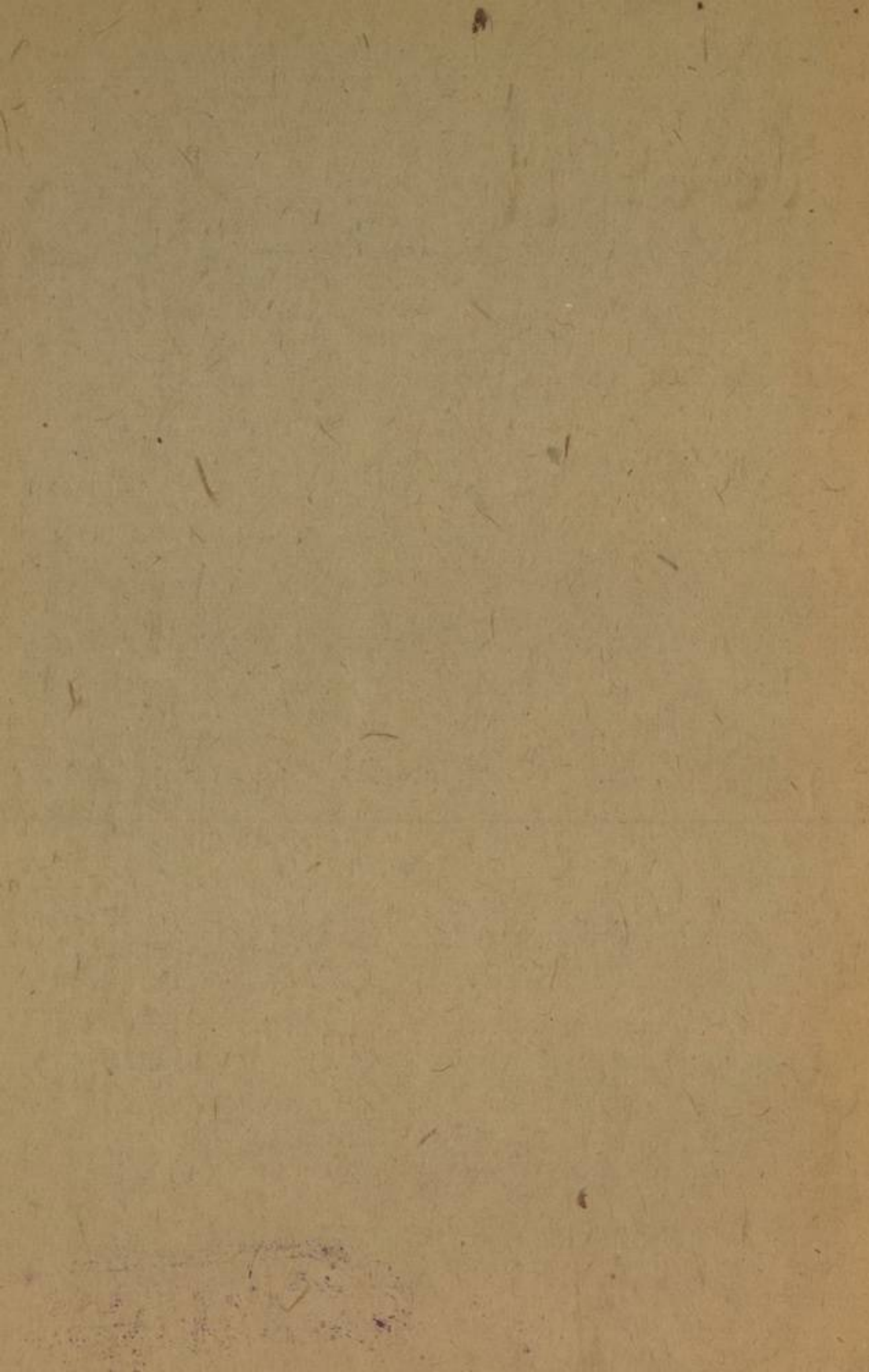
И

НОВА УКРАЇНА

(ШЛЯХ НАШОЇ ДЕРЖАВНОСТІ)

766 310 с/х

—

В 7669 W

Ол. САЛІКОВСЬКИЙ

В книгозбірню київської
просвіти ім. М. Шевченка

від автора
24/IX 19.

НОВА УКРАЇНА

(Шлях нашої державности).

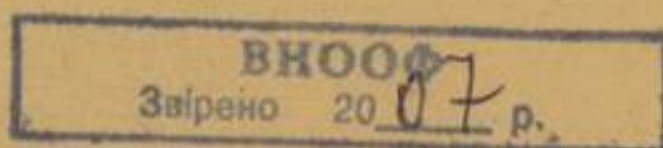
згод

УЧАСНИК
1919

1919

**ВСЕНАРОДНА
БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
В КИЇВІ.**

~~9(с)4~~
ПЗ(24к)712 с/1

Київ.

Друкарня Т-ва „КРИНИЦЯ“, Хрещатик 42.

1919.

Цю мою книжку я присвячую українському вчителю, що працею своєю кладе найміцнішу підвалину під будову нашої державности.

О. С.

Матеріалом для першої частини цієї книжки послужили головним чином лекції про сучасний момент на Україні, що були читані мною в Києві влітку 1918 р. на курсах для лекторів та вчителів середніх і вищих початкових шкіл. Пізніші події викладені додатково—спеціально для цього видання. Друга частина книжки склалася з статей, що були надруковані того ж таки року в „Новій Раді“. Обидві частини уявляють собою критичний огляд найважливіших моментів українського революційного руху до недавніх часів і тісно зв'язані загальною ідеєю безупинного зросту української державности на національних основах. В викладі фактичної сторони подій, в їх критиці та прогнозах я безумовно ухилявся від партійних точок погляду й до самих партій, оскільки їх торкався, вважав необхідним відноситися з повною безсторонністю.

Як додаток до статей, прикладаю найголовніші документи, яким належить епохальне значіння в історії української державности, до 29 квітня 1918 р.

Автор.

Од минулого до майбутнього.

I.

Скільки попередніх слів.—Про головні чинники в історії України.—Російський уряд і український національний рух.—Центральна Рада та її перші універсали.

Відомий російський письменник сказав: „поетом можеш ты не быть, но гражданином быть обязан“. В інших виразах це визначає, що чим би ти не був—вчителем чи ремісником, артистом чи хліборобом, купцем чи вченим—ти в кожному разі повинен знати свої громадські обов'язки, повинен інтересуватися станом твоєї країни, повинен триматися того чи іншого політичного курсу. Отже виходячи з цієї думки, я й приступаю до своїх статтів про сучасний момент. В нашій літературі поки-що нема загально-критичного огляду подій на Україні після революційного перелому в березні 1917 р., і рядовий обиватель, як я мав нагоду не раз спостерегати, не завжди уявляє собі навіть причинний зв'язок між цими подіями й зовсім не може орієнтуватися в тім, що його оточує та проходить перед його очима, вже не кажучи про передбачення того, що насовується на нас в найближчі часи. Цілком природно пошукати в таких умовах якийсь загальний ґрунт, якусь провідну нитку, знайти ті підстави, без котрих ми можемо бачити тільки окремі дерева та не побачимо ліса.

Розуміється, ніхто з нас не є пророком і ніхто не розкаже непомильно, що чекає нашу Україну в майбутності, але ж не можна провадити жадної політичної праці, як що не мати, хоча б самого загального, прогноза будучини, який допомагає орієнтуватися в сучасності й так або інакше направляти свої відповідальні кроки. До такого стану необхідно наблизитися кожному, оскільки він вважає себе працюючим на громадській ниві; а чи ж треба зясовувати, що кожна культурна праця—є також і державна праця?

Сучасність є спадщина минулого, й тому я вважаю необхідним перш за все оглянути ту путь, котру пройшла Україна

за часи революції. Головними етапами на цій путі було перш за все заснування в Києві Центральної Української Ради, як органа об'єднуючого організоване українство; потім заходи до порозуміння з тимчасовим правительством і їх невдалі наслідки; далі—перший універсал і досягнута після нього згода, що була закріплена 2-им універсалом, перетворення Центральної Ради на підставі цієї згоди в революційно-краєвий, а не тільки національний, парламент; ще далі—розходження з російським урядом і 3-й універсал, боротьба з більшовиками й 4-ий універсал, Берестецька мирова умова та поклик німців, а потім—криза в Центральній Раді та кабінеті і 29 квітня з його сумними та огидливими наслідками. Перемога Антанти та революція в Німеччині приводять до гибелі гетьманщини, на місце якої знов приходить Українська Народня Республіка, якій вдруге доводиться зустрінутися з большевизмом.

Ці етапи нашої революції найтісніше між собою зв'язані, і коли ми ближче придивимося до них, коли розглянемо, так мовити, первопричини того напрямку, в якому ішло в останні 1½ року будівництво нашої державности, то побачимо, що в нашій сучасності, як і в нашій минулій історії, надзвичайну, превалуючу роль відіграли *міжнародні відносини*, ґрунтом же для цих останніх завжди служило географічне та економічне становище України. На це я прошу звернути особливу увагу. В цім—вузол нашої історії, нашого минулого, нашої сучасности, нашої майбутности.

Подивіться на нашу мапу. Український народ суцільною масою охопив північний бік Чорного моря, загородив доступ до його своїм сусідам, опанував найкращі, найбагатіші країни Європи. Він володіє морем, він може прогодувати своїм хлібом половину Європи, в його нетрах безмірна кількість заліза, вугілля,—чи ж могли не заздрити на ці величезні багатства наші сусіди, чи ж могла Україна спокійно й самотійно володіти ними?

Наша минула історія—ми це добре знаємо—дає на ці запитання цілком негативну відповідь. Україну шарпали зі всіх боків, її державне будівництво не могло провадитись нормально, не могло досягти певних, сталих форм, позаяк доводилося значну частину своїх сил віддавати боротьбі і орієнтуватися то в той, то в інший бік: то на кримську орду, то на Польщу то на Туреччину, то на Московщину. Міжнародним положенням означався внутрішній стан України; її внутрішні відносини й хатні, так мовити, справи найтісніше переплутувалися з зовнішніми. В зазначених умовинах Україна не могла стати великою європейською державою й тому примушена була зв'язувати свою долю, так чи інакше, з тим або іншим своїм сусідом.

Ми добре знаємо, чим це нарешті закінчилося. Не вважаючи на свої багатства та надзвичайно гарне географічне положення, — а краще мовити, як раз завдяки цим умовинам — Україна, вирвавшись в 1654 році з польських лап, впала в обійми «братньої» Московщини, котра її в цих обіймах так зтиснула, що від широкої автономії, яка забезпечувалася Переяславською умовою царя з Богданом Хмельницьким, не залишилося й сліду.

Революція 1917 року воскресила Україну для нового життя, але треба зазначити, що з перших же його кроків почалась стара, добре відома нам, історія.

Дозвольте ілюструвати її одною особистою згадкою. Я дуже добре пам'ятаю, як 1917 року, влітку, польська біженецька колонія у Москві, яку складала виключно великі й заможні польські пани, улаштувала в найкращім московському готелі „Метрополь“ гарне суаре, присвячене Україні, та запросила до себе нас, українців, що перебували в той час в Москві. Було на тім суаре скільки дуже гарних промов про Україну й найліпша з них, виголошена відомим письменником п. Лімановським з великим піднесенням та натхненням, як двічі-два-чотири доводила, що усе найкраще, що було й є в Польщі і в поляків, в їх мистецтві й письменстві, в їх промисловості, — усе те давала Україна; що без України, без її сонця, без її моря, без її безмежних золотих нив Польща не може існувати; що Польща й Україна — це рідні сестри, які самим Богом призначені до сполучення.

Отже бачите — сестри! Але ж Московщина в той самий мент заявила — і досить енергійно! — свої права на сестринство, досить міцно сціпила свої обійми, й історія революції на Україні, історія нашої сучасної державности — це в значній мірі є історія того, як ми виривалися з сестриних обіймів Московщини та як для досягнення цієї мети нам довелося впасти в цілком нові обійми, про котрі раніш ми не думали, не гадали, — в обійми німців.

В цім разі, як і у всьому минулому України, яскраво виявилася та її фатальна доля, що вище мною зазначена. Я не хочу забігати наперед, але прошу читачів мати ввесь час на увазі, що сучасний мент і та путь, якою ми до нього дійшли, можуть бути зясовані лише на тлі нгших міжнародніх відносин. Інші народи ростуть та будують свою державність цілком, — чи принаймі переважно, — на основі своїх внутрішніх сил, в звязку з умовинами тільки свого власного життя. Україна, навпаки, перш за все примушена була рахуватися з силами зовнішніми, з своїми могутніми, зазіхаючими на її долю, сусідами.

Цілком зрозуміло, що спиняючись на цій стороні нашої національної справи, треба поставити на перший план відношення до Росії, — тої Росії, що з самого початку війни проголосила волю пригноблених народів Європи і одночасно з тим ухопила за горло Україну та Галичину. Правда, на зміну цієї Росії прийшла інша — революційна, але не така вже між ними виявилася різниця, як того можна було чекати та як то було б бажано для нас.

Перший російський революційний уряд, себ-то „временное правительство“, здавалося б, повинен би був в своїй програмі стати на шлях визволення російських народів, але навіть в такий надзвичайний історичний мент виявився старий, як саме московське царство, російський централізм, і в проголошеній тимчасовим російським урядом програмі не було жаднісінької згадки про право народів на самоозначення; зазначалось лиш скасування національних обмежень, встановлених царськими законами відносно так званих іногородців.

Така відсутність у тимчасового правительства національно-державної програми робила дуже важке вражіння, і коли через скілька днів після петроградського революційного вибуху прибув до Москви міністр юстиції Керенський, цей перший улюбленець російської революції, то М. С. Грушевський, що перебував в той час у Москві, як заслонець старого російського уряду, хотів поговорити з революційним міністром з приводу урядової програми. Але Грушевського до п. Керенського не було допущено, і український діяч послав міністрові листа, в котрім докладно й досить різко підкреслив помилку тимчасового правительства і звертав увагу на необхідність стати на іншу путь в розв'язанні національних справ взагалі та української зокрема.

Жадних наслідків це не дало, і тимчасовий російський уряд ввесь час цілком негативно відносився до революційного утворення на Україні форм національного самоозначення. А між тим процес національної творчости в загальних умовах революції не міг спинитися; він розлився як стихія, він шукав певних шляхів для нормального розвитку, і першою з досягнутих ним сталих форм, як я вже зазначав, була Центральна Рада, що склалася в березні 1917 року.

Треба звернути увагу на те, що це була в першій своїй стадії виключно національно-громадська організація, яка сконцентрувала тільки українські сили і складалася, взагалі, з досить випадкових елементів. Це, можна так мовити, був ініціативний гурток, що заснувався головним чином силами та стараннями так званого Т-у-п'а, себ-то „Товариства українських

— 9 —

поступовців“ — старої й цілком конспиративної української організації, що об'єднувала найкращі елементи української інтелігенції, без різниці партій, на протязі останніх 15—20 років по всій Росії.

Щоб поширити свою працю та побільшити своє значіння, Центральна Рада скликала в Києві в початку квітня 1917 р. всеукраїнський національний зїзд, котрий пройшов з великим успіхом і перетворив Центральну Раду в постійну демократичну організацію з остільки правильним представництвом всіх місцевостей України та демократичних верств її людности, оскільки те було досяжно в умовах революційного часу. В склад Центральної Ради увійшли заступники від усіх українських губерній та губерніяльних міст, а також від політичних та громадських організацій, усього коло 150 депутатів.

Повний склад Центральної Ради міг збиратися лиш раз на місяць в сесію, що тяглася кілька днів; постійно ж працював комітет, що потім перетворився в так звану Малу Раду. В комітет входило 30 чоловік. В склад Центральної Ради мали право увійти й представники національних меншостей, себ-то росіяне, євреї й поляки, але вони ухилились од користування цим правом, бо нег'ативно відносились до організації українських національних сил і майже в кожному її кроці бачили „шовінізм“.

В мою мету не входить огляд праці Центральної Ради в перший період взагалі. Я повинен звернути увагу читачів тільки на один її акт, котрий став джерелом і, так мовити, вихідним пунктом нашого прямування до автономії. Вище я вже згадував про листа М. С. Грушевського до російського міністра Керенського. То був приватний лист, що нагадував російському революційному урядові про його обовязки перед Україною. Жадних наслідків той лист не мав, і про нього ледве навіть чи хто знає, окрім тих членів московської української колонії, з котрими радився М. С. й котрим читав свого листа перед його відсилкою п. Керенському.

Центральна Рада вже не приватно, а офіціально й не Керенському, а цілому російському урядові послала листа, — послала з окремою делегацією, в склад якої увійшли В. К. Винниченко, С. О. Єфремов, М. М. Ковалевський, О. Пількевич та інші українські діячі. В листі, а точніше мовити, в докладній записці чи петиції Центральної Ради, надрукованій своєчасно в українських та російських часописах, було пять головних пунктів. Центральна Рада вимагала від російського уряду: 1) висловити принципово доброзичливе відношення до автономного устрою України; 2) поширити українізацію на середні (а не тільки на нижчі) школи; 3) встановити при тимчасовім уряді

посаду особливого комисара по українським справам, а в Києві краєвого комисара, з особою радою при ньому; 4) призначати на адміністративні посади на Україні осіб, що користуються довіррям населення та вживають його мову; 5) віддавати на національно-культурні потреби українського народу певну частину грошей, які збираються у центральну казну з України.

Це, як бачите, був дуже скромний мінімум домагань Центральної Ради, але російський уряд і цього не схотів задовольнити. Депутація приїхала з Петрограду з порожніми руками. Треба зазначити, що в час поїздки делегації до Петрограду Центральна Рада стала на шлях своєї реконструкції: вона перетворилась в Раду селянських, робітничих та військових депутатів. В її склад увійшли Генеральний Військовий Комітет, обраний на 1-м військовим зїзді (5 травня) та Всеукраїнська Рада селянських депутатів, обрана на 1-м всеукраїнським селянським зїзді (28—31 травня).

Само по собі зрозуміло, що відношення до української справи тимчасового правительства не могло не обурити українське громадянство, не могло не викликати протесту з боку Центральної Ради. І той протест не забарився: 10 червня Центральна Рада випустила свій перший універсал до українського народу. В цім універсалі Центральна Рада заявила:

„Домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло. Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, на право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського учредительного зібрання. Центральне Російське правительство не схотіло мати при собі нашого комисара, не схотіло разом з нами творити новий лад. Так само не схотіло призначити комисара на Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку. І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

„І тепер, народе український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли тимчасове російське правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

„І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

„Отже хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи. Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа городська чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою. Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуем нашим громадянам повести широку дужу організацію та освідмлення народу, і тоді перевибрати адміністрацію. В городах і тих місцях, де українська людина живе всуміж з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя. Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю і в сей тяжкий час вседержавного безладдя, дружно, одностойно з нами, стануть до праці коло організації автономії України“.

Разом з оголошенням 1-го універсалу (з котрого я навів більш важливу частину*) було приступлено до сформування Генерального Секретаріату, як виконавчого органа Центральної Ради.

Перший універсал Центральної Ради це є дійсно епохальний акт. Він, як гвалтовний дзвін, розбудив тих, що не встигли ще прокинутись на Україні; він, як вибух бомби, стурбував російське громадянство та примусив тимчасове правительство піти на уступки. Правда, й цим разом воно пробувало обмежити ті уступки тільки самою „словесністю“, воно стало випускати краснословні розяснення та відозви до українського народу; але це Україну заспокоїти не могло, вона твердо йшла обраним шляхом, й прийшлося піти більш рішуче на зустріч домаганням Центральної Ради.

В кінці того ж таки червня тимчасовий уряд післав в Київ міністрів Керенського, Терещенка та Церетелі з дорученням порозумітись з Центральною Радою та спільно виробити дальший *modus vivendi* в нових умовах життя. Це завдання було виконано з успіхом, і наслідком порозуміння російських міністрів з Центральною Радою була з одного боку декларація тимчасового правительства, а з другого—новий універсал. Обидва ці акти було видано одночасно—2-го липня.

*) Повний текст цього універсалу, як і слідуючих трьох, див. у кінці цієї книжки. О. С.

Декларація правительства починається так:

„Выслушавъ сообщеніе министровъ Керенскаго, Терещенко и Церетели по украинскому вопросу, Временное правительство приняло слѣдующее рѣшеніе:

Назначить в качествѣ высшаго органа управленія краевыми дѣлами на Украинѣ, особый органъ—генеральный секретаріатъ, составъ котораго будетъ опредѣленъ правительствомъ по соглашенію съ Центральною Украинскою Радой, пополненной на справедливыхъ началахъ представителями другихъ народностей, живущихъ на Украинѣ, въ лицѣ ихъ демократическихъ организацій. Черезъ означенный органъ будутъ осуществляться мѣропріятія, касающіяся жизни края и его управленія.

Считая, что вопросъ о національно-политическомъ устройствѣ Украины и способахъ рѣшенія въ ней земельного вопроса въ рамкахъ общаго положенія о переходѣ земли въ руки трудящихся, долженъ быть разрѣшенъ Учредительнымъ Собраніемъ, Временное Правительство отнесется сочувственно къ разработкѣ Украинской Центральной Радой, пополненной указаннымъ образомъ, проекта о національно-политическомъ положеніи Украины въ томъ смыслѣ, въ какомъ сама Рада найдетъ это соотвѣтствующимъ интересамъ края, а также о формахъ разрѣшенія въ ней земельного вопроса, для внесенія этихъ проектовъ въ Учредительное Собраніе“.

Другий універсал, виданий за згодою тимчасового уряду, поклав тверду й цілком легальну підставу під Централну Раду та її роботу. З національного парламенту він перетворив Раду в парламент краєвий, котрий мав об'єднувати круг себе всі народи України.

Здавалося б, що тепер справа російсько-українських відносин стала на цілком певну путь, що на Україні почнеться спокійна державна праця. Але не так склалось, як бажалось... Перш за все страшенно схвилювалися кадети, і як тільки була проголошена декларація в українській справі тимчасового уряду, вони вийшли з його складу. Перелякалися свого власного кроку й російські соціалісти та зараз таки після 2-го універсалу почали старе московське крутіство, почали чинити всілякі перешкоди в організації генерального секретаріата та в затвердженні його інструкції. ✓

Українці віднесли до цього з надзвичайною стриманістю, виявили велику поміркованність й зробили цілу низку уступок, дякуючи чому генеральний секретаріат кінець-кінцем був зат-

верджений хоч і в скороченім складі, а інструкція для нього була санкціонована, хоча і в досить обшарпаній редакції. Але й це не задовольнило московський уряд. Як відомо мені особисто зі слів одного з товаришів міністра внутрішніх справ тимчасового уряду, цьому урядові не подобався персональний склад генерального секретаріата, особливо В. К. Винниченко, і уряд вирішив з ним не зноситися, себ-то бойкотувати ту саму державну інституцію, яку він же й ухвалив та затвердив. Це щось прямо неймовірне, але на жаль це безсумнівний факт. Тимчасовий уряд цілком ігнорував генеральний секретаріат, не звертався до нього ні з одною бумагою, не асігнував на його потреби ні єдиного рубля, а коли представник генерального секретаріату по фінансовим справам покійний Туган-Барановський особисто звернув на це увагу російського міністерства фінансів і зазначив, що при таких умовах генеральний секретаріат не може нічого робити, то дістав відповідь: „тѣмъ лучше!“

Очевидно, що на погляд російського уряду, таке положення генерального секретаріату повинно було дискредитувати його в очах населення й таким чином полегшити для уряду боротьбу з новими державними інституціями на Україні; але на практиці це довело як раз до протилежних наслідків: загострило боротьбу, підштовхнуло українські політичні партії в бік самостійности та максималізму, поширило крайні елементи в українськiм громадянстві взагалі.

З свого боку такий хід подій та настроїв на Україні викликав ворожу реакцію в Петрограді, і справа кінець-кінцем загострилася до такої міри, що в Києві в половині жовтня розповсюдилися звістки, буцім то прокуратор судової палати п. Чабаков отримав розпорядження від тимчасового уряду арештувати Винниченка та інших секретарів й розпочати проти них формальне слідство. Скоро це було спростовано з боку судової влади, але все ж таки представників генерального секретаріату було викликано до Петрограду — мовляв, „для об'ясненій“. Після де-якого вагання—їхати чи ні—до Петрограду виїхали Винниченко, Стешенко й Зарубин. Кажуть, буцім то перші два мали там і залишитись, буцім то для них були вже виготовлені й камери в Петропавловській фортеці, але ці звістки залишаються не перевіреними. Саме в цей час стряслися такі події, що знищили й самий тимчасовий уряд.

Замість його стали у стерна російської держави, захопивши наприкінці жовтня 1917 р. владу в Петрограді, більшовики з Леніним та Троцьким на чолі. З цього менту починається новий період в історії нашої революції, й нові відносини України до Московщини.

II.

Большевицька погроза й третій універсал.—Позитивні та негативні його риси.—Важкі події у Київі й зріст розрухів на Україні.—Харьківський большевицький уряд.—На передодні київського розгрому.

Прародич російського соціалізму, один з найкращих російських людей, Олександр Герцен між иншим писав ще в 1859 році:

„Мы признаемъ не только за каждою народностью выдѣлившеюся отъ другихъ и имѣющей естественныя границы, право на самобытность, но за каждымъ географическимъ положеніемъ. Если бы Сибирь завтра отдѣлилась отъ Россіи, мы первые привѣтствовали-бы ея новую жизнь. Государственная цѣлость вовсе не совпадаетъ съ народнымъ благосостояніемъ. Быть Литвѣ, Бѣлоруссіи или Украинѣ съ кѣмъ они хотятъ или ни съ кѣмъ, лишь бы волю ихъ узнать неподдѣльную, дѣйствительную... Мы признаемъ за отдѣльными провинціями полное право на всяческую автономію, на вольное соединеніе, на полное сляніе, на полное расторженіе“.

Ці золоті слова великого росіянина заховують всю свою силу до наших часів, і чи не здається вам, що вони цілком згідні з тими гаслами, що проголосила російська революційна демократія взагалі і большевики зосібна: „самоопредѣленіе народовъ вплоть до отдѣленія“? Але доводиться зауважити, що ми зробили б дуже велику помилку, коли б визнали широкі кола російської демократії спадкоємцями таких людей, як Герцен. Вони повторяють його слова, але це тільки „медь звенящая і кімвал бряцающій“. Психологія в цієї демократії цілком инша, і коли справа приходить до здійснення революційних гасел, то починається, як то ми вже й бачили, крутість та лицемірство. Цю психологію російського демократа дуже глибоко розумів другий великій росіянин—Чернишевський. По згадці відомого Флеровського-Бреві, на інтимнім зібранню поляків та росіян перед польським повстанням, коли росіяне висловлювали рясні та красномовні обіцянки „братьямъ-полякамъ“, Чернишевський встав й з великою широтю та одвертістю заявив: „не вѣрьте намъ, такъ какъ мы все равно васъ обманемъ“.

Отже той самий „обман“ відчули й ми, українці, на своїм власнім досвіді од лівого крила російської революційної демократії—большевиків, які і до цієї пори мають сміливість нази-

вати себе федералістами, що буцім то визнають за всіма народами повне і не обмежене право на самоозначіння. Ми добре знаємо тепер, що то за визначення й напевне ніколи не забудемо, як російські федералісти нас визначали шостидюймовими гарматами, як під час мирових переговорів з гетьманським урядом вони оточували прифронтові українські села кулеметами та під їх загрозою складали приговори, що людність не бажає приставати до України.

Але в той час, коли большевики підняли боротьбу з російським тимчасовим урядом, показалося серед українських соціалістів чимало таких легковажних та легковірних максималістів, виплеканих тактикою російського уряду, які протягнули большевикам руку і вже тоді готові були до альянсу з ними. У Центральній Раді появилася 25 жовтня постать п. Пятакова, лідера київських большевиків, і його разом з Затонським було обібрано в склад українського революційного краевого комітету, що мав на меті рятувати Україну од загрожуючої руїни. В той самий час ця руїна підготовлялась тут таки, у Києві, тими ж самими большевиками.

Через два-три дні почалися перші бійки на вулицях української столиці, й стан склався надзвичайно важкий для українців, бо для них з кожним ментом зясовувалась дійсна суть большевицьких намірів, а між тим військова сила, що почала боротьбу з большевиками, була російська і знаходилася в руках ген. Квицінського та відомого україножера Кирієнка. Ця сила з такою ж охотою роздушила б українців, як і большевиків, і треба було її також усунути.

Кінець-кінцем цю останню ціль було досягнуто: Квицінський та Кирієнко зникли; але поруч з українцями залишилися большевики, що визнавали себе переможцями й почали вже досить отверто висловлювати свою ворожість відносно українства взагалі та Центральної Ради зосібна. В будинкові військового штабу на Банківській вул. містилось власне два штаби—український та большевицький. Кожний з них заняв окремий поверх і кожен видавав свої окремі накази, бо самий гарнізон київський складався з большевицьких та українських частин. Большевики спирались при цьому на успіхи своїх північних товаришів, але у самім Києві та в більшості українських місцевостях фактично перемога була поки що не на їх боці, і генеральний секретаріат крок за кроком їх ліквідував. Між иншим в одну ніч були обезброєні всі большевицькі частини в Києві; тоді зник і большевицький штаб.

Завдяки енергійній роботі генерального секретаріату у Києві наступив спокій, але державне будівництво України зоста-

валося увесь час в дуже великій небезпеці. Український уряд порвав звязки з Петроградом, позаяк не міг він визнати дикої, кривавої, усе руйнуючої совітської влади, що розстрілами та насильством взагалі встановляла, за допомогою чорної сотні та уголовників, царство соціалізма. Але піврати звязки—це було замало; од цієї влади треба було рятуватись, бо вона озброєними загонами червоногвардейців наступала з півночі і вона ж через демагогічну агітацію своїх розбещених прихильників, що лізли на Україну переважно з фронту, страшенно деморалізувала внутрішні українські сили. Що було робити? Фактично Україна в той час самим ходом подій була викинута зі складу Росії, і Центральна Рада визнала необхідним закріпити цей стан і вжити заходів, щоб, з одного боку, підняти національне почуття в широких верствах населення, об'єднати його коло себе, а з другого—підорвати соціальні гасла большевиків, що захоплювали селянство та робітництво.

Таким шляхом і з'явився 3-й універсал, ухвалений в засіданні Центральної Ради 7 листопаду. Це була нова й надзвичайно глибока межа, що відокремила минуле од майбутнього, Україну од Росії, яка перетворилась в Совдепію й ширила круг себе руїну.

Про те, що універсал конче потрібно було видати в цей скрутний мент—не може бути жадних суперечок, але що торкається змісту універсалу, то він викликав в де-яких політичних колах дуже великі сумніви й вагання.

В головних рисах зміст універсалу складався з таких пунктів:

Територія України побільшується проти тих меж, що були зазначені тимчасовим урядом: в склад її входять усі губернії з переважаючим українським населенням.

На цій території проголошується нова держава—Українська Народня Республіка, яка повинна входити в склад Російської Республіки, як федеративна частина.

В Українській Народній Республіці усі народи користуються рівними правами, і щоб запезпечити національні права меншостей, встановлюється національно-персональна автономія.

Остаточну устрій Української Народньої Республіки повинні вирішити Українські та Всеросійські установчі збори.

Центральна Рада вживатиме рішучих заходів, щоб мир було встановлено як найшвидче.

Такі були найголовніші політичні тези 3-го універсалу. Що торкається соціальних та економічних тез, то вони складаються з таких пунктів:

На території Української Народньої Республіки касується

право власности на землю, й земля переходить до трудового народу без викупу.

Встановляється 8-годинний робочий день та державний контроль над виробництвом.

Безумовно 3-ій універсал це є акт порятунку. Цілком натуральне почуття самоохорони приводило до цього кроку, й найбільшу роль тут—треба то визнати—відіграли большевики. Проти небезпеки з боку большевизма й був направлений цей акт. Як би не було большевиків, то напевне не було б—принаймні в той час і з тим змістом—3-го універсалу Центральної Ради. Завданням його було зєднати і зміцнити всі українські сили, піднявши, з одного боку, національне почуття, а з другого—задовольнивши соціальні та економічні бажання трудових мас. І з національно-політичного боку 3-ій універсал викликав незадоволення тільки в тих, хто боявся доторкнутися до „єдиної неделімої“. Ім здавалося, що універсал може викликати з цього боку великий заколот на Україні. Вони помилились. Так звані меншости не були задоволені з універсалу, але в той час, коли „єдина, неделіма“ була в руках большевиків і коли на Україні треба було скласти тверду владу, вони особливих протестів не підіймали. І з політичного боку 3-ій універсал треба вважати дуже вчасним і для будівництва української державности корисним, навіть необхідним актом.

Інша річ—соціальні, точніше мовити, аграрні тези універсалу. Це були цілком большевицькі тези, і за допомогою їх малося на меті одтягнути українське селянство й робітництво од російського, по суті антиукраїнського, большевизму. Це була, так мовити, конкуренція: „ми даємо не менш ніж большевики,—йдіть за нами!“ На практиці така політика дала дуже скрутні наслідки для української державности. Позаяк універсал кидав в маси гасла, не регулюючи їх практичне переведення в життя певними законами й не маючи у своїм розпорядженню певної матеріяльної сили, щоб утримати маси від негайного й анархічного захоплення декларованих прав, то для всіх серйозних політичних діячів було ясным, яка аграрна розруха почнеться на другий таки день після проголошення універсалу. Тодішній генеральний секретарь земельних справ М. О. Савченко-Більський (укр. с.-р.) не визнав можливим взяти на себе відповідальність за наслідки універсалу і зараз таки подався в одставку. Разом з ним виїшов в одставку і його товариш К. А. Мацієвич, один з найвидатніших наших фаховців в аграрній справі.

І дійсно, після видання 3-го універсалу надзвичайно поширились по всій Україні розрухи, аграрні розгроми, розбої і взагалі анархія. Почався поділ землі, а особливо так званого ін-

вентаря, під якій скоро підвели й меблі, й хатні речі, й картини, і навіть будинки, які ламали, руйнували та ділили між собою. Страшенно почали розкрадати ліса—це найкраще й найцінніше українське добро. Народ здичавів. На місце революційного селянства стали перед вести дикуни та дезертири, котрих висунув на передній план російський большевизм. Цей большевизм держав перед і в згаданих розрухах, бо відомо, що так звані Ленінські декрети про землю попали до рук українського селянства раніш 3-го універсалу. Це треба мати на увазі.

В дальнішій викладі мені доведеться ще спинятися на цих сторонах революційного руху на Україні, а поки що нам треба затриматися над запитанням, на кого власне повинна бути покладена відповідальність за той максималізм та большевизм, що глибоким клином увійшов в 3-ій універсал, за ту соціалізацію, що вже обкреслена була в цім універсалі своїми головними рисами.

Само собою зрозуміло, що це була політика Центральної Ради, але в Центр. Раді була й опозиція цій політиці, а тому одвічальність за її треба покласти перш за все на ті групи, що складали більшість в революційнім парламенті України. Я не маю жадного наміру наводити тінь чи морально дискредитувати окремих парламентських партій. Навпаки, я цілком готовий визнати, що всі вони йшли своїми шляхами *bona fide*; але я не маю жадного права ухилитися од критики й об'єктивного з'ясування справи, а стоячи на цім ґрунті, я повинен зазначити, що більшість Центральної Ради, яка висунула й провела в універсал негайне скасування власности на землю, себ-то основу соціалізації, складалась з партії українських с.-р.—ів та селянської спілки. Ця остання інспірувалася тою ж таки партією і йшла під її проводом.

Ми всі добре знаємо, що перед революцією 1917 р. українських с.-р.—ів, можна мовити, не існувало, а що існувала така партія московська. І отже на протязі яких-небудь 3-4 тижнів склалася така ж сама українська партія. Серйозних інтелектуальних сил у наших с.-р.—ів майже не було. Вони просто переписали московську програму разом з славетньою соціалізацією, що не має на Україні жадної під собою підстави, і уперто стояли на цій позиції. Максималісти по програмі, здебільшого демагоги по тактиці українські с.-р.-и не висунули на політичну арену за весь час майже ні одного видатного діяча. С.-р.-и захопили монополію на вирішення аграрного питання на Україні, а проте не дали нам ні одного теоретика в цій справі, ні одної дійсно наукової праці. Усе робилося кустарно, без передбачення тих страшних наслідків, які безумовно повин-

ні були виникнути з такої політики. Скасувати земельну власність на Україні - це ж треба було видумати!

Один з найвидатніших наших діячів письменників, ідучи на оголошення 3-го універсалу, казав, що він іде з таким почуттям, як би йшов на панахиду по покійникові. І це в певній мірі дійсно був початок кінця. 7 листопаду 1917 р. підготовлялося 29 квітня 1918 р., підготовлялася та реакція, що запанувала на довгий час. Зразу цього не було видно, бо національно-політичний бік універсалу заповняв ентузіазмом свідоме українство й підіймав енергію в працівниках на ниві української державности. Здавалося, що на віки вічні порвалися ланцюги, які 270 років приковували Україну до Московщини, і що з важким минулим покінчено раз назавжди...

Але цей настрій недовго тягнувся. Большевики не зріклися своїх намірів прилучити Україну до Совдепії. Цупко тримали вони у своїх руках ті місцевости України, де сконцентрувалася українська промисловість і де робітництво складалося переважно з росіян, або з денационалізованих українців, себ-то в Катеринославі, Харькові та Донецьким басейні; вони посовувалися на Чернигівщину; вони провадили надзвичайно енергійну агітацію на правобережжю. Агітаторів головним чином постачав, як вже зазначалося вище, Фронт, де люде остаточно розбестились, озвірили. Ці агітатори, слідкуючи за своїми ватажками, проголосили Центральну Раду буржуазною — ту саму Раду, що конкуровала з ними максималізмом своїх гасел, але не зрікалась національно-політичних ідеалів. Большевики добре розуміли, що одверто відкинути ці ідеали, поховати національні гасла небезпечно; тому вони прикинулись, буцім-то принципово нічого не мають проти Центральної Ради, але позаяк вона в сучаснім складі буржуазна, то треба її переобрати на Всеукраїнськім зїзді робітничих, селянських і солдатських депутатів, котрий був призначений на початок грудня.

От коли над Україною нависла погроза перетворитися в Совдепію в самім Києві, — і від неї також треба було рятувати країну. Цього вдалося досягти завдяки надзвичайній енергії — треба віддати справділість — кількох з с.-рів, котрі розгорнули величезну агітаційну працю й добилися того, що на Всеукраїнській зїзді поїбула маса членів селянської спільки, цілком свідомих українців, вороже настроєних до большевиків. Складений таким чином зїзд робочих, селянських та солдатських депутатів замість переобрання Центральної Ради висловив їй своє велике зодоволення та повагу й ухвалив антибольшевицьку резолюцію. Обурені большевики, що залишились в меншості, зараз таки покинули зїзд і виїхали до Харькова, який в

той час вже був захоплений їхньою озброєною силою. Там вони зхвальшували другий зїзд, майже без представників селянства, і обібрали новий уряд, котрий оголосив себе всеукраїнським. Члени цього уряду називалися народними секретарями й були майже всі великороси та євреї, але увійшов туди й де-хто з українців, бо большевизм, чи комунізм та так зване ліве есерство, цілком московські по походженню, захопили своїм впливом і де-кого з українських соціалістів.

Таким чином на Україні в грудні було два уряди, при чому територія, що визнавала та корилась Центральній Раді, з кожним тижнем все скорочувалась та скорочувалась. Ворог насувався на Україну зі сходу й з півночі, а на зустріч йому ішов внутрішній рух та розпад, особливо на правобережжю.

А військо? Де ж було й що робило українське військо? Адже на ньому лежав обов'язок обороняти молоду державу, роздушити її ворогів внутрішніх та усунути зовнішніх.

Запитання про військо—це цілком слушне запитання, якому, на жаль, не надавалося у нас своєчасно всієї теї ваги, яку воно повинно мати в сучасних міжнародних відносинах. Ми виростили на російському інтелігентському світогляді, що так яскраво завсігди підкреслював своє негати́вне відношення до воєнщини, до мілітаризму, ми далеко не в тій мірі, що треба, використали процес-націоналізації війська, що стихійно виник в різних місцях фронту й майже стихійно з випадковими силами й під випадковими впливами провадився. Серед видатних військових фаховців, серед вищої старшини майже не було свідомих українців-демократів, не було й національно освіченого, вірного національній ідеї кадрового офіцерства. Тому не було кому взяти зазначений процес в свої руки, закріпити й направити його так, як це слід було зробити. Само собою зрозуміло, що не випадковим було таке становище. Воно рівночасно свідчило і про слабкість українства взагалі і про його односторонність, про відсутність у ньому елементів національно-буржуазних, котрі відповідали б історичному менту і в таких ситуаціях могли б бути дуже корисними. Доводилося в таких умовах проводити військову справу—справу націоналізації та організації армії,—можна мовити, кустарно, хатніми засобами. Окрім того весь час доводилося боротися з такими ворогами націоналізації армії, як начальник київської військової округи полковник Оберучев та військовий комисар тимчасового правительства д. Кирієнко.

Українські діячі, що стали на чолі військової справи, робили усе, що могли, але в них не було й не могло бути сталої системи, вони були перш за все політики й революціонери, на

них природно відбивалися всіляки випадкові впливи, не виключаючи большевицьких; і усе це дуже розхитувало справу з українською армією й робило цю армію непевною й змінливою силою. Окремі її частини передавались на бік большевиків, і на жаль боротьба з цим явищем проводилась часами тим же шляхом, що й боротьба з агітацією большевиків серед селянства, себ-то шляхом пристосовування до того ж таки большевизму. Це між иншим робило дуже неприємне вражіння на наших тодішніх союзників, які весь час не губили надії, що українське військо, завдяки національно піднесеним настроям, буде охоронено від большевицького розвалу.

Як би там не було, але річ в тім, що армії ми, можна мовити, не мали, а без армії яка ж може бути сила у держави? Хто з нею буде рахуватися?

Не рахувалися з нею й большевики, і новий 1918 рік керівники українського уряду зустріли в надзвичайно сумному настрої. Бся Україна, окрім Київщини, була в большевицьких руках, та й на Київщині ясно зазначилася вже небезпека. Ішов страшний гангренозний процес і в самім Києві, де майже на кожному перехресті, та на кожному майданчику, навіть поруч з Центральною Радою, відбувалися безперестанні мітінги, на яких вільно держали промови про „буржуазну Раду“ як большевики, так і ріжного сорту провокатори.

До якої міри легко діставалися большевикам їх успіхи і як мало робилося тою-ж таки Центральною Радою, щоб паралізувати большевицьку агітацію—про це може свідчити отакий невеличкий зразок, який став відомим мені од одного українського офіцера. Це було в Сарнах, де згуртувалось дуже багато війська, переважно українських частин. Тут ішла напружена большевицька агітація й на очах зазначеного офіцера большевицькі промовці „обробували“ величезний військовий український мітінг. В сильних і яскравих виразах вони розповідали, з яких панів—поміщиків та генералів—складається Центральна Рада, що сама себе називає Генеральним Секретаріатом, які там, в тій буржуазній Раді, сидять вороги селянства та робітництва і яка від них загрожує небезпека народові—в той час як на Московщині вся влада в руках самого народа, в руках салдатів, селян та робітників. Тому-то й хочуть пани одділити Україну од Росії, щоб безупинно панувати над бідним темним народом. Треба йти на Київ, скинути Центральну Раду й посадити замість її Раду робітничих, селянських та салдатських депутатів, бо тільки така Рада може щиро захищати трудове населення від буржуїв.

Промовець мав неймовірний успіх, але слідом за ним на

стіл виліз сіренький селянин в протертій свитчині й почав з запитання, чи схожий він на пана або на генерала. Розлігся регіт по усьому салдатському натовпові. „От бачите—ви смієтесь з моїх слів, а треба сміятися з того, як він вас одуривстой брехливий кацап, що ніколи в вічі не бачив Центральної Ради. Я сам є членом Центральної Ради, і таких як я, селян та робітників, там значна більшість. Жадних панів та генералів в Центральній Раді нема; всі там обмірковують справи на користь трудового українського народу та ведуть боротьбу з намірами москочців, що хотять знов захопити нас і нашу багату та плідючу Україну в свої лапи. От через що так лютують на Центральну Раду російські большевики. Не слухайте їх, кацапських синів,—геть їх з української землі!“ Промова селянина мала страшений успіх, і большевика з мітингу прогнали.

Я розказав оце за для того, щоб пказати, як легко було в той час боротися з большевицькою агітацією, як би у Центральної Ради були досить численні агітаційні кадри. На жаль вона про це мало дбала. Ті часи, коли вона користувалась серед української людности надзвичайною повагою та популярністю, приспали в ній потрібне почуття життєвих вимог та колишню енергію. Вона не поклопоталась навіть про те, щоб заснувати та видавати гарну, добре інформовану та дешеву газету для селянства, яка могла б ширитися в країні в сотнях тисяч примірників і зясовувати народові сучасний момент та большевицьку авантюру. Замість того без певної системи розсилалася партійна література, часами цілком нікчемна, що ще більше поширювала большевизм.

Ці хиби, на які ще в свій час вказували українському урядові, відіграли свою ролю в ході боротьби з большевиками. Большевицька небезпека наочно росла, й один з генеральних секретарів на передодні нового 1918 року прилюдно визнав безсилля українського уряду, в прилюдній промові висловився про майбутню капітуляцію перед большевиками. Він навіть прискорив їх майбутню перемогу, заявивши, що через тиждень увесь уряд буде сидіти у косім копанірі. Від цього вже пахло панікою.

От при яких важких та скрутних обставинах зустріла Україна 1918 рік. Це було перед останнім універсалом, що видала Центральна Рада.

III.

Заходи Центральної Ради до федеративного об'єднання Росії та до скликання українських установчих зборів.—Четвертий універсал і його соціально-політичне значіння.—Зміна кабінета й політика с.-р.—івського уряду.—Берестецький мир.—Визволення од большевиків за допомогою німців.—Кріза української державности.

Ми спинились на 3-м універсалі та на тих скрутних подіях, що через недовгий час по його виданні виникли на Україні і привели до 4-го універсалу, що проголосив цілком самостійну українську республіку. Треба зазначити, що фактично самостійність України була встановлена вже 3-м універсалом, позаяк в час його видання Росія не мала дійсної центральної влади й розпалася на скілька окремих частин. Український уряд двічі, 25 листопаду та 5 грудня 1917 року,—звертався з нотами до правительств всіх новоутворених республік бувшої Росії, запрошуючи спільними силами утворити, на основах федералізму, однородне соціалістичне Всеросійське правительство. Окрім Донського військового правительства, ніхто не відгукнувся на ці запрошення, і таким чином стало ясно, що федерація не може здійснитися і що Україна самим станом річей примушена цілком самостійно провадити свої справи.

Що торкається миру з центральними державами, якого давно бажали маси й якого вимагали всі об'єктивні умови дійсности, то і в цій справі український уряд, себ-то генеральний секретаріат окремо звернувся 19 грудня 1917 р. до урядів республік, утворених на території Росії, але також без жадного успіху. Довелося й справу миру проводити цілком незалежно, маючи на увазі тільки інтереси України. До цього всього треба додати, що висунута історичними умовами фактична самостійність України знайшла підставу й з міжнародного боку, бо Французька республіка та Велико-Британія в той час призначили при українському уряді своїх представників і увійшли з цим урядом в безпосередні дипломатичні зносини. Таким чином Українська народня республіка дістала в певній мірі й міжнародне визнання, як нове державне утворення.

При таких умовах цілком зрозуміло, чому виникла думка про скликання, незалежно від російських установчих зборів, українського установчого зібрання. Це зібрання, що зустріло такий гарячий опір з боку меншостей Центральної Ради, повинно було, між иншим, встановити ті умови та основи, на яких Україна мала увійти, як федеративна частина, в склад Всеросійської республіки. Термін для скликання українських

установчих зборів було остаточно призначено на 9 січня 1918 р., але большевики, що зруйнували російське установче зібрання, можна мовити, розбили й українське, бо не було жадної змоги провадити виборчу кампанію й самі вибори в умовах терора російських зайд, що захопили вже майже три чверті України.

4-ий універсал, складений та проголошений в той термін, коли повинно було зібратися українське установче зібрання, треба розглядати також як акт порятунку країни. З цим актом доводилося поспішати, бо та погроза большевицької руїни, що насувалася на Київ, була вже досить близько. 4-ий універсал—це, так мовити, була остання карта, яку ставила молода Українська республіка в тій важливій історичній грі, яка випала на її долю. Тепер, як і під час 3-го універсала, треба було вплинути на широкі маси української людности, підняти її національне почуття, заспокоїти соціальні бажання, відорвати од звязку з большевиками. Разом з тим було конче необхідно довести до кінця і юридично закріпити справу самостійности Української республіки, щоб стала цілком міцною й непохитною підстава під тими переговорами про мир, які вела в той саме час українська делегація в Бересті. Мир, складений не самостійною, не суверенною державою, само собою зрозуміло, не міг мати юридичної сили й міжнароднього значіння; його легко було скасувати.

Зазначені цілі роблять цілком зрозумілим характер і зміст 4-го універсалу. Я його подаю, як і попередні, в короткому витязі найголовніших тез політичних та соціально-економічних.

На першому місті в останнім універсалі Центральної Ради бачимо справу миру, а поруч з нею—скасування постійної армії, яку повинна замінити народня міліція. Далі стоїть співробітництво органів місцевого самоврядування з місцевими радами селянських, робітничих та салдатських депутатів. Ще далі—в центрі, так мовити, універсалу—поставлена передача землі трудящому народові без викупу на підставі соціалізації ще до початку весенніх сільсько-господарських работ. Ліси, води, та нетри універсал залишає в розпорядженню українського уряду. В інтересах боротьби з дорожнечою та спекуляцією заводиться державна монополія торгу, а також державна монополія ввоза та вивоза товарів. Встановлюється також державно-народній контроль над банками.

От ті тези, з яких складено було 4-ий універсал. Треба зазначити, що за цей універсал, як і за 3-ій голосували всі українські партії, ні один український голос не був поданий проти універсалу, бо це була прилюдна демонстрація нашої

національної солідарности; але таке голосування не визначає, що всі партії цілком згожувалися зі всіма думками, висловленими в цих універсалах. В промовах відносно мотивів голосування представники окремих партій зазначали, що і як вони розуміють в універсалі і з чим саме не погоджуються.

Я не буду спинятися на критиці 4-го універсалу, бо майже все, що говорилося з приводу 3-го, може бути перенесене й сюди. Оскільки це був акт політичної боротьби за самостійність і незалежність українського державного існування, за порятунок від большевицької погрози,—його треба цілком виправдати й ухвалити. Оскільки це був демагогічний засіб впливу на селянство та робітництво,—а головним чином на селянство—большевицькими методами, то це був дуже небезпечний по своїм наслідкам крок. Констатуючи це, я повинен додати, що ухилитись од цього кроку Центральна Рада не могла. Хто сказав А, тому доводиться сказати й Б, і вся трагедія українських есерів, які йшли на чолі Ради, була в тім, що вони фатально сунулися в прірву, не помічаючи цього, фатально тягли за собою не тільки справу української державности, але—що найголовніше—ті самі соціальні реформи, ту саму долю трудових мас, за-для якої були так легковажно висунуті московські гасла негайного знищення земельної власности та соціалізація землі.

І от що найдивніше від усього: партія, що висунула ці гасла, що приймала найближчу участь в складанні 4-го універсалу, зовсім не орієнтувалася в тому, яка величезна, неймовірної ваги, неймовірних трудновщів програма міститься у тім універсалі. Ще ні один уряд у цілому світі, ні одне з старих і досвідчених правительств не ставало перед таким колосальним завданням, ні одно не клало на свої плечі такого страшеного тягара. Знищення земельної власности в загально-буржуазних умовах життя, соціалізація, державна монополія торгу, ввоза та вивоза, скасування армії в умовах загального мілітаризму—хто й як міг усе це перевести в життя, хто міг розв'язати такі завдання, де було знайти таких фаховців, таких міністрів, таких урядовців, які дійсно мали б змогу взятись за оцю страшенно відповідальну працю й довести її до кінця? І от тут сталося таке, у що зразу не хотілось навіть вірити. Есерівська фракція в Центральній Раді, найскромніша, можна мовити, своїми силами, що до відповідальної державної праці, зробила заяву, що вона має право, як партія парламентської більшости, взяти у свої руки керування державою, що вона хоче скласти новий уряд. Партія самохіть ішла на катастрофу, хоча й не розуміла цього... І от в такий страшенно відповідальний момент

підривається уряд Винниченка, що з початку революції провадив справу української державности, що в кожному разі вже поставив на рельси й більш-менш наладив державну машину,— підривається і його місце заступає уряд Голубовича, котрий так швидко й безславно скінчив свою місію. Скінчив саме через те, що наклав на себе надсильний тягар, що взявся за працю, якої не умів і не міг виконати. Історія скаже своє безсторонне слово про цей важливий епізод в будуванні нашої державности, я ж дозволю собі нагадати тільки одну, але дуже характерну подробицю з перших кроків нового кабінету. Після 3-го універсалу, як я вже зазначав, вийшли з уряду генеральний секретар земельних справ Савченко-Більський, правий есер, який добре розумів, що то таке саціалізація на Україні й до чого вона може привести село; вийшов і Мацієвич (с.-ф.). Залишився тільки товариш генерального секретаря Мартос—с.-д. Після 4-го універсалу усунувся й Мартос. Хто ж став на чолі самого відповідального, самого складного міністерства, кого закликано було керувати земельною реформою на Україні—реформою, якої не знав світ? Закликали дуже гарного й симпатичного юнака Зарудного, котрий зі всею щирістю заявив своїм співробітникам, що в земельних справах він профан й покладає всю надію на них. Коли большевики забили цього милого юнака, то замістителя йому есери так і не змогли знайти в своїй партії, і до самого перевороту міністерством земельних справ завідував міністер харчових справ М. Ковалевський.

Ось які у есерів були сили для виконання програми, яку вони ж самі висунули. Необхідно зазначити тут, що уряд Голубовича охрещено есерівським урядом не зовсім точно, бо в його склад входили с.-д. і навіть три с.-ф. Але треба констатувати, що есефи фактично не користувалися в ньому політичним впливом, найбільш важливі справи обміркувалися без них, і вони переконавшись, що зробили помилку своїм вступом у кабінет, вийшли з його складу—правда, з дуже великим запізненням. Така принаймні була гадка у цій справі самої партії с.-ф.

Позаяк в час складання 4-го універсалу було цілком ясно, що установчі українські збори своєчасно, а може й зовсім не одбудуться через наступ та терор большевиків, то для негайного законодавчого здійснення постанов універсалу була скликана екстрена сесія Центральної Ради. Вона почалась 15 січня і майже весь час працювала під обстрілом большевицьких гармат.

Ці події ще занадто свіжі, щоб потрібно було на них зупинятися. Я тільки нагадаю, що Центральна Рада під проводом М. С. Грушевського з великим напруженням провадила

свою працю в тому ж таки педагогічному музеї, на котрий були весь час наведені большевицькі гармати, на котрий кожен годину випускали по кілька набоїв. 25 січня у вечері большевики вже почали захоплювати вулицю за вулицею з боку Печерська, і в 10-тій годині ввечері Центральна Рада із своїм головою покинула будинок музею й під загрозою пожежи (горів підпалений большевиками будинок Грушевських*) виїхали в великій небезпеці з Київа, щоб провадити й закінчити свою працю в іншому місці.

Головними наслідками цієї сесії Центральної Ради були земельний закон, прийнятий 18 січня, та закон про 8-годинний робочий день (прийнято 25 січня).

Не можна сказати, щоб ці закони, особливо земельний, відповідали тим надзвичайно важливим справам, яких вони торкались, але фактично це не мало значіння, позаяк закони ці, можна мовити, й не переводились у життя, а лише відіграли свою роль в поширенні реакції з боку незадоволених класів людности та в прискоренні тої розв'язки, що подіялася 29 квітня 1918 р. у цирку п. Крутікова.

Ми всі дуже добре знаємо, хто був дійсними акторами цієї історичної вистави, чиїм натхненням вона була просякнута та хто саме допоміг поміщикам звалити уряд Української Народної Республіки—правда, вже досить розхитаний, кволий, позбавлений недавньої популярности, але все ж таки уряд, що ніс на собі уповноваження революції. Тут як раз висунувся на передній план той чинник української історії, про котрого я згадував, коли зясовував, що внутрішня історія України весь час проходить під впливом міжнародних відносин і перед усім залежить од них.

Історик не може лічити зазначену розв'язку явищем випадковим. Навпаки, той факт, що вона пройшла, не викликавши гострих колізій та боротьби, свідчить, що ґрунт для неї був підготовлений попереднім ходом справ, що не було в українському суспільстві сил, які самі по собі могли б направити дальший хід подій в іншій бік. Але для того, щоб в потрібній мірі зясувати те, що скоїлося 28—29 квітня, нам треба звернутися на три місяці назад.

В той самий мент, як Центральна Рада під обстрілом большевицьких гармат прямувала з Київа до Житомира, її представ-

*) Треба зазначити, що в огні цієї пожежи загинули величезної наукової й громадської ваги документи й матеріали, листування з видатними людьми Європи, цінна бібліотека, твори мистецтва і т. д. Усе це, розуміється, мало стати у свій час національною власністю.

ники в Бересті кінчали обміркування мирових умов з Німеччиною та її союзниками й 26 січня підписали мировий договір. Це мало надзвичайне значіння для України—і моральне, і політичне, і просто таки матеріальне. Україні вдалося сепарувитися в Бересті від росіян, котрі вели властиву їм лінію і, як відомо, закінчили її ганебним миром.

Україна заключила мир „без анексій і контрибуцій“, вона виходила з війни, переходила до категорії нейтральних держав і могла звернути всю увагу та сили свої на величезні завдання внутрішнього устрою країни. Можна різно дивитися на ті чи інші деталі мирового договору, можна бачити в ньому ті чи інші хиби з боку українського представництва, але це нас зараз не обходить. По суті моїх завдань для мене на першій плані стоїть те, що безпосереднє стосується до зросту чи занепаду української державности, а з цього погляду Берестецький мир був безумовно фактом позитивним і надзвичайно важливим. Він скріпляв українську державність, підводив під неї ще одну підвалину, збільшував значіння України, як чинника міжнародного. Але не слід забувати, що Україна заключила Берестецький мир як раз в той мент, коли друга війна—війна з большевиками—досягла свого кульмінаційного пункту, коли столиця народної республіки була вже захоплена большевицькими частинами, котрі лютували на її вулицях та майданах, заливаючи їх кровю. І не було в нас стільки власних сил, щоб усунути цього ворога, котрий зразу ж проголосив прилучення України до Світської Росії й з великим поспіхом та напруженням вивозив туди всіляке добро...

Оцей мент і являється власне початковим у нових українсько-німецьких відносинах.

Україна стояла перед великою небезпекою, і щоб вирятувати рідний край, забезпечити його національно-державне існування, керівникам державних справ довелося зробити надзвичайно відповідальний крок—покликати на допомогу німців.

Де-хто—і в першу чергу росіяне—намагалися використати цей крок українського уряду, щоб дискредитувати його, але ті, кому дійсно близька й дорога справа національної державности і культури на Україні, не можуть стати на цю точку погляду. Перш за все треба зауважити, що в січні 1918 р. у нас уже не було фактично жадного фронту, і всяка сила, яка б тільки захотіла, могла б вірватися в межі України і хазяйнувати тут по своїй волі. Хто й як міг її затримати? М. Любинський в своїй статті „Як прийшли німці“ (Літ.-Наук. Від. 1918 р., грудень) свідчить, що під час підпису мирової умови німецькі частини вже досить глибоко зайшли на територію України. Але ж неза-

лежно від цього самий мент покладав на уряд патріотичий обов'язок рятуватись від тих, хто вже захопив країну з її столицею та лютував в ній. Коли на вашу хату нападають злочинці та загрожують знищити і ваше майно і ваше життя, то ви покличете до порятунку не тільки сусідів, але й поліцію. Це цілком природно, і було б чудно й незрозумію, коли б цього ви не зробили. Німці були заінтересовані в Україні, бо могли дістати тут хліба, якого дуже потребували. Ми були заінтересовані в Німеччині та Австро-Угорщині, бо могли дістати від них допомогу проти большевиків та забезпечення політичних прав закордонної України. Умова про допомогу була корисна не тільки Україні, але й самим німцям, позаяк при большевицькій анархії вони не могли б добути тут збіжжя. В інших виразах це визначає, що здійснення державної незалежності України відповідало інтересам обох сторін й що большевики на Україні були обопільним ворогом. З такого стану речей й випливала умова про спільну боротьбу з большевиками на Україні, а також зазначена в договорі німців з Росією вимога усунути з території України совітські частини. У внутрішні справи Української народної республіки німці, як відомо, обов'язались не втручатися. Це і український уряд і самі німці не раз підкреслювали, і чи треба ж зясовувати, яке першорядне значіння мала ця умова.

Здається, усе було гаразд. Українська самостійність стала на цілком певний та твердий ґрунт, спираючись на чужоземну силу, за яку платила тільки матеріально. Треба було дбати тільки про виконання обопільних обов'язків та про певний лад в країні, що давав би змогу ці обов'язки здійснити. Але швидко виявилось, що нелегке це було завдання, і стара істина, що в політиці усе визначається відносинами реальних інтересів та реальних сил, на яких ці інтереси базуються, хутко дала себе в знаки. Українські короткозорі політики й не примітили, що на Україну грізно насовується нова криза, насовується політична та соціальна реакція, без котрої не одбулась ще ні одна революція в світі. В даннім разі реакція ускладнялась національним моментом, бо і з цього боку український рух викликав велике незадоволення в певних колах. Таким робом ціла низка чинників прийняла участь в цьому надзвичайно важливому моменті нашої історії. З одного боку буржуазія—і в першу голову земельна, з другого Московщина, та не тільки зовнішня, большевицька, але й внутрішня, кадетська то що, а поруч з ними та колосальна матеріальна сила,—оружна сила німців,—без якої жадний чинник не міг досягнути своєї мети...

І от що дивно. Серйозні політичні діячі українські, не

засліплені партійною боротьбою,—на жаль дуже нечисленні,— добре розуміли, що революція, а разом з тим може й українська самостійність швидко прямують до перелому, може навіть до ліквідації, принаймні частковій. Вони не знали, з певністю не передбачили, звідки саме й яким чином налетить перший шквал, але добре розуміли, що рука історії вже піднялася, і меч висить над нами. Але не розуміли і навіть не передбачали цього ті, що найближче стояли у влади. Вони незмінно вели стержу лінію й не оглядались. Коли до них звертались з вказівками на те, що українській державності загрожує небезпека, то навіть найрозумніші відповідали: „це дурниця,—жадної небезпеки нам не загрожує й загрожувати не може, бо нема зараз на Україні такої реальної сили, котра не тільки хотіла б, але й мала б міць звалити сучасний уряд“. І така певність базувалась перш за все на клаптикові паперу—того паперу, що вже стільки разів ошукував людськість. Тих, хто ближче цим цікавиться, я відсилаю хоча б до статтів „Народньої Волі“ за другу половину квітня 1918 р. Майте на увазі, що статті ті друкувалися в ті самі дні, коли за межами України і навіть в де-яких колах в Київі в подробицях знали вже, в якому напрямкові та коли саме і в яких формах розвяжеться криза, коли в інтимних балачках вже називали й ім'я німецького та протофісовського кандидата у „гетьмани всея України“.

Про те, як скінчила своє існування Українська Народня Республіка, як припинив свою працю революційний парламент України, як прийшли на його місце нові люди і почалися у нас нові пісні—про все це буде сказано нижче. А зараз дозвольте зазначити, що історія, котра прийде, щоб судити нашу сучасність, історія, котра з повною об'єктивністю та безсторонністю підійде до пережитих нами подій, не один тільки осуд винесе діячам, що так невдало скінчили величезну політичну справу, яку взяли в свої руки. Вона зазначить і їх великі заслуги по будованню української державности. Ця державність, хоч і дуже вона квола, є найкращим здобутком нашого революції, і не треба забувати, що коли вона досі існує, і може переживати кризи та міняти форми, то лише тому, що в найтяжчі часи боротьби знайшлися сили, виступили на історичну арену під прапором національного визволення рідного народу. І народ цього не забуде!..

IV.

Чому загинула Українська Народня Республіка.—Заходи українських соціалістичних партій після 20 квітня.—Новий строй та його база.—Україна без українців.

Під час панування у нас німців серед широких кол суспільства була досить розповсюджена думка, що політики, особливо німецькі та оті, що близько стоять до дипломатії, чудово знають, яка доля чекає Україну: чи залишиться вона самостійною державою, чи прилучиться знов до Московщини, чи стане в певні політичні відносини до центральних держав і т. ин. Багато людей були певні, що будучина України десь і кимсь наперед зазначена.

Влітку 1918 р. в Київі перебував досить довгий час славетний берлінський професор Рорбах, голова берлінського „Німецько-українського товариства“, та секретарь того товариства п. Аксель Шмідт. Мені довелося приймати участь в досить докладній розмові з цими політичними діячами Німеччини про українсько-німецьку політику, про відношення німецького суспільства та уряду до української справи й т. ин., і проф. Рорбах,—як відомо, великий прихильник ідеї самостійної України,—між иншим висловився, що дуже помилковою є розпросторена у нас на Україні думка, що ніби-то німці надзвичайно освідومлені у всіх російських та українських справах і що у них є певний план східної політики на 40 літ вперед. „Запевняю вас—мовив професор—що ми, на жаль, дуже мало знаємо Україну та її громадські сили, і що ті відносини, які ви зараз бачите тут, є цілком тимчасові. В основі їх полягає виключна потреба Німеччини, а особливо армії, в хлібі. П. Аксель Шмідт—додав далі проф. Рорбах—дуже влучно в своїй розмові з генералом Гренером назвав оце „політикою пекаря“. Але то є тільки салдатська політика, а не політика німецького уряду, котрий поки що цілком сталої політики відносно України не має, і від самих українців в значній мірі залежить, який ця політика прийме напямок і характер“.

Нема жадної потреби зясовувати, яке значіння мала в свій час така заява визначного й дуже освіченого німецького вченого й політичного діяча, але треба додати, що не тільки в той момент українські чинники могли і повинні були відограти певну ролю в німецькому політичному курсі на Україні. Це безумовно мало значіння і в нашому недавньому минулому—при ліквідації Української Народньої Республіки з Центральною Радою, що

стояла на чолі її. І на тій ліквідації нам треба дуже уважно спинитись.

Першим кроком в цім напрямку треба вважати наказ головнокомандуючого німецьким військом на Україні фельдмаршала Айхгорна в справі засіву полів та збору збіжжя. Цей наказ був надрукований в газеті „Кіевская Мысль“ за 12 квітня 1918 р. № 49, і позаяк він має надзвичайну важливість в освітленю нашої теми, то я дозволю собі навести тут значну його частину в точнім передруку з названої газети, бо здається, тільки в ній одній він і з'явився.

„Изъ всѣхъ извѣстій, которыя теперь получаютъ, видно, что весеннему посѣву грозитъ большая задержка. Хотя министръ земледѣлія обратился съ возваніемъ къ крестьянству и съ распоряженіями къ земельнымъ комитетамъ, чтобы земля всюду была засѣяна только крестьянами, однако, сомнительно, чтобы земельные комитеты оказали въ этомъ дѣлѣ сильное вліяніе и чтобы крестьяне вполне охотно взялись за трудъ. Поэтому нѣмецкія военныя власти въ назначенныхъ имъ областяхъ должны энергично настаивать на томъ, чтобы земля была засѣяна тамъ, гдѣ это возможно по соглашенію съ украинскими земельными комитетамъ, въ другихъ же — ихъ собственной инициативой.

Широкія массы крестьянъ должны быть оповѣщены наиболее доступнымъ для нихъ способомъ о нижеслѣдующемъ:

Нѣмецкій главнокомандующій на Украинѣ будетъ настаивать, чтобы слѣдующіе пункты были должнымъ образомъ выполнены:

1) Кто засѣваетъ землю, тому и принадлежитъ жатва, тотъ и получаетъ наличныя деньги за собранный хлѣбъ по соотвѣтствующей цѣнѣ.

2) Крестьянинъ, который наберетъ земли сверхъ своихъ силъ и поэтому не обрабатываетъ этой земли полностью, причинить въ будущемъ и украинскому народу и украинскому государству неисправимый вредъ, за что будетъ строго наказанъ.

3) Тамъ-же, гдѣ крестьяне не могутъ засѣять всей земли въ деревнѣ и гдѣ еще находятся помѣщики, эти послѣдніе должны озаботиться засѣвомъ земли и въ этихъ случаяхъ уже земельные комитеты не могутъ забирать у помѣщика землю для справедливого роздѣла ея межъ крестьянами. Крестьяне ни въ чемъ не должны препятствовать помѣщикамъ въ обсьмененіи полей. Для обсьмѣненія земли и жатви земельные комитеты

должны доставлять помещикам лошадей, земледельческие орудия, а также и смена для посева. Жнитво в этих случаях будет принадлежать, наравне с крестьянами, тем, которые засяли землю.

4) Всякие захваты, грабежи и уничтожение запасов будут строго караться.

Земель, которые земельные комитеты по распоряжению государственной власти законно разделили, немецкая войска касаться не будут, полагая, что такая земля действительно будут засяны⁴.

Як би не той уступ, що зазначено курсивом, то в наказі ген. Айхгорна не було б по суті нічого страшного, коли не торкатися самого факту його видання, про що я розкажу докладно нижче. Але зазначений уступ натурально викликав загальне обурення. З приводу наказу 12 квітня був зроблений запрос в Центральній Раді, була проголошена ціла низка гострих, по адресі німців, промов та принята також дуже гостра, що до німецького втручання в наші справи, формула переходу.

Наводимо цю формулу цілком:

„Заслухавши пояснення міністра земельних справ на інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Айхгорна про засів нив і заяву міністра про одставку, Українська Центральна Рада вважає потрібним заявити і вказати,

1) що німецьке військо, покликане українським правительством для допомоги в справі встановлення порядку на Україні лише в тих межах і напрямкові, які будуть зазначені правительством Української Народньої Республіки;

2) що ніяке самовольне втручання германського й австро-угорського вищого командування в соціально-політичне й економічне життя України недопустиме;

3) що такі втручання, як згадані накази фельдмаршала Айхгорна, можуть тільки дезорганізувати наше господарче життя, ускладнити соціально-політичні відносини і, між иншим, зробити неможливим виконання тих економічних договорів між Українською й Центральними державами, котрі в ці дні виробляються й підписуються представниками згаданих держав; одкидаючи разом із тим одставку міністра земельних справ.— Центральна Рада доручає:

а) міністрові земельних справ широко оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Айхгорна не повинен виконуватись;

б) Міністрові закордонних справ сприяти протест проти

наукова бібліотека

АН УРСР

Акт № 197

№ 22

92
282.14

наказу фельдмаршала Айхгорна, як і проти всякого иншого дотеперішнього самовільного втручання германо-австро-угорських військових властей в соціально-політичні відносини на Україні і

в) голові Ради Народніх Міністрів зробити відповідну заяву-ноту Берлінському й Віденському правительством у справі цього наказу — і переходить до чергових справ“.

Звідси, з цих скрутних непорозумінь, і почалось... Я кажу: непорозумінь, бо як виявилось через де-який час тут були дійсно непорозуміння й навіть цілий вузол їх. Перш за все треба зазначити, що одіозний уступ наказу Айхгорна перекладений був в міністерстві земельних справ, де дістала текст „Кіевская Мысль“, з величезною помилкою, що майже навпаки передавала зміст. В дійсності п. 3-й наказу був такий (даємо офіційний переклад з німецької на російську мову):

„Тамъ, гдѣ крестьяне не могутъ засѣвать всей земли в деревнѣ и гдѣ еще находятся помѣщики, эти послѣдніе должны озаботиться засѣвомъ земли, не нарушая этимъ права на законный раздѣлъ земли среди крестьянъ при посредствѣ земельныхъ комитетовъ. Крестьяне въ такихъ случаяхъ не должны препятствовать помѣщикамъ въ обсѣмененіи полей...“

Як бачите, це вже зовсім не те, бо жадного замаху на права земельних комітетів німецький наказ у собі не містив, до поділу земель не втручався і йому не перешкоджав. Але ще значно гірше, ніж зазначена помилка, було те, що виявилось через де-який час, — вже після перевороту. Тоді було з'ясовано, що наказ ген. Айхгорна був викликаний саме тим, що український уряд не міг забезпечити німцям виконання умов берестьського договору про постачання певної кількості (а саме 60 міл. пудів) хліба; що наказ цей був складений після обговорення його німецьким командуванням з міністром-президентом Голубовичом та міністром земельних справ Ковалевським і повинен був трактуватися ними не як ворожий акт, а навпаки, як допомога з боку німців українському урядові — допомога, що ні в чому власне не порушувала наказів міністерства в земельних справах. Усе це було офіційно заявлено начальником штаба ген. Айхгорна Гренером делегації українських соціалістичних партій, коли вона після перевороту 29 квітня прибула до нього, щоб з'ясувати наміри німців взагалі. *) До цього

*) В київських газетах було надруковано про це повідомлення ген. Гренера, і жадного спростування та замітка не викликала ні тоді, ні після.

було додано, що німці дуже швидко запримітили нездатність українського уряду до серйозної державної праці, але наказ Айхгорна остаточно переконав їх у тому, що спільно працювати з цим урядом неможливо. „Виступи Ковалевського та Голубовича в Центральній Раді проти наказу, який видано за їх згодою, — це, заявив ген. Гренер, перейшло за всяку норму“. А тут підоспіла й нова подія: таємниче зникнення банкира Доброго, великого прихильника німців, якого вони дуже цінили і який входив в склад комісії по товарообміну України з Німеччиною. Доброго було арештовано, чи швидче украдено вночі з наказу якогось таємного „Комітету спасення України“; але німці незабаром цю таємність розшифрували і довідалися, хто в дійсності є автором цієї цілком азійтської пригоди. Автором була... купка міністрів Української народньої республіки, що займали найбільш відповідальні пости. Айхгорн та Гренер поспішили використати цей вчинок і зараз таки видали другий свій наказ, який різко й отверто переводив справу на цілком інший ґрунт. Цей наказ був викладений в отаких виразах:

„Безодповідальні особи й союзи роблять спроби тероризувати населення. Проти всякого закону й права вони чинять арешти, бажаючи залякати тих, які в інтересах отчизни і новоствореної держави згодні працювати рука в руку з Германією. Де тільки перебуває німецьке військо, я ніяких беззаконних учинків дозволяти не буду. Тому я наказую вжити особливих заходів для охорони м. Київа, щоб негайно віддати під суд усіх, хто чинить протизаконне.

Я наказую:

1) Всі злочинства проти громадського ладу, всі карні злочинства, як і всі злочинства проти германського й союзного війська, як і всіх осіб, що належать до них, підлягають виїмковому особливому германському польовому суду.

2) Всяке порушення громадського ладу, особливо зборища на вулицях, забороняється.

3) Забороняється також усяка спроба порушення ладу або громадського забезпечення шляхом агітації усної, за допомогою преси або якими-небудь іншими засобами. Газети, винні в таких учинках, будуть негайно закриті.

4) Встановлені українські судові інституції провадять свою діяльність, оскільки злочинства, не підлягають карі згідно з ст. 1-ою.

5) Ці постанови входять в силу негайно після опублікування. Опублікування переводиться шляхом афішіровки.

6) Виконання цього наказу доручається штабу XXVII-го армейського корпусу.

Київ, 25 квітня 1918 року.

Головнокомандуючий германським військом на Україні

Генерал фельдмаршал

фон. Айхгорн."

Таким чином німецька військова влада отверто нищила свою згоду з українським урядом і заводила на Україні свої обов'язкові постанови та свій суд. Через кілька днів справа пішла ще далі: 28 квітня коло 3 год. дня німецький військовий отряд оточив будинок, де засідала Центральна Рада, з великим нахабством зробив трус і учинив арешти.

Арештові підлягали міністр внутрішніх справ Ткаченко, військовий міністр Жуковський, міністр земельних і харчових справ Ковалевський та директор адміністративного департаменту Гаєвський. З них в той день було арештовано тільки Жуковського та Гаєвського, а Ткаченка та Ковалевського не розшукано. Кілька годин був також під арештом голова Центральної Ради М. Грушевський. Приводом для усього цього, як з'ясовувала потім німецька влада, було відкриття змови проти німців в нетрях військового міністерства і знайдені при трусах в де-яких українських інституціях страшенно великі гроші, котрі, як швидко виявилось, були одержані з державного банку міністром Ковалевським за згодою більшості міністрів ніби то на продовольчі потреби, а фактично на якісь таємні цілі. Само собою зрозуміло, що ці заяви німців треба приймати з великою обережністю і що вони не вичерпують всієї справи; але як би ми до них не ставились, цілком ясно було, до якого сумного стану дійшла в той мент молода Українська Республіка. В ній майже не було тоді у влади здорових й міцних державних сил, не було видатних та авторитетних керманичих і разом з тим починалася та сама гангрена охорон, партійних і особистих інтриг та закулісної політики, що довели до загибелі російську державу. Далі існувати в таких умовах було неможливо, і в нетрях самої Центральної Ради наспівала криза, підіймалась здорова реакція проти болючого процесу. Навряд чи може бути сумнів у тому, що ця реакція через де-який, недовгий навіть, час повинна була привести до перевороту проти самої Центральної Ради та нашого невдалого уряду, з його утопічною програмою і недопустимою тактикою. В фракціях Центральної Ради вже обмірковувалося оце питання, але зазначені вище події попередили природній хід річей. І ті, хто близько стояв до закордонних джерел політики, знали про

них ще за кілька днів. Де-хто з німців уже за тиждень до 29 квітня досить отверто розказував про майбутню гетьманщину та про кандидатуру Скоропадського.

Треба додати, що події, які привели до арештів в Центральній Раді і взагалі до перевороту, що прийшов слідом за цим, не були ізольованими і не з німецької тільки ініціативи вичикали. Заходи про „перетворення державного ладу“ на Україні та зміну соціальної політики напружено провадилися в певних колах російського, польського та почасти й українського громадянства, які ввесь час вели змову між собою і з німцями. Я кажу лише почасті українського через те, що перед нами проходила в цей мент буржуазія—промислова, фінансова та аграрна, а Україна, як відомо, своєї буржуазії майже не має. Вона зде-націоналізована, зросійщена, і знаменитий „Протофіс“, що разом з німцями найбільше прикладав сил до утворення Скоропадщини, ставився до всього українського цілком вороже.

Організаційна праця зазначених буржуазних кол, як відомо, закінчилася великим зїздом землевласників „хліборобів“, котрі й здійснили поставлену мету шляхом відомого спектакля 29 квітня у цирку п. Крутикова на Миколаївській вулиці.

Я тільки констатую факти. Я не можу докладно спинятися тут на аналізові та критиці квітневих подій, не можу зясувати і того, якого напрямку та яких форм набрало-б політичне життя України, як би зазначена вище криза законодавчої та виконавчої влади розв'язалася без зовнішніх впливів та пресій. Я тільки нагадаю в загальних рисах факти, що проплили на наших очах зараз таки після 29 квітня й були більш-менш занотовані в часописах.

Перш за все треба нагадати про депутацію від Центральної Ради до представників німецької влади з метою порозумітися, шляхом ознайомлення з тою кризою в нетрях Центральної Ради, про яку мною вже згадувалось. Ця депутація успіху не мала. Їй відмовили „zu spät!“ себ то: „вже запізно“.

Незалежно від Центральної Ради ту-ж справу дуже докладно в цілій низці засідань обговорила нарада, що склалася на другий день після перевороту, по ініціативі головного комітета партії с. ф., з представників усіх соціалістичних українських партій. Ця нарада також обрала делегацію до вищого німецького командування. Делегація повинна була зясувати, до яких наслідків може привести політика, що лягла в основу перевороту. В першу чергу делегації доручено було звернути увагу німців на те, що переворот, який вони учинили, викличе широкі страйки робітників і повстання селян, а це неминуче приведе до фактичної окупації України. Така окупація була б величезною бідою

не тільки для України, але й для німців, бо їм довелося-б тримати на Україні велику силу війська, в котрому вони відчують надзвичайну потребу на фронті. Разом з тим делегації було доручено висловитись про можливість перетворити Центральну Раду, цей революційний парламент України, в Державну Раду, що повинна бути складена з представників усіх верств громадянства і в першу чергу з представників земських та міських самоврядувань. Делегація мала зясувати й земельну справу, запевнивши, що при переведенні широкої аграрної реформи, яка конче необхідна, ніхто не буде настоювати на соціалізації, яка викликала таку неприязнь в різних колах людности, не виключаючи й широких верств селянства.

Цю делегацію було вислухано дуже уважно, але відповідь була та ж сама: „zu spät“. Про відновлення або перетворення Центральної Ради не може бути й мови: „Rada war“—Рада була—це пункт, який, мовляв, непохитно встановлено, і українцям, в тім числі й соціалістам, треба йти працювати з новою владою, треба не зрікатися міністерських посад. При цьому запевнялося, що жадних замахів на український характер держави та на її суверенність нема й на думці. Залишиться буцім то й республіканський лад.

На заперечення, що соціалісти, та й демократи взагалі, не можуть працювати на підставі тієї, фактично самодержавної, „конституції“, яка оголошена разом з грамотою Скоропадського, була дана відповідь, що „конституція“ дійсно недоладна, що її видано без відома німців і що її можна змінити. За це й треба взятися тим, що будуть працювати з урядом. „Конституція буде така, яку напише Herr Efgemow—заявив ген. Гренер—але Скоропадський в кожному разі мусить зостатися“.

Соціалістична нарада після цього знов обговорила всю справу і склала в головних рисах таку конституцію: гетьман є тимчасовим президентом Української республіки й головою її армії та фльоти. Через де-який час скликається Сейм або Державна Рада, котра вибирає гетьмана на певний строк і функціонує на підставі конституції, затвердженої в останнім засіданні Центральної Ради 29 квітня. Що торкається аграрного питання, то в „конституції“ було зазначено забезпечення за населенням усіх засівів, які ним було зроблено, і ліквідація всього великого землеволодіння з переходом земель до трудових господарств на підставі власности й певного викупу при допомозі держави.

Разом з меморандумом про основи конституції було складено й список бажаного кабінета, в якій мали увійти переважно представники партій с.-ф., с.-с., а решта складалася з н.-с., к.-д., та хліборобів-демократів, які тільки що організувалися,

та безпартійних. Кабінет мав бути коаліційний, діловий, збудований на принципі персональним. Але усе це не мало успіху. Щось очевидно змінилося. Представникам партій на другий чи на третій день було заявлено в того таки ген. Гренера, що кабінет вже складено гетьманом, що для українських соціалістичних партій залишається ще чотири портфелі і що хто хоче працювати з новою владою, повинен звертатися до неї безпосередньо—себ-то до генерала Скоропадського.

На таких умовах соціалісти, розуміється, не визнали можливим увіходити в склад уряду, хоча б уже через одне те, що як меншість в кабінеті вони не мали-б рішучого значіння в політичній курсі уряду, а між тим в очах людности несли-б відповідальність за цей курс.

Цікаво тут зазначити, що запросини на міністерські посади українців, переважно с.-ф., ішли і з другого боку. Як відомо, першим головою ради міністрів, чи як він себе називав, „отаманом ради“, був відомий полтавський конозаводчик М. Устимович. Він перш за все звернувся до с.-ф—ів, пропонуючи їм прийняти участь в складі уряду. І всюди він зустрічав опір: ніхто не хотів брати міністерських посад. Бідолаха, що привик до конячої покірливості, ніяк не міг втямити, через що ті чудні люди упираються. Так він через два чи три дні, не склавши кабінета, вийшов в одставку й повернувся до більш звичних для нього справ. Не мали успіху й заходи в тому-ж напрямі М. П. Василенка, який фактично допомагав п. Устимовичу, а через де-кілька днів змінив його на посаді гетьманського премєра. Між иншим п. Василенко безпосередньо вів перемови з зазначеною вище соціалістичною нарадою з таким же однако ж успіхом, як п. Устимович з окремими представниками партій.

Після того, вже при Лизогубі, не раз ще робили заходи до того, щоб ввести в склад кабінету представників українських партій, але нічого з того не виходило—кабінет не націоналізувався. Та не тільки кабінет, а й адміністративний апарат взагалі, за невеликим хіса винятком.

Як розібратись у цій явищі? Через що так важко одбувалась українізація гетьманського уряду?

Дозволю собі докладно спинитись на цьому предметі, позаяк тут саме треба шукати один з центрів нашого політичного життя, один з вузлів скоропадщини, що силкувалась—принаймні в перший період—будувати щось подібне на українську національну державу, як вона її розуміла.

Є таке математичне завдання—квадратура круга, завдання, яке розв'язати неможливо. Скільки б не старались, скільки б не сидіти, скільки б не сушити голову, а з круга не можна

зробити квадрата. Отож таке, прикладом, завдання стало й перед новою владою, коли вона приступила до складання урядового апарату.

Коли нам, українцям, доводиться говорити про свій національний рух до часів революції, то ми з погордою і цілком правдиво заявляли, що цей рух не може бути обвинувачений в буржуазності, що він є цілком демократичний, позаяк національної буржуазії на Україні нема. Український народ—це народ-мужик, бо все, що стає вище його по своєму соціальному станові,—поспішає як найшвидче відокремитись від мужицького загалу, від „мужицької мови“, від „мужицького“ призвища і прилучитися до панського, до руського, цілком ворожого українському.

Ця відсутність в українстві класових елементів шляхетства та буржуазії, котрі любили б свою батьківщину, свою націю, її традиції, її культурні здобутки, ця односторонність, так мовити, українського суспільства була, з історичної точки з погляду нормального політичного розвитку, нашим дефектом, браком, а не заслугою і не привилеєю. На Україні, звичайно, було не менше буржуазних елементів, як де-інде, вони держали під своїм впливом та в своїх цупких руках дуже важливі сторони та справи життя, але це було не на користь національним державним українським інтересам, а швидче на шкоду. І в мент, про який ми зараз говоримо, це виявилось з особливою наочністю та силою.

Справді, поки йшла революція—усе було гаразд: українська демократія, її партії, майже всі соціалістичні, склали єдиний фронт, і ніхто не міг закинути їм в буржуазності, принаймні з боку політично-громадського. Вони дружчо утворювали план української держави. Але кожна революція має свій кінець, після кожної революції починається реакція. Першим вибухом отої реакції й явилась скоропадщина.

І от яка склалася в той час ситуація. Німці, в чиїх руках скупчилися провідні нитки державного керування на Україні, незадоволені соціалістичним напрямком Центральної Ради та українського уряду взагалі, рішили скасувати цей уряд. Але разом з тим перед ними встало завдання не підривати української самостійності, не нищити національного характеру держави, а навпаки підтримувати й скрипляти її, позаяк самостійна Україна, між иншим, уявляла б меншу міжнародню погрозу, ніж єдина неділіма Росія. Треба скласти самостійну, але ні в якому разі не соціалістичну і навіть не демократичну Україну, а це і є квадратура круга, бо нема на Україні—принаймні поки що—національного матеріяла для такого будівництва,

нема національної буржуазії. Кинулись шукати українську буржуазію в різні боки, але розшукати її не вдалося. Виявилось в цих шуканнях, що в рядах української не зденационалізованої інтелігенції є тільки яскраві демократичні елементи й до того переважно соціалістичні. Таким чином виникла альтернатива: або відмовитись від будівництва української держави, або будувати її за допомогою демократичних елементів. Позаяк український характер держави був вимогою імперативною, то wolens-nolens довелось звернутися до більш поміркованих українських соціалістичних партій, соціалістів-федералістів та самостійників—й тягти, буквально тягти, їх в склад уряду. Але ж цей уряд повинен був працювати на неприємлемій для останніх платформі, і вони увійти до нього відмовились...

Цілком натурально, що довелось після цього звернутися до тих елементів, які можна було знайти—до українофільствующих кадетів та октябристів „из мѣстных уроженцев“, а далі і просто до „уроженців“ з умовою, щоб вони визнали українську самостійність та зріклися антантської, себ-то англо-французької орієнтації. Кадети з великою приємністю це зробили, бо вони ж завжди були „реальними“, гнучкими політиками. Адже не даремно кн. Євг. Грубецкий, що був досить довгий час кадетом, визнав їх політичними єзуїтами. Менш дипломатичні з них, як наприклад редактор газети „Одесский Листокъ“ п. Штерн, зараз таки призналися, що кадети лише тимчасово заявили себе українськими самостійниками, щоб таким чином пізніш, спираючись на Україну, урятувати єдину, неделіму.

Зазначаючи усе це, я проте ж не хотів би, щоб мої слова приймалися в тому розумінні, що наші кадети цілком рішуче прямували до єдиної неделімої. „Знає віл яслі господіна свого“—так, здається, написано у біблїї, і кадети в отім своїм виступі були досить коректні, щоб не ухилятися від вказівок тих, в чиїх руках фактично зконцетрована була влада на Україні й хто їх висунув на кон українського політичного життя.

В нашому суспільстві в той час дуже велике обурення викликало між иншим масове й індивідуальне увільнення з посад українців та призначення на їх місця росіян—так званих „фаховців“. Це безумовно дуже прикрі факти, але я гадаю, що було б помилково лічити такі усунення з посад виключно проявом русифікаційної та українофобської політики. Антіпатія до „хахлов“ безумовно відогравала тут певну роль і може навіть не маленьку, але все ж таки на першому місці треба поставити не її, а ту ж саму квадратуру круга. Як би знайшлися українські монархісти та взагалі певні, тодішнього урядового по-

гляду, люде, замість неприємних і неприємлених демократів, то місце для них в уряді знайшлося б.

Але що то, в більш точних виразах, значить: „певні з тодішнього урядового погляду люде“?

Найкрасномовнішу відповідь на це запитання давали кінець-кінцем не грамоти та промови нікчемного глави держави, що завжди підкреслював не тільки своє українство, але й свій демократизм та любов до народу, а робота тих, що оточували гетьмана, складали гетьманські закони та фактично керували країною, робота тих, під чию дудку він ввесь час танцював. Перш за все пани гетьманці постаралися заховати від селянства землю і аграрний закон перетворити в казку про білого бичка, який ввесь час був на виду і разом з тим ввесь час тікав і не давався спіймати. Це було саме огидливе ошуканство, поруч з яким ішла по селах невидана по своїй жорстокости ліквідація аграрних подій революційного часу. Губерніяльні та повітові старости, набрані в значній мірі зі старих царських урядовців, лютували як скажені. Під їх проводом карні отряди з німців, маляр, російських добровольців та державної варті накладали на села нечувані контрибуції на користь поміщиків та свою, забирали в селян останнє майно, палили села, смертним боєм били людей, а по-де-куди вішали та живцем в землю закопували. Більшість громадських діячів, переважно українців, було заарештовано та кинуте у тюрму, або вислано за межі України в німецькі та австрійські концентраційні лагері. Місцеве демократичне самоврядування—земське й мійське—було скасовано й видано закона, який вводив самоврядування цензове по старій куріальній системі в земствах. На чолі всеукраїнського терору став міністр внутрішніх справ Ігор Кістяковський, російський сатрап та прихильник і навіть, здається, член „Протофісу“. Надівши машкару українського патріота та самостійника (яку в останній момент цинічно скинув), він за допомогою німців, фактично керував усіма справами й готовий був залити Україну ріками крови.

Таким в коротких словах уявляється становище України за часів бутафорської гетьманщини Скоропадського.

Яким же шляхом повинен був іти далі розвиток української державности? Чи могла Україна існувати, як окреме тіло, в зазначених умовах? Які засоби треба було вживати, щоб урятувати її від тої небезпеки, котрою загрожував країні кадето-німецький режим скоропадщини?

До цих питань я й перехожу.

V.

Гетьманщина.—Страйк залізничників і селянський рух.—Виступ організованого громадянства.—Заснування Національного Союзу.—Перемови його з Скоропадським і німцями.—Зміни в кабінеті.—Новий переворот і виступ Директорії.

В перші дні самозванної гетьманщини Скоропадського ледве чи хто вірив в її довге існування. Вона була остільки бутафорською й кумедною, остільки нікчемні та скомпрометовані старорежимники її будували, що навіть простий обиватель дивився на новий переворот, як на коротенький епізод. Єдиною реальною силою гетьманщини були німецькі багнети, але всім здавалося, що на одних тільки багнетах державна влада усидіти довго не може.

Так здавалося, але не так склалося. Пройшло кілька тижнів, гетманський лад остільки зміцнів, що на нього не можна було не реагувати. І кожний шар організованого суспільства реагував по своєму. Перш за все, майже одночасно з переворотом, почався страйк залізничників і окремі повстання селян, які провадилися переважно під впливом і під гаслами большевицьких та ліво-есеровських, а потім і просто анархичних елементів. Такий стан річей, а також і те, що поруч з революційними елементами в різних місцях почали виступати й добре організовані розбишацькі та грабіжницькі ватаги, дало привод гетьманцям та німцям побільшити свій терор, не зупиняючись перед самими страшними засобами. Сила у німців була величезна, і стало цілком ясно, що поки існує німецько-австрійська окупація України, революційним шляхом народ не спроможеться добути собі землі і волі.

Більш помірковані групи українського суспільства поспробували піти іншими шляхами. Перш за все цілою низкою докладних меморандумів та відозв про сучасний стан на Україні, — меморандумів та відозв, з якими звертались одночасно і до німецького народу, і до українського суспільства—вони зясували трагедію, яку переживала країна, ролю в ній німецького війська, зазначали помилки та злочинства уряду, вказували шляхи, на які він повинен стати, як що має дійсною метою будівлю української держави та задоволення справедливих вимог українського народу. Адже без цього не може бути спокою в країні, якій обіцяв гетьман в своїй грамоті.

Поруч з цим де-які групи вживали заходів до усунення зі складу правительства принаймні найбільш шкідливих осіб та перетворення кабінету міністрів на демократично-національних

основах. З цією метою до гетьмана та до вищої німецької влади зверталось кілька делегацій, але реальних наслідків це довгий час не давало жадних. Інтересно занотувати тут ту відповідь, з якою звернувся влітку 1918 р. вищий представник німецької влади до одної з таких делегацій, що складалася з представників партій с.-ф., с.-с. та хліборобів-демократів, а також з кількох поважних громадян. Він заявив їм:

Сила кожної сучасної держави складається перш за все з її торгу, промисловости та війська. Під цим поглядом Україна зараз є майже повним банкрутом. Ні війська, ні промисловости, ні торгу у неї, власне кажучи, нема, і ми, німці, котрим корисно мати на схід од себе самостійну й багату Українську державу, клопочимось упорядкувати у вас торг і промисловість та завести армію. Ваша доля взагалі тісно звязана з нашою. Коли ми будемо мати перемогу на заході, то й Україна заховає свою державність, самостійність та незалежність. Що торкається уряду, то дійсно ми повинні були звернутись переважно до елементів з російськими симпатіями, позаяк ці тільки елементи мали широкі звязки з торговельними та промисловими сферами і тільки вони можуть упорядкувати ці справи. Але в залежності від обставин люде міняються, і Зараз уряд ставиться цілком прихильно до української самостійности. Це кабінет діловий, ми ним поки що цілком задоволені, але, розуміється, міністри, як квіти,—прийде час і вони вянуть.

Жадного українського національного руху ми на Україні не бачимо, й ті розрухи, що зараз діються по селах—це не національний рух, а цілком большевицький. Його проводять російські, українські й польські большевики та розбішаки. Німецьке військо їх безумовно подужає і швидко усі такі розрухи придушить. Проти національного руху німці нічого не мають, але для того, щоб він існував, треба провадити відповідну працю на селі, а такої праці щось не видно.

Паралельно з зазначеними засобами само собою переводилось об'єднання та організація всіх національно-демократичних українських сил, бо по суті справа національної державности переходила в дуже небезпечний стан. По-за свідомими елементами народа, яких було поки-що не так багато, як, скажемо, у Галичині, та по-за демократичними колами української інтелігенції, ідея національної української держави не мала прихильників. І з правого боку—в гетьманському уряді, що складався

з російських фаховців, і з лівого—в рядах соціалістичних та демократичних меншостей—ця ідея мала майже самих ворогів. І треба було її захистити *viribus unitis*—тим більше, що момент був надзвичайно з цього боку відповідальний. Історія висунула справу української національної державности в досить несподіваних умовах і занедбати, не використати їх було-б просто злочинством. Гострі питання класової та партійної боротьби тимчасово відійшли на другий план. Всім стало ясно, що треба утворити єдиний національно-демократичний фронт, що українська держава буде тим більш забезпечена, тим міцніше буде стояти, чим ширше під нею буде національна база. Без широких та міцних національних підвалин, без дружної праці культурних сил та без активного співчуття до українського державного устрою з боку народніх мас держава утриматися не може,—це не тільки зрозуміли, але, на де-який принаймні час, відчували всі, як одна душа.

Раніш ніж перейти до розгляду тих форм, в які відбилися кінець-кінцем оті настрої й тенденції суспільства, необхідно зазначити найголовніше з того, що було в попередні часи зроблено в цім напрямку, висловить перш за все справедливість, що до партії українських с.-р. Вище мені не раз доводилося зазначати їхні помилки та хиби і з тим більшим задоволенням я підкреслюю їх велику заслугу. Та велика заслуга міститься в їх напруженій праці по об'єднанню та організації селянства, а селянство—є головна сила українства, позаяк робітничо-пролетарський клас на Україні взагалі невеликий і складається переважно або з росіян, або з зросійщених земляків наших. Не може бути жадних сумнівів, що у тім випадку, коли б не складалася українська партія з гаслом „землі“ на своїм прапорі, то дуже значна частина нашого селянства попала б виключно під вплив російських с.-р-ів, котрі з боку національного не тільки не дали б нашому народові нічого корисного, а навпаки могли би тільки шкодити українській національно-державній справі. Українські с.-р—и, як-ніяк, все ж таки зорганізували селянство не тільки з погляду соціально-економічної програми та домагань, але й з боку національної свідомости та певних національно-державних ідеалів. Коли перша база заснованої під впливом с.-р—ів „селянської спілки,“ себ-то соціально-економічна, не витримала іспитів історії, то друга, національна, не тільки не втратила нічого зі своєї сили та зі свого значіння, а навпаки набрала ще більшої ваги в часи, коли знов виникла загроза зросійщення України та знищення української національної культури.

Але селянська спілка—то є все ж таки класова і в певній

мірі навіть партійна організація, час же вимагав більш широкої та універсальної організації. Після перевороту 29 квітня це зразу відчули всі українські соціалістичні партії, і, відкинувши свої суперечки та різниці, порозумілись і заснували з своїх представників особливий тимчасовий орган—„центр українських партій“ („цуп“), котрий працював ввесь час, поки ми не пережили гострої кризи—працював в інтересах спільної інформації та координації партійної політики. Цією тимчасовою організацією була між иншим складена і та „конституція“, про котру я вже згадував, і посилались в перші дні гетьманщини ті декларації, котрі на жаль не мали безпосереднього успіху, але безумовно відіграли свою роль в дальшій ході подій. Через де-який час „Цуп“ перетворився в більш сталий „Національно-державний союз“, котрий також об'єднував партії на певній платформі, що містила як національно-політичні, так і соціальні та економічні умови в загальних рисах. Коли виявилось, що соціальні та економічні моменти цієї платформи дають привод для незгод та суперечок, то був зроблений ще один крок—зазначені моменти усунуті з платформи партійного об'єднання, і остаточно зформувалася нова міжпартійна організація—Національний союз, що відіграв потім таку велику роль. Усе це відбулося на протязі яких-небудь 5—6 тижнів.

Національний союз, на чолі якого на початку стояв А. Ніковський, а з осені 1918 р. став В. Винниченко, швидко притягнув до себе увагу всього організованого суспільства й з кожним місяцем поширював свою популярність в країні. В його склад увійшли всі українські політичні партії і ціла низка громадських, професійних та наукових об'єднань, як селянська спілка, всеукраїнська земська спілка, спілка вчителів, залізничників, поштово-телеграфних робітників і т. д. і т. д.

Свою метою національний союз, як видно з його статута, поставив утворення міцної самостійної української держави на широких демократичних підставах. „Для здійснення цієї мети—сказано в статуті—союз організовує українську політично-громадянську волю і, репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації як в межах України, так і по-за межами її. Рада союзу складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на паритетних основах (по 3) з представників українських громадських, наукових і професійних організацій, також на паритетних основах по (по 1). Філії союзу закладаються по губерніальних і повітових містах та інших пунктах, як і центральна організація“.

Коли вся Україна покрилася філіями Національного союзу,

то його моральний авторитет, а разом з тим і реальна політична сила ще більше зміцніли. З союзом довелося рахуватись і гетьманському урядові, який почував в президії союзу, що складалася з найвидатніших громадських і політичних діячів України, серйозного суперника собі. Це було, так мовити, неофіційне правительство України, яке могло наробити багато прикростей урядові, і Скоропадський визнав необхідним дійти до порозуміння з ним. Правда, він міг „ліквідувати“ національний союз, себ-то заборонити його існування, а проводирів арештувати, але на це не наважився, бо боявся, що такий вчинок викличе обурення й протести широких кол суспільства та до того-ж—протести на тім самім ґрунті захисту національних інтересів, на якому він сам так любив виступати з красномовними деклараціями та заявами. „Я скоріще вмру, ніж зражу Україну“—заявив якимось Скоропадський одній делегації, що звернулася до нього в справі захисту української мови від замахів „фаховців“-русифікаторів; а в другий раз не менш категорично висловився, що він безумовно вступиться з гетьманства, як що виникне питання про федерацію з Росією, бо добре розуміє, що це буде кінець кінцем поверненням старого національного ярма. Яким-же чином такий „щирий українець“ міг вступити в отверту боротьбу з організацією, що мала своєю єдиною метою захист української національної державности? Це значило б остаточно себе скомпрометувати.

Так отже Скоропадський вирішив підійти до справи з иншого боку і зробив захід порозумітися з національним союзом. Він сам запросив до себе Винниченка й Ніковського, щоб за їх порадою дійти до згоди з українським суспільством. Це було в початку жовтня 1918 р., коли терор Кістяковського та німців досяг вже крайніх меж, коли по в'язницях та на'засланні нудилось і страждало кілька сот українських діячів та працівників, в тому числі й Симон Петлюра, коли в нетрях уряду все ясніш та ясніш намічався поворот до „єдиної неделімої“. Безумовно свої кроки Скоропадський робив за згодою, а може і по вказівках німців, котрі в звязку з перемогою Антанти на заході почали потроху спускати свою пиху й також вже залицялися до національного союзу взагалі та до Винниченка зокрема.

Національний союз, підрахувавши сили та значіння моменту, поставив ультимативну вимогу—усунення русифікаційно-профісовського кабінету й утворення національно-демократичного уряду з кандидатів союзу. Приблизно в той самий час було призначено союзом в Київі на 17 листопаду і скликання національного конгресу.

З другого боку, се-бто з боку кадетсько-протофісовського, також почалась акція. Почувши швидку перемогу Антанти, близькі до кадетських кол та до „протофіса“ міністри, в числі 10-ти, виступили з запискою про необхідність направити політику української держави в бік єдиної неделимої. Позаяк одночасно з цим почалися дуже підозрілі зносини Скоропадського з донським отаманом Красновим, то стало ясно, що криза влади наближається.

Національний союз, дістававши нег'ативну відповідь на свою пропозицію скласти кабінет виключно зі своїх кандидатів, усунувся від справи,—переконаний, що доведеться йти іншими шляхами до захисту української державности. Разом з тим, однак, він згодився не протестувати проти компромісу, що намічався між гетьманом та поміркованими українськими партіями відносно вступу в кабінет семи українських соціалістів-федералістів з обов'язковим усуненням зі складу правительства Кістяковського, як найбільш шкідливого представники гетьманської влади.

По суті вступ до влади, солідарної групи українських соціалістів-федералістів, який здійснився 19 жовтня, не урятував української справи, але все ж його треба визнати за дуже корисний крок. Він перш за все дав змогу увільнити з в'язниць і вернути до національної справи велику кількість українських діячів, в тому числі і *Петлюру*, а крім того примусив противну сторону відкрити свої карти, загострив і прискорив розв'язання кризи. Кабінет міністрів де зійшлися політичні вороги, не міг працювати в згоді і зразу розбився на дві протилежні групи, майже рівнозначні по своїй кількості. Одна з них повинна була вступитися. Котора ж з двох?..

Становище було надзвичайно напружене, з кожним днем загострювались настрої, бо наближався термін скликання національного конгресу, якого страшенно боялися й не хотіли допустити гетьманці. Вони весь час інспірували в цьому напрямку Скоропадського, прикликавши на допомогу російських об'єднаних, які в особах, що входили в склад „національного центра“, „Сов'їта об'єднання Росії“ и „Союза возродження Росії“, діяльно працювали в серці України над питанням про її національно-державне знищення. Як раз у цей час оці созвучні організації знюхалися з імперіалістами Антанти в Ясах і з цього боку також утворювали пресію на нікчемного гетьмана. Таємно вони разом з міністрами-протофісовцями підготували новий державний переворот.

Перед переворотом утворилась і нова міністерська криза. Приводом до неї послужило відмовлення гетьмана ввести в

склад кабінету представників демократичних меншостей і, особливо, обговорення 14 листопаду в кабінеті, питання про дозвіл національного конгресу. Міністри-соціалісти, само собою зрозуміло, висловились за дозвіл, але решта кабінету була проти, і українці залишилися в меншості. Вони зараз таки порішили зробити заяву про вихід свій з уряду, але не встигли цю свою заяву оформити на письмі, як Ржепецький, що виконував тоді, за відсутністю Лизогуба, обов'язки прем'єр-міністра, приніс з кабінета гетьмана листа, яким Скоропадський повідомляв, що він „примушений звільнити всіх членів ради міністрів, на чолі з головою, від дальшого несення ними обов'язків у кабінеті“.

На другий день було оголошено новий, явно реакційний, склад кабінета з Гербелем на чолі. В цьому кабінеті українців, як не лічити В. Науменка, що давно вже заняв досить відому з національного боку позицію, не було ні одного. Рівночасно була видана нова гетьманська грамота, в котрій вчорашній приятель Вільгельма й непохитний самостійник висловлював отаке:

„Нині перед нами нове державне завдання. Дежави згоди здавна були приятелями колишньої великої і єдиної російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні бузумовно змінитись. На інших принципах, на принципах федеративних, повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської держави. У цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшли приязнь і єднання з славним всевеликим Доном і славним кубанським і терським казачтвами. На цих принципах, які я вірю, поділяють і всі союзники Росії, держави згоди, а також, яким не можуть не співчувати всі без винятку інші народи, не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення великої Росії.

Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибіллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно звязана з будучиною й щастям усієї Росії зеднатися біля мене й стати грудьми на захист України й Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі, ви гро-

мадяне й козаки України, а також і решта людности дасть мені сердечну й могутню підтримку. Новосформованому нами кабінетові я доручую найближче виконання цього історичного завдання.“

Таким чином переворот здійснився. На чолі України став цілком російський уряд, і сама Україна волею самозванного гетьмана проголошена частиною „единой великой Росіи“. В національному питанні ген. Скоропадський став майже на ту ж позицію, яку в січні займали в Києві большевики. Скоро розпочались тут такі ж переслідування українства та кривавий терор, які ми вже один раз пережили. Українська Рада, що конспіративно заснувалася тоді у Києві, між иншим, так інформувала держави згоди про місцеві події:

„В Києві панує урядовий та військовий терор. Український державний університет, Пресвіта ім Т. Шевченка, всеукраїнський земський союз та ціла низка інших культурно-громадських українських установ захоплені російськими добровольцями й фактично знищені. Українців кидають у тюрми, мордують та розстрілюють по штабах та застінках лиш за те, що вони українці. Останніми днями убито кілька студентів просто на вулиці тільки за те, що вони вживали свою рідну мову та висловлювали любов до своєї батьківщини“.

Але не тільки до держав згоди зверталось зі своїми протестами українське громадянство. Ще за кілька день до перевороту в де-яких окремих партіях, що входили в склад національного союзу, а саме у с.-д., с.-р. і с.-с., виникло питання про необхідність скинути гетьманську владу й гетьманський уряд взагалі шляхом народнього повстання. Був розроблений його план, а після перевороту національний союз обібрав зі свого складу Директорію, якій і довелося той план переводити. В склад Директорії увійшли В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський і А. Макаренко. Військова справа була доручена Петлюрі, що тільки за тиждень перед тим вийшов з в'язниці. Петлюра негайно виїхав до Білої Церкви, де стояв полк січових стрільців з відомим українським патріотом молодим полковником Коновальцем на чолі.

Перевернулася ще одна сторінка історії України, і ми опинились перед новою таємницею нашої будучини. Що могло дати Україні повстання? Чи була певність, що воно закінчиться перемогою Директорії і як що перемога буде на боці повстан-

ців, то що повинно стати наслідком її? Як я вже згадував, на Україні підчас гетьманщини провадилися в різних місцях окремі повстання селян почасти під большевицькими, а часами й просто під анархичними гаслами, і перед Директорією стояло надзвичайно важке й складне завдання—не тільки використати в інтересах українського народу горючий матеріал, що накопився в країні за часів гетьманщини, але й паралізувати ті шкідливі акції та впливи, які могли потім вийти з цього боку й стати на шляху до відновлення та дальшого будівництва української державности. Конче необхідним було звалити гетьманщину, але це була тільки половина справи і може навіть менша. За нею повинна була йти величезна позитивна праця.

Як же справилася Директорія зі своїм завданням?

VI.

Перші дні після перевороту.—Відозви Директорії до громадянства.—Хід повстання.—Здача Київа й зрічення Скоропадського.—Елементи республіканської армії.—Як управляла Директорія та її міністри.—Соборна Україна.—Трудовий конгрес.—Евакуація Київа й вступ большевиків.—Порівнання з 1918 роком.

Скоропадський оголосив свою грамоту про об'єднання з Московщиною 15 листопада, і того ж таки дня об'єдинителі, в особі російських офіцерів-добровольців, приступили до своєї праці, розстрілявши на Володимирській вул., біля університету, демонстрацію студентів, причому загинуло та було поранено багато людей. Це зразу репрезентувало нову владу в очах населення, зразу всім стало ясно, що ми раптом вернулися до царських часів. До цього треба додати, що на чолі гетьманської армії став гр. Келер, завзятий монархіст, який не міг чути навіть слова „федерація“, а на чолі військово-санітарної справи—найближчий приятель Келера відомий Пуришкевич.

На другий день 16 листопада по Київу була розліплена відозва Директорії до громадянства, датована 15-м листопада, в якій, між іншим, зазначалося:

Український Національний Союз, яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно без пролиття крові і дезорганізації громадського життя захистити й одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії

весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени організованої української демократії, від всього активного народнього громадянства, яке обрало нас, Ми, Директорія Самостійної Української Народньої Республіки, сим оповіщаємо.

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералу П. Скоропадському і його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

Во імя спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю і виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республіки.

Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи і пошкодження українцям, або їхнім організаціям, а також демократичним особам і організаціям якої будь національності, викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

Чесні громадяне, як українці, так і не українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу, і тоді всі соціальні і політичні здобутки революційної демократії будуть повернені, а Українські Установчі Збори твердо й непохитно закриплять їх на вільній Українській землі.

Ця відозва до громадянства була складена ще в Київі. В ній ще не були детально сформульовані завдання Директорії. Це було зроблено через кілька днів, а саме 21-го листопаду, в окремім „оповіщенню“, виданному у ставці.

„Директорія Української Народньої Республіки оповіщає, що українські соціалістичні та демократичні партії доручили Директорії насамперед зробити таке:

1) Скинути гетьмана та його правительство і вернути назад Українську Народню Республіку.

2) Поскидати скрізь гетьманських старостів та варту.

3) Розігнати та знищити поміщицькі „карательні отряди“, що катували народ.

4) Передати владу народові, його вибороним людям, повернувши назад демократичні думи та земства.

5) Одібрати землю у поміщиків і передати її трудящим безземельним і малоземельним.

6) Повернути людям всі ті контрибуції, що поздирали з них поміщики та глитаї.

7) Відновити всі ті права городського робочого класу, які було здобуто за час революції.

8) Поставити контроль робітників над фабриками та заводами, щоб капіталісти-фабриканти не мали змоги визискувати робітництво і все населення.

9) Вернути людності право вільно збиратись говорити, видавати газети.

10) Яко мога швидче скласти кабінет Народних Міністрів та організувати Предпарлямент із народніх делегатів для обміркування і видання законів про землю, про Установчі збори та про інші державні та громадські справи.

Оце те найважливіше, що має зробити Директорія. Отож кожний повинен знайти й пам'ятати таке: гетьман хоче „единой й неділимой“ Росії, хоче оддати Україну знов під владу російського царсько-поміщицького ладу, хоче панування поміщиків і катує селян та весь народ. Директорія хоче Самостійної Української Народньої Республіки без царів та гетьманів, хоче одняти землю у панів і передати владу народові“.

Відозви Директорії до населення мали надзвичайний успіх. Коло них збиралося все більше сил, але в Київі про це ніхто не відав. Російські газети, що ніколи не були прихильні до українства, тепер остаточно розперезалися і навіть найбільш пристойні з них не утримались від брехні, інсинуацій та доносів на окремих українських діячів. Про пресу, яка субсидувалася гетьманом та „Протофісом“, як „Мир“, „Утро“, „Вечер“ й инш., нема чого й споминати. Військо Петлюри вони инакше не називали, як „банди“ і під проводом Кістяковського, що знов заняв місце міністра внутрішніх справ, весь час одурювали громадянство фантастичними звістками про блискучі побіди добровольців, про те, що Антанта цілком на боці гетьмана й його уряду і що з Одеси, де вона осередилася, вже відправлені на Київщину великі отряди антанського війська, які остаточно знищують „петлюровських бандитів“.

Користуючись моментом, уряд буквально сипав міліонами

і між иншим видав коло 13 мільонів німцям. Вони вже встигли улаштувати в Києві раду солдатських депутатів, але це не перешкоджало їм використувати гетьмана та українську скарбницю, не перешкоджало голові ради тов. Кірхнеру заїздити до ген. Скоропадського для дружньої бесіди про допомогу, яка й фактично давалася німцями. Поруч з добровольцями гр. Келера та кн. Долгорукова вони билися з українською республіканською армією і затримували її вступ у Київ, аж поки самі не були розбиті і не склали з Петлюрою умови про нейтралітет.

Ця умова вирішила всю справу. Хоробрі добровольці, що безстрашно розстрілювали людей на вулицях української столиці, показалися на полі без німців цілком нікчемним військом^{*)}. Кістяковський, що ще зробив був спробу обдурити населення Києва й надрукував в часописах фальшиву телеграму з Одеси, буцім то від французького консула Ено про допомогу гетьману, потім раптом і безслідно зник. Зник і Скоропадський, видавши 14 грудня грамоту, що він зрікається гетьманства, та захопивши коло 10 мільонів народніх грошей.

15 грудня 1919 р. війська Директорії увійшли в Київ.

Що то були за війська? Це питання містило надзвичайно серйозний зміст, бо на революційній армії базувалась перемога Директорії над гетьманщиною; ця армія повинна була служити також опорою та захистом дальшої державної праці по відновленню та розвитку Української Народньої Республіки, що обсажена була зі всіх боків ворогами.

Чи відповідало військо Директорії оцім вимогам?

Розуміється, то не були банди, як з нахабством наймитів буржуазії клепади російські часописи, але на жаль це не були в значенній своїй кількості і національно-свідомі та дисципліновані маси. Я вже згадував вище, які елементи піднялися на боротьбу з гетьманщиною. Безумовно всі ці елементи дали своїх представників в військо Петлюри. Це почувалося з перших же кроків повстання, яке організувала Директорія. Її програма приймалася далеко не всіма частинами війська. Один з українських діячів, який мав нагоду побувати в різних місцях фронту й пробратися у Київ ще довго до вступу республіканської армії, свідчив, що зустрічав окремі військові частини цілком большевицькі і бачив на одній станції розліплені українські військові прокламації про передачу всієї влади радам

^{*)} Для допомоги хоробрим російським добровольцям кн. Долгоруков покликав учнів старших класів середніх шкіл, яким за це давали по 10 карб. Науменко погодився з цим росторядженням, хоч все своє життя висловлював протести проти впуску політики в школу та прилучення дітей до політичної боротьби.

робітничих та селянських депутатів. З другого боку де-які накази Директорії і зокрема головного отамана Петлюри показують, що вже у перші дні повстання доводилося вести боротьбу з шкочливими елементами в війську, в тому числі і просто з провокаторами та перекрашеними гетьманцями. Найбільш здоровим зерном в армії, дійсно освіченим, національно свідомим і дісціплінованим, яке боролось за ідею української державности, були галицькі січовики. Вони фактично почали повстання, вони були його осередком і вони до кінця зосталися вірними ідеї, яку вважали святою. Але їх було дуже мало, і тому всім ясно, що Директорія тільки у тому разі спроможеться відбудувати Українську Народню Республіку, як що встигне зорганізувати національно свідому армію, яка б непохитно стояла-б на сторожі народніх інтересів і не піддавалась демагогічній агітації та провокаційним впливам.

Але чи ж була змога власними силами і в короткий час досягти такої мети, та ще й в умовах сучасности, коли доводилося мати діло з темними, неосвіченими масами, яких зі всіх боків оточують елементи ворожі національно-демократичним ідеалам, написаним на прапорі української народньої влади?

Дійсність швидко дала дуже сумну відповідь на це запитання...

Розуміється не в самому війську є сила держави. Не в меншій, а напевно навіть у більшій мірі ця сила залежить од доброї політики,—від уміння керовників держави розбиратися в складних умовах народнього життя, у всій його глибині і задовольнити потреби й вимоги народніх мас найбільш доцільним шляхом. Найлекший шлях це йти по лінії найменшого опіру, але дуже рідко цей спокусливий шлях доводить до бажаного результату. Треба отже мати велику мудрість, щоб уникнути його.

На жаль не можна сказати, щоб український уряд, що склався при Директорії володів отою мудрою політикою. Я не збираюсь критикувати політику Директорії та її міністерства, хоча не можу не зазначити, що міністерство, можна було скласти далеко краще. Мені добре відомо, що критика значно легша, ніж творчість, і я не буду спинятися ні на декларації Директорії, що викликала у свій час стільки незадоволення, переважно з правого боку, ні на праці утворенного Директорією трудового конгресу, який мусив припинити свою діяльність в самому початку. Але я не можу не зазначити, що практика Директорського уряду в перші-ж дні висунула цілу низку фактів, які наочно пройшли перед усім суспільством і компрометували та дискредитували владу майже день за днем.

Вийшло так, що обиватель, який з радіою душею веселим серцем вийшов зустрічати високу Директорію і був певен, що з урочистого дня її візду у Київ починається дійсно нова ера, вже через кілька днів переконався, що жадної ери нема і що майже все зістається для нього по-старому. Загальна думка склалася та, що у стерна держави стоять недержавні люди.

Найбільш серйозними актами з боку Директорії була її декларація та закон про трудовий конгрес. Тут, в отих двох актах, були викладені, так мовити, ідеологія й урядова програма нової влади, але в останнім підрахунку нічого нового ця ідеологія та програма не уявляли. Усе йшло старим шляхом половинчатости та підроблення під большевизм, а такий шлях не міг задовольнити нікого — ні поміркованих, ні большевиків, хоча разом з тим плодив отой самий большевизм та скріпляв його позиції. Коли вже було ставати на такий шлях, рахуючись з успіхами большевизму на Україні, то треба було отверто викинути прапор Радянської Української Республіки і у цій формі заховати основи національної державности.

Отже коли відчувалася надзвичайна потреба в людях державної думки та урядового досвіду, коли починалися вибори у трудовий конгрес, уряд Директорії почав свої дипломатичні заправки й силу силенну людей вислав за кордон, як місії Української народної Республіки, зовсім не забезпечивши дійсного визнання отих місій відповідними державами і навіть не забезпечивши можливости переїзду через кордони тих держав. З боку ці місії до певної міри робили вражіння утікачів з батьківщини, якій загрожувала небезпека.

А небезпека дійсно загрожувала Україні. Вже через кілька день по візді Директорії у Київ почався розклад її війська, в якому визначилася большевицькі настрої. Трипільська (Дніпровська) дивізія, з отаманом Зеленим на чолі, відділилася од війська і зі зброєю вернулась з Київа у Трипілля, де знов почала повстання — на цей раз вже проти Директорії. Одночасно північні большевики захопили Харьків та почали насуватися на Київ. Армія народної республіки билася з большевиками неохоче і відступала навіть без жадного приводу. Єдиною опорою Республіки були галицькі військові члстини, але їх було дуже мало і з ними треба було поводитися дуже ошадно, щоб не зостатися і без цієї невеликої сили.

Як раз в цей час, а саме 22—23 січня 1919 року відбувалися дві важливих події: свято сполучення з Українською народною Республікою Західної Української Республіки і відкриття трудового конгресу, в якому прийняли участь уже й представники Західної України. Цей конгрес повинен був ви-

явити волю трудового народу України відносно справ державного та соціального устрою України.

Конгрес зібрався в кількості біля 350 членів, у тому числі 48 представників Галичини, Буковини й Угорської Русі. Цікаво зазначити, що в склад конгресу, на який вибори проходили, оскільки відомо, без жадних пресій з боку уряду, пройшло лиш 32 представники лівих течій, що стояли на платформі рад робітничих та селянських депутатів. Головна маса депутатів припадала на представників селянської спілки с.-р. (центральної течії) та с.-д. Конгрес працював прискореним темпом, бо з фронту надходили досить сумні вістки. 28 січня конгрес закінчив свою працю й прийняв резолюцію, складену фракцією українських с.-д., до якої прилучилася й частина с.-р. Наводимо тут скорочений текст цієї резолюції:

„Конгрес Трудового народу України, вислухавши повідомлення Директорії і її міністерства та беручи на увагу заяву Директорії про її готовність скласти свої уповноваження, постановив: 1) висловити свою подяку Директорії за її велику роботу по увільненню від пансько-гетьманської влади українського народу. Конгрес висловлює своє повне довір'я Директорії. 2) Беручи на увагу загрожуючий внутрішній і зовнішній стан нашої республіки, засідання конгресу припинити, виділивши з його складу комісії з законо-підготовчими і контрольними функціями. Комісії ці мають виробити законо-проекти для другої сесії Трудового Конгресу, а також допомогати правительству по оздоровленню адміністративного апарату цієї республіки від контрреволюційних і антидержавних елементів. 3) Беручи на увагу тривожний військовий момент, доручити владу і оборону краю Директорії Української Народньої Республіки, котра, поповнена представником від Наддністрянської України—до другої сесії Трудового Конгресу має бути верховною владою і має видавати закони, потрібні для оборони республіки, при чому ці закони передаються на затвердження найближчої сесії Трудового Конгресу. Виконавча влада в Українській Народній Республіці належить Раді Міністрів, котра підчас перерви сесії Конгресу відповідальна перед Директорією. 4) Доручити президіуму Трудового Конгресу, в порозумінні з Директорією, в найближчий час, коли буде змога нормально працювати, скликати таку сесію Трудового Конгресу України. 5) Конгрес трудового народу України стоїть проти організацій робочої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях зміцнення демокра-

тичного ладу правитильство У. Н. Р. разом з комісією має підготувати закон для виборів всенароднього парламенту великої соборної Української Республіки. 6) На основі всенароднього голосування має бути скликано нові органи влади на місцях, а до цього місцева власть в інтересах національної оборони належить довіреном від правительства Української Народньої Республіки Комісарам, котрі повинні працювати в контакті і під доглядом місцевих трудових рад, обраних пропорціонально від селян і робітників. 7) Що до захватів Української території військом держав антанти, арміями совітськими, польськими, лонськими, добровольчими і румунськими — Конґрес трудового народу України заявляє свій рішучій протест проти замахів на цілість, самостійність і незалежність Української Народньої Республіки. Український нарід бажає бути нейтральним і в приятельських стосунках зо всіма іншими народами, одначе він не потерпить, щоб яка-б-то не була держава накидала озброєною рукою свою волю українському народові. 8) З приводу своїх постанов Конґрес трудового народу на Україні видає свій універсал до українського народу і ноти до народів усього світу.“

Таким чином, представники трудового народу України, Східної і Західної, рішуче відкинули диктатуру пролетаріату, себ-то совітський устрій держави, і висловилися за народоправство в демократично-європейському розумінні слова.

На основі цієї резолюції трудовий конґрес звернувся з універсалом до українського народу, а також видав ноту до народів всього світа і відозву до армії.

29-го січня трудовий конґрес почав розїзжатися, а одночасно почалась евакуація з Київа військових та урядових інституцій. Кінець-кінцем виїхала і Директорія—знов до Винниці, де перебувала під час повстання проти гетьмана.

Прошло ще два дні, і у Київ увійшли війська „Временаго Правительства Украинской Совѣтской Республіки“. Українська державність вернулась майже до того стану, в якому вона була рік назад. Виявилися проте і де-які відміни. Рік не минув безслідно і для большевиків. Вони прийшли тепер під прапором не Всеросійської, а Української Республіки; вони не принесли з собою на цей раз того жахливого терору, як в січні 1918 року; вони більш толерантно відносились до українців, не арештовували спочатку й не катували їх. В значній мірі це доводиться зясовувати тим, що за рік склалися досить великі групи українських большевиків, що значна частина війська

яке увійшло у Київ, було українське та що частина українських с.-д., яка під час трудового конгресу відділилася від партії і назвалася незалежними, перейшла на совітську плятформу, також до певної міри і селянська спілка.

Помилкою, проте було б перебільшувати зазначену толерантність большевиків що до українства. Досить помітити, що всі большевицькі інституції заповнювали не українці, а переважно євреї, які належали до російських, — головним чином комуністичної—партій, та що в виконавчому комітеті Київської Ради робітничих та селянських депутатів українці (незалежні с.-д.) дістали тільки одне місце зі ста, себ-то 1%.
—

Аналогія з попереднім роком доповнювалася тим, що зараз, у березні 1919 р., на межах України і навіть на її території, а саме в Одесі стоїть чужеземна оружна сила, яка має своєю метою боротьбу з большевицьким рухом, що загрожує, з погляду Антанти, всім краям Західної Європи.

VI.

Висновки й прогнози.—Буржуазія, соціалізм і національні справи.—
Що чекає Україну в найближчому часі.—Росія, Антанта й центральні держави.—
Революція й большевизм.—Об'єднання національно-культурних сил.

Події останніх часів розгортаються з такою швидкістю, що поки ці рядки дійдуть до читача, обличчя України може цілком змінитися. В кожному разі воно мусить відійти в той чи інший бік од сучасного стану, і тому само собою висовується питання про прогноз, себ-то про з'ясування того, чого можна й треба нам чекати в найближчій будучині.

Свідомий громадянин не може не цікавитися тим, що до нас наближається, що стане дійсністю у найближчий час, але ж не треба себе в цьому напрямкові й обдурювати. Скажіть, будь ласка, як би нам в січні 1917 року, себ-то за два місяці до початку революції, чи навіть за місяць хто-небудь сказав, що в березні на Україні буде існувати Центральна Рада з політичним засланцем проф. Грушевським на чолі—чи повірив би хто з нас цьому? Не повірив би в першу чергу сам М. С. Грушевський, котрий, як я добре памятаю, саме в січні в своїй розмові з московськими росіянами заявляв: „ми, українці, великого та нездійсненого зараз не вимагаємо від Росії, нехай дадуть нам національну початкову освіту, нехай буде заведено навчання українською мовою в народніх школах на Україні, і ми будемо

задоволені—в тій певності, що через 20 років цим шляхом українська національна справа буде цілком забезпечена“. Інших думок в той час навряд чи можна було собі й уявити.

Те ж саме — *mitatis mutandis*—було і в ближчі часи. Чи в початку квітня повірив би хто-небудь, що у нас буде гетьманщина і що на чолі уряду будуть стояти російські кадети та октябристи? Коли це стало вже фактом, то навіть тоді більшість людности була певна, що це тільки коротенький епізод в українській революції. Так і висловлювалися.

Ще виразнішу науку ми мали з большевиками після захоплення ними влади в Петрограді. Майже в один голос пророкували тоді, що вона продержиться кілька днів, а найбільше кілька місяців, і отже вона існує й зараз—через півтора року.

Взагалі пророкувати легко, але користи з цього, з такого пророкування, нема жадної. Займатися цим ми не будемо тим більше, що українська справа надзвичайно складна справа, вона залежить, як вже не раз доводив я на попередніх сторінках, од цілої низки міжнародніх чинників. Історія наша, можна гадати, піде по „равнодѣйствующей“ тих чинників міжнародніх та чинників внутрішніх, більш-менш залежних од нас. Тому треба розібратися серед них, зясувати, оскільки можна, це „порівнання з багатьома невідомими величинами“.

До цього я зараз і перейду, але попереду мушу усунути з нашого шляху одно непорозуміння, що торкається національного питання та його відношення до соціальних та політичних вимог взагалі і до соліалізма зокрема.

Перед першою революцією російські с.-д. вороже ставилися до національних питань, бо вони, мовляв, затемнюють пролетарську свідомість робітників і переплутують класову боротьбу. Проте через де-який час довелося переконатися, що національне почуття, щоб про нього не говорили, є величезна, цілком природна сила, яка охоплює, так само, як і любов до рідної сім'ї, різні соціальні групи. Коли її не задовольняють або гноблять, то це дійсно може викликати однакове обурення і в буржуазних і в пролетарських шарах та об'єднати їх в боротьбі з національними гнобителями. І тому виходить, що як раз для того, щоб не переплутувати класової боротьби, треба очистити її від національних впливів, а цього можна досягти тільки повним задоволенням національних домогань в політичній та культурній сфері. Тоді національна платформа, об'єднуюча різні соціальні групи, сама собою усувається, і поле класових змагань стає цілком одкритим.

Це під час другої революції, здавалося, дуже добре зрозуміли ліві російські соціалісти, себ-то большевики, які перші й

проголосили гасло: „свобода національного самоопредѣленія в плоть до отдѣленія“. Можна було тільки вітати шлях, на який стали большевики, але швидко виявилось, що їх гасло лишилося тільки порожньою формулою, а зараз большевики зрікаються і цієї формули, висловлюючи думку, що національне питання, задоволення національних вимог, є буржуїство; що соціалістичний устрій сам собою розв'язує національні змагання; що у пролетаріата нема батьківщини, бо ще великий Маркс проголосив: „пролетарії всіх країн єднайтеся“; що соціалісти повинні прагнути не національного відокремлення, а прямувати до інтернаціонала.

І в результаті цього всього вийшло, що політика совітської влади на Україні в національно-українському питанні, страшенно нагадувала політику гетьманської влади. Обидві влади в самих категоричних виразах декларували свою прихильність до задоволення прав української нації і обидві усовували потроху національну мову з урядових інституцій і в різних формах провадили русифікацію.

Вже цей один факт повинен зупинити на собі увагу й показати, що є в національній політиці совітських урядовців та в сентенціях ідеологів сучасного комунізму якась помилка.

І помилка та дуже проста. Не треба змішувати *інтернаціоналізм* з *космополітизмом*, бо це не тільки різні, а в певній мірі протилежні річі. Інтернаціонал, себ-то світовий союз робітництва, може існувати тільки в тому разі, коли існує пролетаріат окремих націй. І як раз до такого єднання, до такого союзу, а не до соціалістичної аракчєєвщини нам треба прямувати. Маркс ні від кого не вимагав зрікатися ні рідної матері, ні — що цілком аналогічно — рідної країни й національності. Тільки прикрившись психологічними наслідками царського централізму з його асиміляційною політикою та впливами сильної і до певної міри монопольної російської культури можна зясувати, що велика кількість сучасних, часами цілком щирих і освічених соціалістів, не почувають і не засвоюють собі різниці між національністю та націоналізмом, між патріотизмом та шовінізмом. Особливо це доводиться спостерігати відносно тих євреїв, що згубили свою національність і увійшли до російських партій, не ставши, розуміється, від того великоросами. „Скажите пожалуйста, какое можетъ быть дѣло намъ, русскимъ интеллигентамъ, до национальныхъ вопросовъ!“ — ця увага, яку особисто довелось вислухати од одного поважного російського соціаліста-єврея, дуже характерна й дає змогу зрозуміти оту упертість в українській політиці чужинців.

Б. РДІ. Справжній соціалізм іде поруч з національно-демократич-

ним рухом і не може заперечувати будуванню національної держави, бо вона зі свого боку не заперечує здійсненню ідеалів соціалізму.

Нас у цих нарисах цікавить головним чином питання про забезпечення та розвиток української національної державності, і в цьому напрямку я хотів би освітлити де-які можливі перспективи. Як уже зазначено вище, цьому може допомогти огляд тих головних чинників—міжнародних та внутрішніх—які найтісніше зв'язані з долею України.

В першу лінію треба поставити Росію, яка зараз фактично захопила більшу частину України і використовує її добро для задоволення потреб Московщини; це дасть змогу Всеросійській Совітській владі зміцнити свої позиції. Що буде далі, ми не знаємо, але треба мати на увазі, що який би державний устрій на Московщині не був, вона ввесь час буде прагнути захоплення України, бо тут виходи в море, бо тут плодюча земля, бо тут залізо, вугіль, цукір і т. д. Усе це їй конче потрібне і на цім ґрунті неминучі конфлікти. Федерація з Московщиною—це був би найкращий вихід в цих умовах, але треба добре пам'ятати, що федерацією можна прикрити все, що хочете, і тому на федерацію можна було б згодитись тільки при певних умовах і в певний момент. Нижче, в статтях „Кріза федеративної ідеї на Україні“ та „Україна і Московщина“, я докладно торкаюся цієї справи й тому тут на ній зупинятися не буду.

Величезну роль повинна також відіграти в найближчій будучині України Антанта. Вона, особливо Франція та Бельгія, стільки вклала сюди свого національного, розпорошеного в широких колах населення капіталу, що відмовитись від впливів на майбутній політичний та економічний устрій України, вона розуміється, не погодиться. Після того безладдя, яке у нас панує вже стільки часу, після тої дійсно азійської руйнації промислового й взагалі економічного життя, яке зараз ми в себе спостерегаємо, ледве чи може бути яка-небудь надія на те, що Антанта повірить нашим та московським деклараціям про забезпечення всіх боргів Росії та України. Можливо й навіть напевно вона сама прийде сюди для їх забезпечення, і тут то виникає пекуче питання, що може принести нам з собою отой прихід Антанти. Ми вже бачили, що дав нам прихід німців, якою дорогою ціною довелося заплатити їм за порятунок української держави. В темних та малосвідомих народніх масах німецька окупація, яку зв'язано було з закінченням української влади, а далі з гетьманщиною, нанесла важкий удар справі української державності. Як би це не повторилося з

Антантою! Коли Антанта визнає самостійність України, дасть обов'язок не заперечувати проведенню тут широких соціальних і демократичних реформ і обмежиться економічною компенсацією в формі концесій, тоді інше діло. Нічого дуже страшного в Антанті не було-б. Швидче навпаки, бо у нас в таким разі може бути—при певних, розуміється, умовах—забезпечення в тому, що розвалений економічний апарат, якого ми вже своїми силами безумовно не зможемо налагодити, Антанта приведе до порядку.

Центральні держави, які кілька місяців тому мали величезне, можна мовити, рішуче значіння в нашій майбутності, зараз його стратили, але не цілком.

Холмщина, Галичина, Буковина та Угорська Русь ще не вирвались остаточно з лещетів Австро-Угорщини, Польщі та Румунії, тут ще буде боротьба. В цій боротьбі відіграє свою роль й Німеччина, і, треба вважати, що в кориснім для нас напрямкові, бо інтереси її й Польщі цілком протележні, а Польща—то був один з самих лютих ворогів України і зараз провадить цілком ворожу проти нас акцію. Окрім цього треба мати на увазі, що Антанта, Угорщина та Німеччина,—то наші найблизчі сусіди, з котрими нас тісно зв'язують об'єктивні економічно-культурні інтереси.

Я перелічив головні зовнішні чинники нашої сучасної історії, що ж торкається чинників внутрішніх, то тут на першому місці, само собою зрозуміло, стоїть революція, яка зараз і на Україні пішла у бік большевизму. Приймаючи на увагу цей величезний чинник, який Україна перш за все повинна визнати джерелом своєї державности, не треба проте перебільшувати його значіння, особливо у майбутньому. Кожна революція, як і все на світі, має кінець, і після кожної революції—це також неминучий закон історії—починається реакція. До неї треба бути готовими, бо вона вже показала нам свої пазурі. То були пазурі великої буржуазії та земельного шляхетства, але буде ще—і вже починається—революція дрібної буржуазії та селянства. Історично це має далеко більше значіння, і тут большевизм нічого не допоможе. За ним безумовно треба визнати й історичне виправдання, і принципові заслуги, а відносно окремих діячів, і певну моральну ціну; але він робив переважно революційно-руйнуючу роботу, він валив старий буржуазний уклад життя; творчих же сил в большевизмі та його попутчиках виявилось надзвичайно мало, і „соціалізм“, до якого він довів народ, це соціалізм бідности, це рівний—більш менш—для всіх голод та холод, а не рівний достаток на тепло. І тепер вже ясно, що становище це не може покращати, а тільки буде

гіршати. Здається, тільки в одній сфері—в сфері освіти, що цілком натурально, в большевизмі знайшлися великі й енергійні сили, які проводять жваву й корисну для народа працю. Але на освіті всього життя зараз не відбудуєш, і швидко для большевизма настануть часи великої кризи...

На Україні ця криза пройде в своєрідних умовах, бо тут в основі життя є не тільки селянство, але й до того селянство, яке наскрізь просякнуте почуттям власности. Воно в масі, розуміється, не піде ні на соціалізацію, ні в земельну комуну. Можна цілі гори накопичити самих красномовних і навіть одноголосно ухвалених резолюцій про це, але в життя ті резолюції не перейдуть. Розуміється, соціалістичні проби зробити можна—та їх людськість вже не раз і робила—але не надовго їх вистачить, хоча б вже через те, що психологія людини—це найбільш консервативна її сторона. Варто також мати на увазі, що 84% населення України неграмотне, і треба бути остаточно наївним, щоб покладатися на такий матеріал в ґрунтовнім перебудуванні усього життя на засадах соціалізму. Я вже не говорю про те, що будують отой соціалізм з-дебільшого хлопчакі, в яких нема жадних даних, щоб реформувати світ. Большевики самі жаліються, що справжня інтелігенція саботує їх, і до певної міри це правда, але навіть тоді, як інтелігенція іде до большевиків працювати, толку від цього не дуже багато,—через те, що у цих робітників нема й не може бути віри в свою працю, вони тільки виконують повинність; а від такої праці які можуть бути наслідки? Тут мусить бути ентузіазм, огонь, віра, безмежна енергія й здатність, а замість цього—примусова робота ремісників за для заробітку на хліб насущний, чи просто страху раді іудейська...

Єсі зазначені нами чинники повинні зустрінутися на Україні, і як що реакція, що сховалася за плечима Антанти, не набере великої сили й не переможе—само собою, тимчасово, хоч може й на досить довгий час—то напрям та міць „равнодѣйствующей“ усіх сил буде залежати від нашої внутрішньої культури, від того, в якій мірі нам удалося і вдасться розбуркати національчу свідомість в масах та зорганізувати національну інтелігенцію для культурної праці. Культура—це сила найбільш стала, найменш змінлива, а чи можемо ми бути оскільки-небудь задоволені її сучасним станом? Звернім, наприклад, увагу на нашу пресу. Згадуючи відомі слова Ласалю, можна—*mutatis matandis*—сказати, що кожний народ має таку пресу, якої він заслужив. А яку пресу маємо ми, українці? Скільки у нас було і є часописів, скільки великих політичних газет, журналів й т. ин.? Яке вони мають поширення, скільки в них передплатників та читачів?

Не веселу відповідь довелося б давати на ці запитання, коли б у нас була належна статистика в цій справі.

А школи? А освіта взагалі? Ми ж робим тільки перші кроки в цьому напрямку, а між тим без загальної освіти на національному ґрунті, не може бути й мови про освіту політичну, яка, в свою чергу, є неодмінною умовою політичної організації та успішної боротьби. М. Грушевський не даремне висловився, що національна школа кінець-кінцем може привести до розв'язання взагалі національного питання, до вирішення національної справи. В цьому саме розумів вплив національної школи й Бісмарк, коли говорив, що Францію в 1870 році завоював німецький народній учитель. Україні може й не доведеться воювати з зовнішніми ворогами за своє існування, але відвойовувати себе саму, свою культуру, від внутрішніх ворогів їй безумовно доведеться, та доводиться уже й зараз, і хто як не вчитель повинен бути тут побідником?

Вертаючись до нашого прогноза, ми повинні остаточно й твердо зазначити, що він може дати найкращі висновки тільки тоді, коли поруч з міжнародними чинниками нашої історії встане у весь зріст чинник внутрішній—напружена культурна праця на національному ґрунті і широка політична організація та об'єднання всіх свідомих українських сил на ґрунті державнім.

Кріза федеративної ідеї на Україні

Коли до ваших рук попадуть числа українських соціалістичних видань за перші місяці революції, то ви не шукаючи побачите, що червоною ниткою в них проходить, незалежно від тої чи іншої партійности, ідея федерації і до того федерації всеросійської. Українська демократія підтримувала ідею єдиного революційного російського фронту, цілком солідарного, так, принаймні, здавалось багатьом, що-до принципів національного самовизначення. „Самостійництво“, як політична ідея, було остільки непопулярне, що навіть торік на початку жовтня на всеукраїнському військовому зїзді в Києві самостійники склали найменший відсоток, і їх поява на кафедрі викликала обурення.

Коли ви розгорнете зараз яке завгодно українське видання, хоча б і надто помірковане, то побачите, що все і вся об'єднується тепер коло ідеї самостійництва; що кожне одхилення в бік союзу з Росією викликає виразно неприхильне відношення і часами береться навіть як зрадливість, як зрада отчизні.

Ким і чим утворено такий поворот? На це питання багато хто зразу відповість: „звичайно, большевиками“, гадаючи, що в цьому вся суть справи. Большевики, які неправдиво отіняли себе прапором федерації й які розбишацькою ватагою пройшли Україну, щоб посіяти тут зухвало-розпутний централізм зайд—ось, мовляв, хто потьмив і дискредитував ідею братерської федерації російських народів.

Це гадка дуже проста, але в такій же мірі й помилкова. Помилкова через те, що надто однобока. Вона бере тільки одно з тих багатьох, що складують ту суму, котру можна назвати тягою *від Росії*.

Тяга від Росії, якою психологічно пересяклося українство без ріжниць партій та напрямів,—сказати треба,—підготовлялась з перших же днів революції, з часу оголошення першої декларації тимчасового правительства, котре забуло, при складанню своєї програми, про самовизначення окремих народів Росії. Дальніша політика тимчасового правительства, не виключаючи соціалістичних його елементів, була, можна сказати, невпинною боротьбою з природнім, неминучим і вже через одне це законним процесом революційної творчости автономної державности, що незвичайною силою показала себе на Україні.

Кожне правительство зараз, як ми добре, знаємо, річ скороминуча, і більш важливим за його є той ґрунт, на якому воно базується. Коли ми вдамося в цей бік, то побачимо, що як тимчасове правительство, так і правительство совітське однаково недобрим оком дивилось на ідею самовизначення народностей Росії через одну й ту ж саму причину. Революція загострила процеси життя і примусила вийти на поверх те, що потенційно переховувалось у душі руської демократії та російського громадянства взагалі, що доти тільки в окремих представників руської інтелегенції виходило за межі підсвідомого і виявлялось в одвертих, буйно окреслених формах (П. Струве, Муретов та інші). Революційний процес відкрив справжню суть, виявив те, що історично збиралось у психіці російського громадянства на протязі вікового „собирательства русскаго государства“. Російські „всечеловѣки“ дійсно опинились без національного почуття, — чим де-які з них, до речі сказати, широ пишаються, — але зате вони опинились з почуттям великодержавности, державної ненасичености та імперіалізму, яке в найвищій мірі опанувало їх. Здебільшого самі, як слід не перевіряючи себе в цьому, вони й тепер ладні докоряюче кивать у бік царського режиму, з яким, мовляв, у них нема нічого спільного що до національної політики. Але їх діла говорять красномовніше слів.

Мені не легко писати ці рядки, бо протягом цілого ряду років я палко боровся з такого роду думками на сторінках київської та московської преси. Я широ вважав руську демократію духовним спадкоємцем Герцена й Чернишевського, які завжди стояли на ґрунті широкого визнання прав на політичне самовизначення за кожним окремим народом, як тільки він цього захоче. Але період революції, значну частину котрого я провів у найближчому сусідстві з кращими представниками великоруської демократії, примусив мене в самій основі змінити свій погляд на справжню суть їх політичних симпатій та змагань. Та й не тільки самого мене, а сотні й тисячі українців, котрих доля закинула в чуже, — вчора ще воно здавалось порідненим, — оточення.

І автономія й федерація були гарні для великоруської демократії тільки доти, поки трактувались академічно, поки не перетворювались в життя. Як тільки почався процес цього перетворення без дозволу російських установчих зборів, у якому великороси й русифіковані елементи инородців повинні були скласти значну більшість. Тільки квочка побачила, що її утята самі посунули до води, як закрутилась нечувана веремія. Я був найближчим свідком і до певної міри учасником цієї веремії і

дозволю собі навести тут кілька, на мій погляд, дуже красномовних та навчаючих ілюстрацій.

В половині лютого цього року я опинився в Москві після кількох місяців виїзду з неї і мене зразу ж вразила різка зміна психологічної, так мовити, обстанови. Рівна, національно спокійна, ворожа шовіністичних ексцесів Москва, можна сказати; кипіла цього разу злобою й ненавистю до України та українців. Кадети й большевики, есери й есдеки однаково були засліплені недобрими почуттями. Соціалістична газета, на прапорі якої було написано: „Ми йдемо до федерації народів Росії“, газета, котру я разом з іншими заснував, у якій довгі місяці працював, ця газета відмовилась надрукувати мою статтю про взаємні відносини України й Росії—навіть з увагою від редакції, що остання не поділяє моїх думок. Тільки моя заява, що я використовую цей факт, як характерне явище нетолерантності й неприхильності до українства, спонукало моїх товаришів по газеті згодитись на надрукування моєї статті, але й то з умовою, що я зроблю де-які скорочення. І що, незалежно від згаданої редакційної уваги, моїй статті буде протиставлена в газеті різка полемічна стаття з боку редакції. При цьому один із редакторів цілком одверто зауважив, що як що Україна справді одпаде від Росії, то „ми будемо змушені знову завоювати її, бо вона нам потрібна“, і додав: „яка вже тепер може бути мова про федерацію!“

Ось воно—самовизначення в соціалістичних програмах та в соціалістичній практиці...

Звичайно, за російських кадетів говорити не доводиться. Доволі прочитати хитромудру брошюру Ф. Кокошкина про автономію й федерацію (його доклад на кадетському зїзді) й нагадати, що саме на сторінках „Русскихъ Вѣдомостей“ було вперше заявлено про необхідність завоювати Україну силою зброї*).

Розуміється, мені можуть заперечити, що окремі спостереження не доводять, але ж усе лихо іменно в тому, що змальовані мною не випадкові, а тільки більш яскраві й виразні прояви загальних настроїв та тенденцій, які виплили з-під спуду на верх великоруського життя.

*) В той самий час, як я писав ці рядки, мною одержано ч. 33 „Русскихъ Вѣдомостей“ („Свобода Росіи“) від 24-го травня 1918 з статтю М. Вінавера „Еврейскій вопросъ“. Там я прочитав таке: „Політично руська держава призвана об'єднати в одно ціле, злити в одну політичну націю багато різних племен і національностей“. Цей заповіт, який що-разу був на устах небіжчика Ф. Ф. Кокошкина, досі видавався непохитним для нового державного будівництва; його не розтоптали, а навпаки зміцняли всі тяжкі переживання революційного періоду.—Се цілком відповідає резолюціям, які були ухвалені на останньому кадетському зїзді в Москві.

Для тих, кого не переконує сказане досі, я наведу факт, який вразив мене до глибини душі, і який я сам би визнав за несправдешній, коли б за нього не почув од сторонньої особи. Справа була знов таки в Москві. Коли я, прибувши в лютому 1918 р. з Київа, ділився з ідейно близькими—так мені здавалось—людьми страшними вражіннями від большевицького терору, який я бачив на власні очі, то мій товариш по беседі—один із найвідоміших людей Росії, давній журналіст та вчений, провідник соціялістичної партії,—не тільки не висловив ганьби фактам розправи з українцями, але просто й різко заявив, що нічого не мав би проти, коли б де-що з кривавих планів большевиків що-до „ворогів Росії“ було доведено до кінця. Я, з де-яких міркувань, утримуюсь од більш конкретної й докладної передачі цієї жахливої заяви славного руського соціяліста; але мені думається, що суть справи ясна і що тільки несправедливе повсяк-часне відношення й засліплення може й подібні факти вважати за випадкові та мало переконуючі.

Для мене після кількох тижнів пробування в Москві стало цілком ясним, через що московські українці, коли не всі то в переважаючій, майже вичерпуючій кількості, в самій основі одхрестились од російської орієнтації, якій були справді вірні не тільки до революції, але й у перші місяці її; мені стало зрозумілим, через що всіх їх опанувала одна думка й одно бажання—яко мога швидче з ворожого табору вернутись до рідного краю.

Приблизно ті ж настрої—по аналогічних, звичайно, причинах—опанували й українців петербуржських. Там утворилась та ж тяга від Росії.

Дозвольте резюмувати мої, на жаль, надто швидко накреслені думки, вражіння й спостереження що до кризи у нас федеративної ідеї.

Ідея федерації України з Великоросією вбита—принаймні тимчасово—і вбита вона зусиллями руської демократії як буржуазної, так і соціялістичної, або яка лічить себе такою. Не до федерації тягне сучасна Великоросія, не до тих ідеалів, які словесно прикрашують політичні програми її партій, а до нового „собиранія Росії“, се-б-то до того, щоб захопити все й проковтнути.

Федерація—великий принцип державного будівництва. По-за цим принципом народам загрожує виснаження в постійній й напруженій боротьбі за існування, а потім, може бути, й загибель; але саме через це всі українські громадяне, без різниці національності, як що вони ворожі політичному лицеміррю, як що їм справді дорого зберегти і згодом широко здій-

снити ідею федерації, повинні тепер найрішучішим способом охороняти Україну од об'єднання з Великоросією, від одвертих і таємних спроб до цього, з чийого б боку вони не були. Разом з тим необхідно напружити всі сили, щоб глибоко й стало була здійснена федерація народів, які століття знемагали під руським гнобительством, і насамперед федерація з порідненим Україні Кубанем, з Кримом та Кавказом, з Білоруссю та Литвою.

Чи це означає, що від федерування з Великоросією треба безповоротно одвернутись, що на цій орієнтації треба раз назавше поставити хреста? Я особисто цього не сказав би, бо можна уявити собі умовини,—правда, не в дуже близькому будучому,—при яких федерування з Росією може стати й корисним і бажаним.

Україна і Московщина

Ідея в'єросійської федеративної республіки, як я вже писав, була майже спільною для всіх політичних партій та напрямків на Україні, а тепер од цієї ідеї зостався лиш слабенький слід в окремих гуртках та особах.

Але все ж таки той слід є. На останнім зїзді української партії соціалістів-федералістів у травні 1918 р. один з видатніших членів партії між иншим висловився з приводу промов про будівлю самостійної української держави, цілком незалежної від Росії, що такі теорії він вважає цілком безпідставними,—вони просто висять в повітрі. Історія випадково не складається, і спільне життя України з Московщиною на протязі майже трьох століть мало свої основи в їх обопільних інтересах—економічних та культурних.

На жаль, промовець не висловився більш докладно в цій справі і зовсім не торкнувся питання, оскільки змінилась ситуація „обопільних інтересів“ України та Московщини після того, як виникли безпосередньо економічні та культурні звязки України з Західною Європою. На нашу гадку, ці звязки в дуже великій мірі повинні відбитися на значінні для України економічних та культурних послуг нашої північної сусідки, котра безумовно більше брала від нас, ніж давала, а в сфері національній просто таки грабувала Україну, стояла на перешкоді її розвитку та нищила своєрідну краєву культуру, заміняючи її так званою „общеросійскою“.

Окрім того треба мати на увазі, що історія на цей раз не так вже далеко відійшла від випадковости, як це може здаватися. Принаймні О. Шульгин в своїй статті „Третій Рим“, що надрукована в його інтересній книжці „Політика“, досить докладно та переконуюче доводить, що велика Російська держава склалася в значній мірі як раз через випадково сприяючі цьому умови зовнішнього характеру. Кругом Московщини на протязі цілих століть не було сильних супротивників, і вона без особливих зусиль захоплювала одну країну за другою. Зникли ці умови, вирости кругом сильні супротивники, і став розвалюватися колос на глиняних ногах.

Колос розвалюється, а люде не хочуть дивитись „в корінь“ лютуються в бік тих, хто тікає з-під неприяних руїн.

В попередній статті про кризу федеративної ідеї на Україні я розказував, яку непристойну пожадливість виявили московські соціалісти, коли справа торкнулася утворення самостійної української держави. Це я знов підкреслюю, але разом з тим, не маючи цілком на меті одностороннього освітлення справи, я повинен навести тут інший факт, котрий зробив на мене, одверто кажучи, дуже приємне вражіння, бо свідчив про безумовно щире та прищипяльне відношення до української справи, хоча для мене й неприємлеме. Мене в березні 1918 р. запросив до себе, щоб поговорити спеціально про цю справу, відомий московський пуоліцист д. В., котрий кілька років назад дуже негативно ставився до українського питання взагалі. Деякі факти та спостереження останніх років переконали його, що українське питання має свої серйозні підстави, але він лишився російським великодержавцем і визнає лиш широку культурну автономію для окремих націй—не більше. І от цей самий письменник, старий марксист, сказав мені: „я російський великодержавець, але зараз, в цей мент, я не бачу для України кращого шляху, як орієнтація на Німеччину та на Австро-Угорщину. Це наймудріша політика—ота, що у вас зараз провадиться. Як марксист, я визнаю лиш ті політичні шляхи, котрі мають під собою певну економічну базу; а які можуть бути зараз економічні зв'язки України з Росією? Україна і тепер має чимало таких продуктів, як хліб, сахар, залізо і т. п., і розуміється даремне нам цього не віддасть; а що ми можемо пропонувати в обмін? Наша індустрія зруйнована революцією, особливо в большевицький її період, і не хутко ще, цілі довгі роки, ми будемо приходити до себе, довго ще буде тягтися наше воскресення; а німці хоча зараз також не мають запасів, але можна бути певним що через кілька місяців вони зможуть демобілізувати де-яку частину своїх фабрик і дати Україні потрібні речі.—А через рік-два після війни у них все буде гаразд“.

Я не буду наводити тут дальших подробиць моєї бесіди з п. В., але повинен додати, що цілком резонні доводи московського публіциста освітлюють лиш один бік справи—негативний; а треба зауважити, що поруч з ним були й зостаються де-які позитивні основи економічних відносин між Україною та Московщиною, і перша з них це та, котру не один раз підкреслював ще небіжчик Драгоманів, коли зясовував, на яких підвалинах повинна будуватися Всеросійська федерація. На Україні велика земельна тіснота, а між тим народ український, народ хліборобів, має великий нахил до колонізації. Між иншим він з великим успіхом колонізує не тільки Сибір, але й „запасні землі“,—як їх називає Драгоманів в „Вільній Спілці“,—на

Доно-Каспійщині, що безпосередньо прилягає до корінно Україні Розуміється, колонізації треба протиставляти перш за все широко-демократичну аграрну політику, поліпшення умов хліборобства на місцях, засоби меліорації та інтенсифікації сільського господарства, але в сучасних економічних та політичних умовах це справи не вирішує, і без еміграції поки-що обійтися нам навряд чи можна. Відокремлення від Московщини безумовно утрудняє цю справу.

Поруч з нею стоїть низка інших, менш значних, але все ж таки маючих певну ціну обставин, і в тім числі потреба України в таких річах та продуктах, яких у неї дуже мало, а на заході ще менше, туди як на півночі дуже багато,—як от, наприклад, ліс і вироби з його.

Не можна також цілком ігнорувати й тих економічних звязків та інтересів, які мають значіння не лише за-для самої української промисловости, але й для робітничих мас, що її обслуговують.

Я не буду зупинятися на цій стороні справи і лиш зауважу, що всі економічні умови, які сприяють федеруванню України з Московщиною, не можуть мати жадного значіння в тому разі, коли федерація загрожує лишитися клаптом паперу, політичним міражем; коли небезпека буде ввесь час висіти над матеріальною, духовною та політичною культурою українського народу.

Тільки роки, цілком незалежного від Росії державного життя України, можуть в певній мірі закріпити й зміцнити її відпорну силу. Тільки десятиліття ізолюваного існування Московщини, як наслідок її попередньої хижацької політики, можуть змінити політичний світогляд та психологію зажерливих російських людей. І тому, коли історія не висуне нових непереможних для України сил, то тільки через кілька років, на наш погляд, може бути поставлено на чергу, без загрози нашим інтересам, питання про Московсько-українську федерацію. Через кілька років, але ні в яким разі не зараз, не тепер.

Київ, 20 червня 1918 р.

Без машкари.

Статті „Кріза федеративної ідеї“ та „Україна і Московщина“ після того, як вони були надруковані в „Новій Раді“, викликали численні відгуки—прихильні з українського боку, неприязні—з боку великоросів та суголосних з ними малоросів. Останні не відкидали наведеного у цих статтях фактичного матеріалу, але їм він здавався випадковим, суб'єктивним і тому не переконуючим.

Це дає мені привід прилучити до тих статей надруковану мною у „Столичном Голосѣ“ замітку з приводу трьох яських документів, які були вміщені в київських часописах в початку січня 1919 р. Треба гадати, що вже в цих яських документах найдобродушніший малорос не побачить випадковости та суб'єктивности.

Ті документи були складені в Ясах в початку повстання проти гетьмана й надзвичайно яскраво освітлюють дійсну суть праці отих московських організацій, які загніздилися в Києві під час гетьманщини.

Як би ми не боялися заяложеної революційної психології, то сказали б, що це дійсно ніж у спину України. На своїх грудях вона виграла гадюку, яка мала ужалити її у саме серце.

Боротьба з українською революцією і повернення „Россіи Андреевського флага—символа ея единства“—ото є завдання тих організацій, які приймали участь в складенні зазначених документів і, розуміється, повинні нести за них цілковиту відповідальність.

Які ж то саме організації?

А це—„Совѣтъ государственного объединенія Россіи“, „Национальный центр“ и „Союзъ возрожденія Россіи“—трійця єдиносущна й нероздільна як що справа торкнеться боротьби з самовизначенням народів Росії.

Вона, ця поважна трійця, яка об'єднує окремі групи с.-р. і с.-д. з н.-с. к.-д з правіщими від них політичними утвореннями, виступала в Ясах з брехливою інформацією про події на Україні, повідомляючи Антанту, в цілковитій згоді з Ігорем Кістяківським, що „українські шовіністи подняли возстаніє въ Кіевской губерніи, в которомъ, кромѣ немногочисленныхъ націоналистовъ, приняли участіє крупныя банды анархистовъ и

большевиків**). Вона ж кликала Антанту до найшвидчої розправи з нашою революцією при допомозі келеровських та долгоруковських дружин:

„Только немедленный приходъ союзныхъ вооруженныхъ силъ можетъ предупредить возстаніе антисоціальныхъ и узко-національныхъ элементовъ, которые повергнутъ страну въ хаосъ анархїи,—писала делегація згаданих організацій у своїм протоколі.— Для поддержанія бодрости среди русскихъ силъ, способныхъ къ организованному сопротивленію (себ-то добровольців?), необходима увѣренность, что помощь союзниковъ не замедлитъ.

„Делегація ожидаетъ при этомъ, что первыя-же вооруженныя силы союзниковъ принесутъ съ собою твердое рѣшеніе не признавать отдѣльныхъ государственныхъ образований, созданныхъ Германіей въ цѣляхъ раздробленія Россіи, и вернуть Россіи ея Андреевскій—флагъ, символъ ея единства“.

Та-ж сама російська трійця давала вказівки французькому консулові пану Ено—„воздержаться въ своей дѣятельности отъ шаговъ, которыя могли бы дать поводъ кому бы то ни было считать, что союзники признають государственную независимость Украины или допускають возможность опредѣленія въ будущемъ отношенія Украины къ Россіи договорнымъ путемъ“.

Вона, кінець-кінцем, ставила перед Антантою обовязкову мету—„радикальное измѣненіе политическаго режима на Украинѣ въ направленіи объединенія съ Россіей“.

Ті, що на території України прикидалися федералістами, виступили на таємних яських нарадах без машкари: федерація може базуватися на умові України з Росією й тому вона недопустима.

Треба просто ухопити Україну за горлянку й притягнуть до обеднання,—таким виявляється, коли висловлюватись цілком прямо, лейт-мотив усіх трьох яських документів. Чия саме рука ухопить—французька чи німецька—це не має значіння. А краще всього, як одбидві разом.

Важкий, але разом з тим у високій мірі навчаючий досвід дістали ми від великоруських організацій, які ще на передодні оголошення в пресі наведених документів запевняли нас у своїй лояльності відносно України та її демократії.

Як же вони почувають себе тепер, коли машкара з них здерта й карти їхні розкриті? Хто повірить після цього в щирість їх дружніх запевнень?

*) Після того, як ця замітка була надрукована в газеті, стало відомо, що комітети російських партій на Україні с.-р та с.-д. заборонили своїм членам приймати участь в „Союзѣ возрожденія Россіи“. Вважаємо своїм обовязком зазначити цей факт, але з оцінуванням його доведеться, користуючись гірким досвідом, де-який час почекаати.

Напередодні перевороту *).

З усього того, що доводилось мені читати й чути про Скоропадського, я не знаю нічого більш влучного, як ота блискуча характеристика його, яку подав п. Д. Донцов:

— *Homunculus!*

Це слово позинно прирости до мізерної безвольної постаті Скоропадського, що став такою шкідливою маріонеткою в руках, які вивели його на кін нашого політичного життя.

Я скільки разів зустрічався з був. гетьманом в справах громадських та державних і зараз хочу розказати про останню зустріч, яка кидає яскравий промінь і на фігуру Скоропадського на її незвичайну нікчемність, і на події останніх днів перед тим переворотом, що безпосередне викликав на Україні повстання з Директорією на чолі.

8-го листопаду ввечері мені позвонив з Ради міністрів один з членів кабінету і сповістив, що групою товаришів по партії, які входили в той час у склад міністерства, висунута моя кандидатура на посаду голови надзвичайної дипломатичної місії до Галичини і що гетьман прохає мене зайти на другий день до палацу. Я відповів, що виїздити з Київа на довгий час не можу, від партії уповноважень не маю та й взагалі зазначеної пропозиції прийняти не можу; але в той же таки вечір я дістав запрошення й пропуск до палацу на 11 годин ранку 9-го листопаду й ухилитися от цієї візити, при таких умовах, визнав незручним.

9-го листопаду в призначений термін я був у палаці, але раніш, ніж потрапити до гетьмана, мав досить інтересну розмову з п. Палтовим, що виконував тоді обов'язки міністра закордонних справ.

Я не буду спинятися на подробицях цієї розмови і зазначу одну деталь. Д. Палтов дуже красномовно зясовував мені, яке велике значіння для України може мати контакт з Галичиною—саме через те, що вона могла б дати нам силу досвідчених інтелігентних працівників, українські державні інституції не мали б тоді потреби в петроградських фаховцях, яких зараз доводиться виписувати за браком української інтелігенції.

*) „Трибуна“ 1919 р. № 12.

— Але ж, пане міністре, відповів я, мені зовсім не хочеться відогравати провокаторську ролю. Як можу я кликати на Україну своїх братів, галицьких інтелігентів, коли мені, як і вам, добре відомо, що значна частина найбільш енергійних працівників з української інтелігенції, що могли б бути корисними державі, валяються по тюрмах та в засланні? Яка може бути гарантія, що туди не попадуть і галичане?

Д. Палтов страшенно зніяковів, почав складати вину на Ігоря Кистяківського, але не скінчивши своїх пояснень, кудись побіг і зараз таки повернувшись сказав, що мене вже чекає у себе в кабінеті п. гетьман.

Я увійшов в добре знайомий мені червоний кабінет. Колись, років 14 назад, в цім самім кабінеті мені довелося провадити досить неприємну балачку з генералом Клейгельсом, тодішнім київським генерал губернатором, після того, в 1917 р., сам я, яко губерніяльний комісар Київщини, урядував в цім-же кабінеті місяців зо три. Ще пізніше, у початку 1918 року доводилося заходити сюди для службових докладів та розмов з В. К. Ванниченком і п. Голубовичем, а тепер ото за столом сидів генерал, що по якомусь чудернацькому непорозумінню вважав себе верховним главою Української держави...

Одначе повинен я зазначити, що жадної пихи та урочистости в прийомах Скоропадського не було і їх не можна навіть порівнювати з прийомами хоча б того ж таки Клейгельса. Скоропадський тримався дуже просто і привітно,—я-б сказав навіть, цілком по обивательському.

До мене він звернувся так, ніби-то питання про мою місію до Галичини є остаточно вирішеним, але я поспішив цьому заперечити.

— Вибачте, пане гетьмане, але я, як би навіть хотів і мав особисту змогу взяти на себе таке серйозне доручення, як представництво української держави в братній Галичині,—висловив би свою остаточну відповідь тільки тоді, коли-б дістав на це дозвіл від своєї партії і згоду на моє призначіння від Національного Союзу. Без такої згоди моє представництво навряд навіть чи мало-б яке-небудь значіння у Львові, де з нашим Національним Союзом рахуються в кожному разі не менше, ніж з урядом.

Скоропадський поставився до моеї заяви дуже уважно й зі свого боку заявив, що цілком зо мною погоджується і доручить п. Палтову „зараз таки перебалакать з цього приводу по телефону з Володимиром Кириловичом“ (він іменно так і сказав: з В. К., а не з Винниченком).

— Я певен, додав він, що з цього боку відносно вас жадних

перешкод не буде; а згоду головного комітету партії ви також можете дістати сьогодні.

— Так, пане гетьмане, але це ще далеко не все. Дуже серйозною перешкодою для моєї згоди з вашою пропозицією уявляються події останніх днів. Дозвольте висловитись цілком одверто. Не далі, як позавчора, в газетах був відчит про зїзд землевластників, виступали ви, а за вами пан Пуришкевич, що проголосив гасло єдиної неделімої Росії. І вам і Пуришкевичу зїзд вчинив однаково гучні овації і це зробило на українське громадянство надзвичайно гнітюче вражіння, котре—я певен—буде мати дуже неприємні для вас наслідки. Мені необхідно знати відношення уряду до виступу Пуришкевича на зїзді та до його промови.

Скоропадський страшенно захвилювався.

— Мерзавці! Це- ж інтрига! Наші поміщики нічому не навчилися, вперто стоять на своїх позиціях і випустили отого клоуна мені на злість. Учора я викликав президію зїзду й спитайте Палтова, як я їх лаяв за оту гидоту, що вони учинили. Чи ж треба запевняти, що я не маю й не можу мати нічого спільного з Пуришкевичем? Про єдину неделіму, розуміється, не може бути жадної гадки. Тепер вже люди починають міняти фронт. Навіть німці перекрашуються, й учора граф Б. в балачці зі мною цілком несподівано докинув, що добре було б, як би Україна федерувалася з Росією. Цеї думки у німців доси ще ніколи не було, і я почав уважно прислуховуватись, що то він ще заспіває в цім напрямі. Але конкретно він нічого певного не висловив. Чув я також, що й Антанта до федерації тягне, але для мене це абсолютно неприємлемо, бо я дуже добре розумію, що то буде за федерація. Це ж буде старе ярмо. Про федерацію з Росією. Україна тепер і думати не повинна. Може через кілька років таке питання й буде вчасним—цього я не знаю, але тепер... *Як би тепер взяли перемогу прибічники федерації, то я б зараз таки вступився, зараз вступився б..*

Заява п. Скоропадського, висловлена ним з великою експресією і, як здавалося, цілком щиро, була остільки важлива, що я його запитав, чи він висловлюється зараз офіційально, а також, чи мав би я право, jako представник українського уряду в Галичині, послатись на його заяви про негативне відношення до федерації з Московщиною.

— Ну, розуміється. Я зі своїми думками не криюсь, і ви маєте повне право вважати мої слова за офіційальні.

Далі я торкнувся ще одного питання. Я повідав Скоропадському, що моє політичне сумління не дозволило б мені за-

раз, при сучасному стані України та її міжнародньому становищу тягти Галичину до повного сполучення з нами. Безпечніше, на мій погляд, було б, заявив я, коли б Галичина поки що утрималась від остаточного вирішення цього питання,— в своїх таки інтересах.

Скоропадський і з цим цілком погодився, додавши, що від всяких директив він утримується і дає мені повний *carte blanche*, бо на місці я сам побачу, яким шляхом краще йти. Разом з тим він прохає мене сердечно вітати Галицьку Національну Раду і передати їй від українського уряду 5 мільонів карбованців (10 міль. корон).

— Треба виїздити як можна швидче,— хоч і завтра. Для охорони грошей і місії я дам вам військову варту. Гроші ви дістанете від міністра Меринга. Гадаю, що через два тижні ви зможете, оскільки треба, поінформуватися та порозумітися і, коли не зможете надовше залишитись у Львові,— повернетесь до Київа.

На цій моя розмова з був. гетьманом скінчилася і я, прийнявши після розмови з В. К. Винниченком та головним комітетом с.-ф. пропозицію уряду, став готуватися до виїзду в Галичину.

В два дні був сконструйований мною склад місії і виїзд наш затримувався головним чином через крутість міністрів Меринга та Ржепечького, котрі явно ухилялись видати гроші, що були призначені для допомоги Галичині. За цими грішми і я, і др. Дмитро Левицький, і п. В. Мурський яко урядовець місії, ходили і до Палтова, і до м-ва торгу та промисловости, і до міністерства фінансів, і до державного банку, але без жадного успіху.

Остаточно надії на одержання 5 міль. для Галичини я всежтаки не тратив і в кожному разі збирався заявити Скоропадському офіційного протеста з приводу поводження його міністрів.

Так протяглося до 13 листопаду. В цей день я був в українському клубі і там випадково зустрівся з полковником Коновальцем, командіром полку січових стрільців, що були розташовані в Білій Церкві (потім командіром осадного корпусу).

Познайомившись з п. полковником, я звернувся до нього з проханням дати в моє розпорядження для охорони вагона місії й суми, яку вона має везти, чоловік 10 січових стрільців з кулеметом. П. Коновалець охоче на це згодився, але розказав при цьому несподівані й надзвичайно неприємні новини.

Виявилось, що Скоропадський екстренно викликав п. Коновальця з Білої Церкви й раптом запитав його, якої політичної орієнтації він зараз тримається.

— Коли ви стоїте на платформі української самостійности, то прошу вас негайно евакуюватися зі своїм полком у Га-

личину. Зараз перемогу на Україні взяли малороси, котрі прагнуть до Федерації. Як що ви погоджуєтесь з цією позицією, то можете залишитися.

Полковник Коновалець заявив, що своїх політичних переконань за для задоволення малоросів не міняє і волів би замість евакуації в Галичину захищати зі своїм полком Київ.

Тоді Скоропадський висловив загрозу, що видасть наказ про розбродження полку. З цим п. Коновалець і пішов від гетьмана.

Як відомо, Скоропадському не вдалося здійснити його загрозу, і Білоцерковські стрільці через кілька днів стали осередком республіканської армії, яка скинула гетьманський уряд і визволила Україну з-під поміщицького ярма, з-під скоропадщини.

Наша місія до Галичини тоді не виїхала. 15 листопаду була видана відома грамота про федерацію з Росією, того-ж дня почався добровольчий терор у Києві і повстання за його межами.

Скоропадський, який був 9 листопаду палким самостійником й урочисто заявляв, що безумовно вступиться з гетьманства, як що перемога буде на боці федералістів, 12-го—я випадково був у палаці—вже шептався з Кривошеїним, а 14-го ввечері учинив свій другий переворот по данних йому вказівках.

Як же зясувати усю цю фантасмаґорію, цю кінематографічну зміну фронту?

Я не маю змоги, зараз докладно зупинятися на цьому питанні, але вважаю, що і на цей раз відповідь на питання кінець-кінцем може бути зведена до єдиного лиш слова:

— Но-тун-су-лус.

31/xi—18.

Додаток.

Під особливу увагу Тимчасового Уряду й російській демократії.

(Докладна записка делегації Української Центральної Ради Коаліційному Міністерству та Виконавчому Комітетові Ради робітничих та солдатських депутатів).

Зріст українського руху, що так інтенсивно проявив себе в дні революції, вимагає нових методів для його оцінки, нових підходних стежок, не кажучи вже про саме фактичне ознайомлення з його проявом. Тим часом в цій галузі все лишилося по давньому, й російські громадські кола щодо українського руху по більшості стають на старі невірні позиції. Це вже й зараз сумно відбивається на взаємовідносинах двох братніх народів, а на будучий час загрожує дуже й дуже небажаними ускладненнями, для полагодження й застереження яких повинні бути з обох сторін вжиті міри державного та громадського значіння.

Для людей, що мало знайомі з історією й характером українського руху, цілком не зрозумілий той розмах, який воно проявило з перших же днів революції. Те, що вважалося ділом невеличкої купки інтелігенції, раптом набуло масового характеру: національні лозунги й вимоги стали дуже популярними в народніх масах. Пояснюється це тим, що український рух, по суті глибокодемократичний, завше стояв на ґрунті народніх потреб, широко охоплюючи їх і завше говорив мовою приступною й зрозумілою народові про його власні справи. Ось через що з самого-ж початку вільного життя рух зробився організуючою силою, спайкою, ось через що до нього підгортались все більші маси народа, справедливо бачучи іменно тут гарантію здійснення своїх загальнолюдських й національних потреб та вимог. Відроджена

українська преса що-дня приносить звістки про те, як серед українських народніх мас все більше й більше виявляється громадська й національна свідомість українське село організується під гаслами, які виставив український рух. Про те ж саме говорять численні й многолюдні зїзди, які відбувались на Україні за останній час: кооперативні, селянської спілки, військові, національні в широкому розумінні слова, педагогічні, партійні і т. н.; ці зїзди представили в цілому мільйонну масу (сам військовий зїзд в Києві уявляв собою 993. 400 організованих солдатів) і в розв'язанню національних завдань виказали себе як одну душу, спільну.

При всьому неоднаковому складі своїх учасників, всі названі зїзди однодушно сходяться в національних вимогах, як політичних (автономія й федерація), так і культурних (українізація школи, громадських інституцій то-що) й визнають своїм вищим національним органом Українську Центральну Раду в Києві. Центральна Рада закладалась з перших днів революції з метою дати організаційні форми стихійному рухові на Україні.

Будучи в центрі руху, вона дійсно послужила тією організаційною підвалиною, коло якої почали збиратись національні українські сили. Вона зуміла виробити й розповсюдити популярні та зрозумілі народові гасла нового державного ладу і досягла значіння правдивого національного гасла, на якому тільки можливо стало на певний ґрунт після

ВСЕНАРОДНЯ
БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
В КИЇВІ.

того, як на велелюдному зїзді представників всіх організованих верств українського народу, що відбувався у Києві на великодньому тиждні, було відновлено та поповнено силами Центральну Раду. В сучасний момент вона зявляється виборним органом національного представництва на Україні, авторитет і значіння якого лежить у загальному визнанню його демократичними колами українського населення.

Здійснюючи тепер національно-культурну автономію українського народу, Центральна Рада відіграє величезну організаційну роль, будучи натуральною спайкою для самих різноманітних верств українського народу. Строго демократична по своєму складові, збудована по зразкові правильного представництва організованих сил, вона має й необхідний їй авторитет і засоби висловлення щирих бажаннів українських народніх мас, які їй доручили освітлення й оборону своїх інтересів. Голос Центральної Ради—голос організованого народу. Тому він повинен мати відповідну вагу в державних справах, які торкаються побуту і упорядкування українського народу. З цього коротенького нариску видно, яку колосальну, стихійно-організаційну працю зробила за ці три місяці українська демократія.

Як же ставляться до цього воістину казкового пробудження 35-мільйонного народу з боку російського громадянства там на Україні. Треба з перших слів сказати: відношення не глибоке, не звязане інтересами революційної Росії, навпаки, погрожуюче багатьома ускладненнями для «сеї справи волі». Причин цьому багато. Головна-ж з них класові інтереси. Пануючі кола на Україні—не українці. Промисловість в руках буржуазії російської, єврейської, французької; торговий капітал, а також величезна частина аграрної буржуазії складається з поляків, росіян і українців, які давно звуть себе „руськими“. Так само всі адміністративні посади в руках не

українців. Верстви ж, яких експлуатують—селянство, більша частина городського пролетаріату, ремесники, дрібні служащі—українці.

Таким чином в данний мент української буржуазії, котра визнає себе такою, на Україні нема. Є окремі особи, невеличкі групи, котрі гуртуються по своїм класовим інтересам до економічно пануючих класів, але класів, повторюємо, ще нема.

Через це серед українських партій досі не було жадної, яка б в свою програму не внесла ідею соціалізму. Звичайно, ці окремі особи і групи завдяки класовому привабливості скоро зіллються в одну компактну масу і закладуть підвалини національно-визначеній українській буржуазії й, звичайно, боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними верствами всіх націй на Україні.

І от, ця-то перспектива боротьби і передбачення перемоги української буржуазії настраює неукраїнські пануючі верстви населення дуже вороже до всього українського руху. До цього треба додати ще й цілком — національний момент. Всмоктавши з молоком самодержавія ідею централізму, звикши дивитись на Україну тільки як на Південно-Західний Край російської імперії, а на українців, як на „хохлов“, що відрізняються від руських тільки деякими маленькими побутовими особливостями, не турбуючись ніколи про те, щоб познайомитись з життям цих „хохлов“ та їхніми ідеалами, що ніколи не вмирили, навіть під гнітом царизму буржуазна інтелігенція не змогла, не знайшла в собі сили піднятися до правильного розуміння того процесу, що відбувався ввесь час. І піддаючись цим двом силам — класовому і національному егоїзму, — пішла шляхом енергійного опіру організації української демократії. Для цього вживали всіх можливих заходів.

Перекручуючи факти, як в пресі, так і в обивательських розмовах, розпускаючи чутки про це, що „хохли хотять відділитись від Росії“, що

вони ж збираються вигнати з України всіх не-українців, бо, мовляв, їх гасло— „Україна тільки для українців“, що взагалі, весь український рух без різниці соціально-політичних відмін, — рух контр-революційний, який вимагає негайного припинення. І настільки їх налякав величезний зріст цього руху, що вони заразили своїм жахом навіть демократичні кола не-українців. Коли в Києві повинен був зібратись Національний Всеукраїнський Конгрес, по городу почали ширитись безглузді чутки про те, що українці мають думку оголосити цей Конгрес Українськими Установчими Зборами і після того вигнати всіх не-українців. Не дивлячись на те, що програма засідання Конгресу була оголошена ще раніш, що в ній не було й натяку на Установчі Збори, всі не-українські елементи, навіть і соціалістичні групи, повірили цим чуткам, перелякались і почали вживати заходів. На щастя вони вдалися до найраціональніших заходів, тоб-то спитали самих українців: чи правда це? Відповідь українців заспокоїла і розвіяла на якийсь час тяжку атмосферу.

Але наскільки заразилась і російська демократія настроєм російської буржуазії, наскільки ідея національного панування на Україні російського народу, ідея господаря, властника, глибоко вілась в свідомість навіть демократичних елементів доважує той завдаток підвищений, ворожий настрій, під впливом якого, наприклад, у председателя Київської Ради робітничих і солдатських депутатів на нараді соціалістичних організацій всіх національностей вирвалася погроза розігнати штыками Український Конгрес. І треба відзначити, ця погроза, ця ворожнеча, в більш або менш культурній формі весь час гніздиться в розумінні і буржуазних і не-буржуазних колах неукраїнського громадянства. Ніякі заперчення українців не можуть побороти це розбурхане національне почуття хазяїна, якому хотять вдарити з боку підвладної до цього

часу національності, вдарити самим фактом існування її, її зростаючої організації і натурального (а не насильного) витіснення з позиції пануючих.

Виникає ціла низка фактів, в яких в більшій, або меншій степені виявляється ця ворожнеча. Справа Українського полку, організацію якого *всі* не-українські верстви лічили мало не загином Росії, „ножем в спину революції“ і такі інші страховини, тепер, коли військова влада визнала за можливе формувати з українців цілі корпуси, яскраво показала, що люде захищали не інтереси революції і Росії, а свої класові або національні позиції.

Так саме всі ті заходи, котрі за останній час визнані пануючими в Києві не-українськими колами за необхідні, будуються на тому ж ґрунті і не тільки не нахиляються до затвердження і зміцнення демократичних основ, зголошених революцією, але навіть ідуть наперекір їм. Так, наприклад, постанова Київської Ради робітничих і солдатських депутатів про зїзди одверто і грубо ламає основи зголошеної волею революційного народу волі зборів.

Від нині по цій постанові скликати зїзди можна лише з дозволу Київської Ради робітничих та солдатських депутатів. І не тільки з дозволу, але і по регламентації Ради. Цей захід мотивується тим, що в Києві за останній час буває дуже багато зїздів селянських, кооперативних, солдатських. Хоч в цим мотиві і не згадується про те, що майже всі такі зїзди були *українські*, одначе кожному ясно, що постанову направлено виключно проти українців.

Аналогічне з цим бажання Київського Виконавчого комітету громадських організацій виділити Київ в окрему адміністративну одиницю, незалежну від цілого краю.

Признаючи, що в зросійщенім за довгі роки абсолютизму Києві перевага не-українського елемента не довговічна, що край з розвитком демократичних основ нового життя

залльє цей острів національними хвилями, пануючі елементи захожують-ся обгородити його високим молем від рідної йому стихії, ізолювати його від краю.

Не маючи змоги в цій короткій записці привести всі видатні факти виявлення національної ворожнечі російського громадянства до українського відродження, ми зупиняємось на зазначених прикладах.

Але з свого боку, ми вважаем за свій громадський і моральний обов'язок зробити таку заяву. Таке відношення визнаем злочинним для справи революції, що лишить за собою тяжкі наслідки для цілої Росії.

Люде, які живуть *по містах* України, бачуть перед собою зросійщені вулиці цих міст, чують навколо жоргонну російську мову, забувають цілком про те, що ці міста тільки дрібненькі островці в морі всього українського народу. Забувають, що через де-кілько років зросійщенний елемент значної частини людности цих самих міст повернеться до рідної стихії, що зросійщення де яких центрів України, котра здається такою повною, є тимчасове явище, утворене ненормальними обставинами знищеного абсолютизму і централізму, який намагається врятувати свої позиції.

Мало того, засліплені класовим або ж національним егоїзмом, заціпенізовані в цій примарній видимості свого національного панування, ці люде не хотять рахуватися з тим, що уже існує не тільки почуття його в зв'язку з інтересами усеї державної цілості.

Всі ці числені зїзди (селянські, кооперативні, партійні, загальнонаціональні), на які були делеговані представники мільйонної організованої української демократії, повинні б вже переконати всіх, що український рух—не вигадка купки інтелігентів, як його по всяк час рекомендував царський уряд російському громадянству, що це величезна сила, котра вирвалася з під вікового утиску, що сила ця росте з кожною годиною, навіть не днем, що припи-

нити її, як би не хотіли цього її вороги, нема вже рішучо ніякої можливості, бо прокинувся 35-ти мільйонний народ.

Треба повернутися до царизму, до приниження всіх прав людини й громадянина, щоб жити де-якою надією на поворот української демократії до первобутного стану „приниженого і закованого раба“.

Бо в національним самопочуванні вилялося перш за все і широких народних масах почуття цих прав, цїєдостоїнности людини і громадянина! Віднині він не „хохол“, не „бидло“, не „мужик“, а українець, тоб то рівний з усіма, хто до революції мав владу принижувати його.

І домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають в корні головним чином це відроджене та визволене почуття й достоїнства людини. І віра в це настільки велика в масах, що вони спочатку навіть зрозуміть не можуть, чому це їх бажання, це вільне прекрасне почуття, зустрічає зле, недобре, вороже відношення до себе у тих, хто стоїть на чолі демократичного руху. В їх простій, не отруєній спокусою психіці не вкладається ця страшенна суперечка.

Вони думають, що кожен, хто б він не був, повинний вкупі з ними радіти та веселитись їх визволенню, їх перетворенню з рабів в люде.

Не тільки радіти, але й всіма силами допомагати цьому чудесному перетворенню.

Цілком зрозуміло, що впертий опір доводить до розчарування, потім ворожнечі, а під кінець і до страшеного обурення. Тепер на всіх зїздах, зібраннях всюди тільки й чути, що скарги, догани й погрози. І чим упертіше стоїть одна сторона, тим хвилювання з другого боку робиться напкіцим, тим міцніще й глибше відається недовірря до росіян, тим ширше розливається хвиля стихійного протесту.

Не відповідальні особи не розуміють всього того, що зараз відбувається і неначе з якоюсь метою продовжують ставити різкі перепо-

ни організації Українських мас. Українська Центральна Рада, як представницький орган в організованій українській демократії досі грала та й зараз грає стримуючу та керуючу по організованому руслу роль.

Але вона могла і може це робити тільки до того часу, поки ця організація іде в контакт з натуральним розвитком народнього руху. Коли через щось вона повинна буде припинити, або навіть залишити свою організаційну діяльність, вона буде знесена стихійним потокам.

До цього її можуть примусити негативне відношення як місцевого, так і особливо російського громадянства.

А таке негативне відношення до Українського руху зауважено не тільки на Україні, а і в центральній Росії. Коли не одверто негативне, то затушоване або ж просто байдуже.

Ми не можемо мовчати і повинні попередити всю російську демократію про надзвичайну небезпеку такого відношення.

Росія її без того перебуває в загрожуючому становищу, без того немає дисципліни в армії, немає підвозу хліба в країні.

Неможна підбурювати мільйони людей, що стоять на фронті і почувають тяжку образу своїх найближгородніших поривань.

Неможна доводити цих людей до того, щоб вони, обурені тим, що їм не задовольнили ні одного їхнього побажання, піддалися стихії і кинулись на Україну, як загрожують вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погроз лишити цілу країну без хліба. А це роблять ті люди, які хочуть сепарувати Київ від України. Натурально, що на це селяне відповідають: а що буде, коли ми сепаруємося від вас. Ми берем на себе сміливість звернути *найсерйознішу увагу* Тимчасового Уряду, Ради Р. і С. Д. і всієї російської демократії на сучасний стан річей і закликаем піти нам на зустріч в розв'язанні нашого тяжкого, відповідального завдання — на пряму Української стихії по такому

шляху, який не тільки не допомагав би усе збільшуючій сварці, а навпаки, допоміг би організації сил всієї Росії. Ми закликаємо як можна уважніше прислухатись до гомону цієї стихії. Коли Уряд і Російська демократія піймають в ньому ті ноти, на які треба одповісти згідно, вони зроблять те, що ця стихія зробиться самим вірним, самим натхненним ділом волі Росії. Коли ж не звернут уваги, або поставляться навіть вороже, вони не знайдуть одповіді в цім гомоні. І тоді Українська Центральна Рада передасть завдання цієї організації в руки тих, хто буде смілим взяти її на себе.

До самого останнього часу Укр. Центральна Рада вважала можливим вдержуватись від того, щоб ставити які небудь вимоги урядові, давно вже заявлені цілою низкою постанов зїздів українського народу.

Але все зростаюче непорозуміння завдань і мети української демократії російським громадянством, а також ворожнеча його до українського руху, а з другого боку зростаюче недовірря української демократії до російського громадянства і збільшуючийся напір на нас з боку цієї демократії приводить нас до твердого і міцного переконання, що єдиним правильним вирішенням становища буде негайне задоволення вимог, які українська демократія в особі Української Центральної Ради подає Тимчасовому Урядові і Раді робітничих і салдатських депутатів і які ми коротенько переказуємо тут:

1) Зважаючи на однодушні вимоги автономії України, виставлені українською демократією, сподіваємось, що Тимчасовий Уряд висловить в тім, чи иншім акті принципіально доброзичливе відношення до цього гасла.

2) Неминучість постановки українського питання на міжнародній конференції в зв'язку з долею Галичини і частин української землі, захоплених німцями, примушує зараз же принципіально вирішити питання про участь в цій конференції представників українського народу, бо

така участь вимагає негайно вжити підготовчих практичних кроків що до закордонної України.

3) Для всестороннього ознайомлення Уряду з настроями на Україні і вимогами українського населення, а також для практичної допомоги урядові в переведенні в життя ріжних заходів, які викликаються особливостями життя краю, треба заснувати при Тимчасовому Уряді посаду особливого комісара по справах України.

4) Для об'єднання урядових заходів по всіх губерніях з українським населенням потрібна посада особливого комісара з краєвою при ньому радою.

Під особливу увагу Тимч. Уряду:

5) В інтересах підвищення бойової сили армії та відновлення дисципліни необхідно переведення в життя виділення українців в окремі військові часті як в тилу, так, по зможі, і на фронті.

6) Визнану Тимчасовим Урядом українізацію початкової школи треба перенести і на середню та вищу

школу, як відносно мови, так і дисципліни навчання.

7) Відповідальні посади як громадянської, так і духовної адміністрації на Україні треба замінити особами, що користуються довір'ям населення, говорять його мовою і знайомі з його побутом.

8) Для задоволення національно-культурних потреб, задушених при старому режимі, необхідно одпустити з Державного казначейства в розпорядження Центральної Ради відповідні кошти.

9) Необхідно дозволити виїзд до Рідного Краю тим закордонним українцям, що не по правді виселені з місць свого постійного життя, а також полегчити долю бранців-українців галичан, розташувавши їх по Українських губерніях.

Члени Делегації Української Центральної Ради: В. Винниченко, Д. Борбенко, Письменний, Д. Ровинський, М. Ковалевський, Ол. Пількевич, А. Чернявський, Є. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

до Українського Народу, на Україні й по-за Україною суцього*).

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української Землі.

Найкращі сини твої виборні люде від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам стояти й боротися за ті права та вольности.

Твої, народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають—вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням—Всенародні Українські Збори (Соїм). Всі закони, що повинні дати той лад туг у нас, на Україні, мають право видати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій російській державі, по-

винні видаватися у Всеросійським Парляменті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як поряdkувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашим українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б-то, вибраним нами, комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представником сього народу, на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми сами творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми сами повинні взяти її на себе. Се наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині сами будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожен село, кож-
на волость, кожна управа повинна

чи земська, яка стоїть за інтереси Українського Народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку дуже організацію та освідомлення народу, і тоді перевернути адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміж з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не-українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю, і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одноставно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо сю підготовчу роботу, ми скличемо представників від усіх народів Землі Української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, які ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом—Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, всім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно і негайно регулярно пересилати його в скарбницю української Центральної Ради.

Народе Український! В твоїх руках доля твоя. В сей трудний час всевітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностійністю і державним розумом, що ти, народ, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: У Києві. Року 1917, місяця червня (іюня), числа 10.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Громадяне землі Української! *).

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання. Временне Правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право

на самоозначення і односячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам Української демократії—Центральній Раді,—і закликає, в згоді з ним, творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завж-

*). II-й Універсал.

ди стояла за те, щоб не одділяти України од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана Українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить наново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орган—Генеральний Секретаріат, що представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої крайової влади Временного Правительства на Україні.

У цім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він, яко представник демократії всієї України і разом з тим, як найвищий крайовий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України, підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення крайового органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажання наближення управління Краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визначаючи, що доля всіх народів Росії міцно звязана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплектовання Українських військових частей, то за для цього Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральному Штабі і Верховному Главнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определению Військового Міністра, буде являться з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством, прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції.

У Києві 1917 року, 5 липня (юля).

АКТ ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА.

Вислухавши повідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетелі про українську справу, Тимчасове Правительство вирішило слідуюче: признати, яко вищий орган

для керування крайовими справами на Україні, окремий орган—Генеральний Секретаріат, склад котрого буде визначено правительством в згоді з Центральною Українською

Радою, доповненою на основах справедливості представниками інших народів, суцїх на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через згаданий орган будуть переводитись міри і заходи в житті краю і його управлінні.

Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні і про способи вирішення в ній земельної справи в межах загального статуту про перехід землі до рук трудових мас, мусить бути вирішено Установчими Зборами. Тимчасове Правительство прихильно поставиться до розроблення Центральною Радою [проекта національно-політичного статуту України в тому розумінні, в якому сама Рада буде вважати це відповідним інтересам Краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи, для внесення цих проектів на Установчі Збори.

Тимчасове Правительство, вважаючи необхідним під час війни зберігати бойову єдність армії, не вважає можливим допустити міри, які можуть порушити єдність її організації і керування, як наприклад, зміна в сучасний момент загального мобілізаційного плану шляхом негайного переходу до системи тері-

торіального комплектування військових частин або надання керівничих прав яким-небудь громадським організаціям. Разом з тим правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному об'єднанню українців у війську, через формування окремих частин виключно українцями, поскільки цей спосіб на погляд військового міністра буде можливим з технічного боку і не порушить бойової сили армії.

В найблизшій часі для більш планомірного і успішного досягнення цієї мети Тимчасове Правительство вважає можливим допустити до здійснення цього завдання самих вояків-українців, а для цього по згоді з Центральною Радою можуть бути командіровані особні делегати-українці, котрі будуть при Кабінеті Військового Міністра, Генеральному Штабові та Верховному Головнокомандуючому. Що до військових українських комітетів на місцях, то вони мають провадити свою працю на загальних основах, при чому їх діяльність повинна провадитись в згоді з діяльністю інших військово-громадських організацій.

Керенський, Терещенко, Церетелі.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе Український і всі народи України*).

Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по державі ширяться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади, дужої, єдиної, народньої, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різни, занепаду.

Народе Український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті

боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею во ім'я творення ладу в нашій країні, во ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка Російська

*) III-й Універсал.

стала федерацією рівних і вільних народів.

До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Української Народньої Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів.

Всіх-же громадян сих земель оповіщаємо:

Від нині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі касується. Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по земельних справах негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України з цього дня установлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який че-

ребуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству Праці від цього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, цильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидче. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочатати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і по-за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Од нині на землі республіки Української смертна кара касується.

Всім увязненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи до упорядкування судівництва і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканности особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах зо всіма установами.

Український народ, довгі роки борючися за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам: великоруському, єврейському, польському та иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних Справ подати нам в найближчому часі зако-

нопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народна Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт, і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народної Української Республіки в федеративній Росії, ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйництвом, та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровя, силу і нову будучність. Вироблення тих норм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх—9 січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів—негаймо видано буде закон.

У Києві, 7 листопаду 1917 року

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе України*).

Твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській вільна Народна Республіка, справдилась колишня давня мрія батьків твоїх—борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики товарів не виробляють. Заводи спинаються. Залізниця розхитані. Гроші в ціні па-

дають. Хліба зменшується. Насуває голод. По краю розплодились юрби грабіжників і злодіїв, особливо коли з фронту посунуло військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час і ці Збори, призначені на нинішній день, не могли зібратись, щоб прийняти з на-

*) IV-й Універсал.

ших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і організувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське правительство народніх комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну і насилає на наші землі свої війська, красногвардійців, большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна наготовленого на засів, забивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не пішло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те саме петроградське правительство народніх комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще „священною“. Знов полетіть кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана зїздами селян, робітників і салдатів України, в інтересах трудящого люду нашої Республіки на те пристати ніяк не хочемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але для того, щоб ні руське правительство, ні яке інше не ставало Україні на перешкоді становити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, до творчої роботи, скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України:

Одинні Українська Народня Республіка стає самостійною ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу.

З усіма сусідніми державами як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити у згоді і приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми—Українська Центральна Рада,—представництво робочого народу, селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

Отож,—насамперед приписуємо Правительству Республіки нашої—Раді Народніх Міністрів від сього дня вести розпочаті уже нею переговори про мир з центральними державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частин бувшої російської імперії і установити, щоб край наш розпочав своє господарське життя в спокою і згоді. Що ж до так званих „большевиків“ та інших напастників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо і рішуче взятися до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо не жалуючи життя боронити добробут і свободу нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш нарід, знищила наш край, розбила господарство. Телер тому мусить бути кінець.

З тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати вояків, після потвердження мирних переговорів—розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевості мають бути відновлені за поміччю і заходами нашого державного скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради—волостні, повітові, та городські думи—мають бути перевибрані, в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тим часом, щоб установити на місцях таку владу, до якої б мали довіряти і яка б спиралась на всі демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних з місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на сьомій сесії.

Закон цей буде розглянено за кілька днів в повній Центральній Раді, і Рада Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих вже до початку весняних робіт через земельні комітети неодмінно відбулася.

Ліси ж, води і всі багатства підземні, яко добробут українського трудящого народу, переходять в порядкування уряду Народньої Української Республіки.

Війна також відібрала на себе всі трудові заробничі сили нашої країни. Більшість заводів, фабрик, майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Отож приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на вільний стан на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплотила сотні тисяч безробітних, а також інвалідів.

В самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б знайти працю і прикласти свої сили, і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих од війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали на бідних пригноблених класах величезні капітали.

Однині Народня Українська Республіка бере в свої руки найважливі галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу.

Торг товарами, які (будуть) привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде вести сама держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбідніші класи через спекулянтів.

Правительству Республіки на виконання цього приписуємо розробити і представити на затвердження закони про це, а також про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і других продуктів і товарів, з яких найбільше бралось прибутків з робочих класів на користь нетрудящихся.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами (позичками) нетрудовим масам допомагали визискувати класи трудові. Однині позичкова поміч банків має даватися, головним чином, на піддержку трудовому населенню та на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не на спекуляцію та різну банкову експлоатацію.

На ґрунті безладдя, неспокою в життю та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків.

Ці темні контр-революційні сили хочуть знову підвернути всі віль-

ні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішучо боротися зо всіма контр-революційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки—до повороту старого ладу, того карати як за державну зраду. Всі ж демократичні свободи, проголошені третім Універсалом, Українська Центральна Рада потверджує і зокрема проголошує: в самостійній Народній Українській Республіці всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9-го січня.

Все, що з вичисленого з цим Універсалі не встигнемо зробити ми, Центральна Рада, в найблищих тижнях певно довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них як

найпильніше, вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів закінчено як найскорше, щоб за кілька тижнів зібрались ці наші Установчі Збори—найвищий господарь і впорядчик землі нашої і закріпили свободу, лад і добробут конституції нашої незалежної Української Народньої Республіки на добро всього трудящого народу її—тепер і на будуче. Цьому найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народніми республіками буйшої російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Республіки Української.

У Києві, січня 9-го, року 1918.

СТАТУТ ПРО ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ І ВІЛЬНОСТІ

У. Н. Р.

I. Загальні постанови.

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, себ-то громадянам Української Народньої Республіки всім разом.

3. Се своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія Української Народньої Республіки неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів $\frac{2}{3}$ голо-

сів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушаючи єдиної своєї влади, Українська Народня Республіка надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України Українська Народня Республіка дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних союзах.

II. Права Громадян України.

7. Громадянином Української Народньої Республіки вважається кожна особа, яка на се право набула порядком, приписаним зако-

нами Української Народньої Республіки.

8. Громадянин Української Народньої Республіки не може бути разом з тим громадянином іншої держави.

9. Громадянин Української Народньої Республіки може зложити з себе громадські права заявою до Уряду Української Народньої Республіки з zachovannям приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадських прав громадянина Української Народньої Республіки може тільки постановою суду Республіки.

11. Актова, громадська і політична правомочність громадянина Української Народньої Республіки починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право Української Народньої Республіки не знає.

12. Громадяне в Українській Народній Республіці рівні в своїх громадських і політичних правах.— Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них.— Ніякі титули в актах і діловодстві Української Народньої Республіки вживатися не можуть.

13. Громадянин Української Народньої Республіки і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу, інакше, як на гарячій вчинку. Але і в такім разі він має бути випущений не пізніш, як за 24 години, коли суд установить якогось способу затримання.

14. Громадянин Української Народньої Республіки і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє вогнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може одбутися без судового наказу.— В наглих випадках можуть органи правної охорони нарушити недоторканість і без судового нака-

зу; одначе і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі сорока восьми годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листовна тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше як у випадках законом означених.

17. Громадянин Української Народньої Республіки ніхто інший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку по скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин Республіки і всі інші на її території має повну свободу переміни місця пробування.

19. Постанови §§ 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормування спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом згідно § 71—75.

20. Лише громадяни Української Народньої Республіки користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну й пасивну участь у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне й пасивне право участі у виборах як до законодавчих органів Республіки, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування мають всі громадяни Республіки, коли їм до дня виконання виборчого акту, вийде двадцять літ. Виїмок творять признанні законом за безумних або божевільних, котрі знаходяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права про те рішають Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком.— Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути.— Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. Органи влади Української Народньої Республіки.

22. Всяка власть в Українській Народній Республіці походить від народу і здійснюється в порядку, установленім сим статутом.

23. Верховним органом влади Української Народньої Республіки являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в Українській Народній Республіці і формують вищі органи виконавчої й судової влади Української Народньої Республіки.

24. Вища власть виконавча в Українській Народній Республіці належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим єсть Генеральний Суд Української Народньої Республіки.

26. Всякого рода справами місцевими порядкують виборні ради і управи громад, волостей і земель.—Ім належить єдина безпосередня місцева власть.—Міністри Української Народньої Республіки тільки контролюють і координують їх діяльність безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим радам і управам призначених, а всякі спори в сіх справах рішає Суд Української Народньої Республіки (§ 59 і 62).

IV. Всенародні збори Української Народньої Республіки.

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадським правом на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути урядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на 100 тисяч людности, і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу.—У всім иншим правила виборів у Всенародні Збори установлюють законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин Української На-

родньої Республіки, котрому минуло 20 років.—Він не може бути потягнений до одповідальности за свою політичну діяльність—Підчас виконування своїх депутатських обовязків він дістає платню в висоті і порядку, установлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові Української Народньої Республіки. Свої рішення в сіх справах він передає Всенароднім Зборам. Признання мандатів неправими і скасування виборів та визначення на місце їх нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони тратять свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш, як трьома міліонами виборців—писаними заявами, переданими через громади Судові, який по провірці правосильности, повідомляє про се домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори тратять свою повновласть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про розписання виборів і скликанням нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває їх голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і ними вибраний новий Голова.—Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинности, звязані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32—33, Всенародніми Зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке устанавлять Всенародні Збори.— Один з них вибирається заступником Голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш, як два рази що року.—Перерва між сесіями не може бути більша 3-х місяців.—На пропозицію, внесену $\frac{1}{5}$ депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніш місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильности рішень Всенародніх Зборів треба присутности більш, як половини депутатів — Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх.—Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство й суд міністрів рішаються спеціальною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів;

а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів;

б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами;

в) окремими депутатами, числом не менш 30;

г) Радою Народніх Міністрів Української Народньої Республіки;

д) органами самоурядування, які обєднують не менш 10 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями— громадянами республіки, в числі не менш 100.000 писаними заявами потвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильности, передає сю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародніх Зборів до Комісії і, після докладу Комісії, приймаються остаточно Всенародніми Зборами. Законодатні проекти внесені не з ініціативи Ради Народніх Міністрів разом з внесенням до Президії Всенародніх Зборів подаються до відомої Ради народніх міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть перейти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу (після нових виборів).

42. Внесення про зміну конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно $\frac{3}{5}$ присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ся ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі, після найблизших нових виборів. У всім иншій не вказаній конституцією лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони й постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його Товариша) і одного з Секретарів Всенародніх Зборів.—Обовязують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не постановлено инакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок Української Народньої Республіки ніякі позики, ані взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути закликані до обовязкової військової або міліційної служби инакше, як постановою Всенародніх Зборів України.

Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імени Української Народньої Республіки без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

Всенародні Збори затверджують трактати політичні і економичні, що укладаються іменем Української Народньої Республіки.

Всенародні Збори установлюють одиниці міри ваги і монети Української Народньої Республіки.

V. Про раду народніх міністрів Української Народньої Республіки.

46. Яко вища виконавча власть Української Народньої Республіки (§ 2.) Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикають цілої Української Народньої Республіки, координує і контролює діяльність сих установ, не порушаючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до його звертаються.

47. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновласть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

48. Формує Раду народніх міністрів Голова Всенародніх Зборів, за порозумінням з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

49. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

50. Число членів Кабінету і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

51. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Кабінетові в цілому чи поодиноким його членам, виголошуючи запитання через Президію Всенародніх Зборів.

52. Фракції Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менш 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніш семи день мають на сі жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах Української Народньої Республіки — самі чи через своїх представників.

53. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів Української Народньої Республіки висловить недовірря, складає повновласть і через 24 години після сього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в п. 48. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовірря в цілости.

54. Постановою $\frac{2}{3}$ Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути відданні під слідство й суд за свою діяльність.

55. Члени Кабінету мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з голосом дорадчим — Члени Всенародніх Зборів під час свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. Суд Української Народньої Республіки.

56. Суд в Українській Народній Республіці одбувається іменем її.

57. Поступовання в суді має бути прилюдне і устне.

58. Судова власть в рамках цивільного карного і адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими Установами.

59. Судових вирішень не можуть змінити ні законодавні, ні адміністраційні органи власти.

60. В яких випадках адміністраційні органи можуть накладати й езекувати кари про те рішає виключно закон.

61. Суд для всіх громадян Республіки один і той самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів з захованням при сьому постанов закон.

62. Найвищим Судом республіки являється „Генеральний Суд Української Народньої Республіки“, зложений в колегії вибраних Всенародніми Зборами на протягу пяти літ.

64. В усім иншій організація і компетенція судів та особи і річевої належності судової установляється законом.

VII. Національні союзи*).

65 (1). Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, себ-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів незалежно від місця їх населення в межах Української Народньої Республіки. Це є невідімане право націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в цьому.

66 (2). Населяючим територію У. Н. Р. націям—великоруській, єврейській і польській,—право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька, та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації з окрема, підписана не менш, як 10,000 громадян У. Н. Р. без ріжниць полу і віри, необмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до данної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публічному засіданні в срок не пізніше як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту У. Н. Р.

67 (3). Для здійснення зазначеного в ст. I права громадяне У. Н.

Р. належні до данної нації утворюють на території У. Н. Р. Національний Союз. Членам кожного Національного Союзу ведуться іменні списки, які в сукупности складають Національний Кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний Національний Кадастр, так і виключення з нього з огляду на заяву про неналежність його до данної нації.

68. (4). Національний Союз користується правом законодавства і урядування в межах компетенції, котра точно установлюється в рядкові, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Національному Союзу виключно належить право представництва данної нації, яка живе на території У. Н. Р., перед державними і громадянськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами, в межах компетенції Національного Союзу, (ст. 9) належать до оголошення в загальноустановленному порядку.

69 (5). З загальних засобів У. Н. Р. та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціонально кількості членів данного Національного Союзу.

70 (6). Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування; за своєю відповідальністю робити позики і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

71. Обсяг справ, належних до компетенції Національного Союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ определяється постановою Установчих Зборів данної на-

*) Розділ VII обіймає закон про національно-персональну автономію, прийнятий Центральною Радою 9 січня 1918 р.

ції, котрі разом з цим визначають і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу належать до розгляду ствердження Установчими Зборами У. Н. Р., або її парламенту.

Примітка: Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між Національними Установчими Зборами і Установчими Зборами У. Н. Р., або її парламентом розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Установчих Зборів У. Н. Р., або її парламенту.

72 (8). Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до данної нації громадянами У. Н. Р., котрим вийшло 20 років, на основі загального, безрізницького, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з приложенням принципу пропорційного представництва.

73 (9). Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами Союзу на основах зазначених в ст. 8. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

74 (10). Усі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших Національних Союзів,—з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

VIII. Про часове припинення громадських свобод.

75 (71). У випадку державної konieczности (під час війни або внутрішніх непокоїв) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

76 (72). Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені має означити спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

77 (73). Заведення часового припинення громадських свобод чи їх обмеження у випадках та межах предвиджених згаданими випадками в § 75 (71) ухвалюють Всенародні Збори.

78 (74). Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народних Міністрів на власну одвічальність, з обов'язком приложити цей свій розпорядок на перше засідання найближчої сесії Всенародних Зборів.

79 (75) Припинення громадянських свобод не може тривати довше як три місяці і продовження тоді повинно ухвалити Всенародні Збори

ГРАМОТА КО ВСЕМУ УКРАИНСКОМУ НАРОДУ.

Граждане Украины!*)

Всімъ памятно событія послѣдняго времени, когда потоками лилась кровь лучшихъ сыновъ Украины и вновь возродившаяся Украинская Держава стояла на краю гибели.

Спасеніємъ своимъ она обязана мощной поддержкѣ центральныхъ державъ, которыя, вѣрныя своему слову, продолжаютъ и въ настоящее время бороться за цѣлость и спокойствіе Украины.

*) Одночасно грамота вийшла і в перекладі на українську мову. Але переклад зроблено так недбало, що в деяких місцях переплутується зміст грамоти. Через це саме грамоту ми подаємо в оригіналі.

Но надежды эти не оправдались. Бывшее Украинское Правительство оказалось совершенно несостоятельнымъ.

Беспорядки и анархія на мѣстахъ продолжаются, экономическая разруха и безработица увеличиваются съ каждымъ днемъ и, наконецъ, для богатѣйшей когда то Украины возникаетъ грозный призракъ голода.

При такомъ положеніи, которое грозитъ новой катастрофой Украинѣ, глубоко взволновались все трудовые слои населенія и выступили съ категорическимъ требованіемъ немедленно создать такую Правительственную власть, которая способна была бы обезпечить населенію спокойствіе, законность и возможность производительнаго труда.

Какъ вѣрный сынъ Украины, я рѣшилъ откликнуться на этотъ призывъ и взять на себя временно всю полноту власти.

Настоящимъ актомъ я объявляю себя Гетманомъ Украины.

Управление краемъ будетъ осуществляться черезъ посредство назначаемого мною Кабинета Министровъ и на точномъ основаніи прилагаемыхъ при семъ законовъ о временномъ Государственномъ устройствѣ Украинской Державы.

Центральная и Малая Рады, а также все земельные Комитеты съ настоящаго числа распускаются. Министры и товарищи Министровъ увольняются. Все остальные служащіе въ Правительственныхъ учрежденіяхъ остаются на своихъ мѣстахъ и должны продолжать исполненіе своихъ обязанностей.

Въ ближайшее время будетъ изданъ законъ, устанавливающий порядокъ выборовъ въ Украинскій Сеймъ.

Впредь до сего я буду твердо стоять на стражѣ порядка и законности въ краѣ, буду требовать неукоснительнаго исполненія всѣхъ Правительственныхъ распоряженій и буду поддерживать авторитетъ власти, не останавливаясь ни передъ какими самыми крайними мѣрами.

Права частной собственности—какъ основы культуры и цивилизаціи—возстанавливаются въ полномъ объемѣ и все распоряженія быв. Украинскаго Правительства, а равно Временнаго Россійскаго Правительства отменяющія или ограничившія эти права, отменяются. Возстанавливается полная свобода совершенія сделокъ по продажѣ и покупкѣ земли.

Наряду съ этимъ будутъ приняты мѣры къ отчужденію земель по действительной ихъ стоимости отъ крупныхъ землевладѣльцевъ для надѣленія земельными участками малоземельныхъ хлѣборобовъ.

Равнымъ образомъ будутъ твердо обезпечены права рабочаго класса. Особое вниманіе будетъ обращено на улучшеніе праваго положенія и условій работы желѣзно-дорожныхъ служащихъ, которые при исключительно трудныхъ условіяхъ ни на одинъ часъ не прекращали своей отвѣтственной работы.

Въ области экономической и финансовой возстанавливается полная свобода торговли и открывается широкій просторъ частной предпримчивости и инициативѣ.

Предвижу всю тяжесть предстоящихъ мнѣ трудовъ и молю Бога дать мнѣ силъ достойно выполнить то, что я считаю своимъ долгомъ передъ родной Украиной въ настоящее исключительное и критическое для нея время.

Мнѣ далеки и чужды какія либо личныя побужденія и единственной своею цѣлью я ставлю пользу и благо населенія и Края.

Въ этомъ сознаніи призываю всѣхъ гражданъ Украины—безъ различія національностей и вѣроисповѣданій—помочь мнѣ и моимъ сотрудникамъ въ нашемъ сложномъ и отвѣтственномъ дѣлѣ.

*Гетманъ Всея Украины
Павло Скоропадскій.*

29 Апрелья 1918 года, г. Кіевъ.

Законы о временномъ Государственномъ устройствѣ Украинской Державы.

Впредь до избранія Государственнаго Сейма и открытія его дѣйствій, Государственный строй Украинской Державы и порядокъ управленія основывается на слѣдующихъ законахъ:

О Гетманской власти.

1) Власть управленія во всемъ ея объемѣ принадлежитъ Гетману Украины в предѣлахъ всей Украинской Державы.

2) Гетманъ утверждаетъ законы и безъ его утвержденія никакой законъ не можетъ имѣть силы.

3) Гетманъ назначаетъ предсѣдателя совѣта Министровъ. Предсѣдатель избираетъ Министровъ и представляетъ Кабинетъ въ полномъ составѣ на одобреніе Гетмана. Гетманъ назначаетъ и увольняетъ Кабинетъ въ полномъ составѣ, а также назначаетъ и увольняетъ прочихъ должностныхъ лицъ, если для послѣднихъ не установлено закономъ иного порядка назначенія и увольненія.

4) Гетманъ есть высшій руководитель всѣхъ сношеній Украинской Державы съ иностранными государствами.

5) Гетманъ есть Верховный Вождь Украинской Арміи и Флота.

6) Гетманъ объявляетъ мѣстности на военномъ, осадномъ или исключительномъ положеніи.

7) Гетману принадлежитъ помилованіе осужденныхъ, смягченіе наказаній и общее прощеніе совершившихъ преступныя дѣянія съ прекращеніемъ судебного противъ нихъ преслѣдованія и освобожденіе ихъ отъ суда и наказанія, а также сложеніе казенныхъ взысканій и дарованіе милости въ случаяхъ особыхъ, когда симъ не нарушаются ничьи, огражденные закономъ интересы и гражданскія права.

8) Приказы и распоряженія Гетмана скрѣпляются Предсѣдателемъ Совѣта Министровъ или подлежащимъ Министромъ.

О вѣрѣ.

9) Первенствующая въ Украинской Державѣ есть вѣра христіанская, православная.

10) Всѣ не принадлежащіе къ православной вѣрѣ граждане, Украинской Державы, а также всѣ проживающіе въ предѣлахъ Украины пользуются каждый повсемѣстно свободнымъ отиравленіемъ ихъ вѣры и богослуженія по обрядамъ оной.

О правахъ и обязанностяхъ Украинскихъ казаковъ и гражданъ.

11) Условія приобрѣтенія правъ Украинскаго казачества и гражданства, равно какъ и ихъ утрата опредѣляются закономъ.

12) Защита отечества есть священная обязанность каждаго казака и гражданина Украинской Державы.

13) Украинскіе казаки и граждане обязаны платить установленные закономъ налоги и пошлины, а также отбывать повинности согласно постановленіямъ Закона.

14) Никто не можетъ подлежать преслѣдованію за преступное дѣяніе, иначе какъ въ порядкѣ, закономъ опредѣленномъ.

15) Никто не можетъ быть задержанъ подъ стражею иначе, какъ въ случаяхъ закономъ опредѣленныхъ.

16) Никто не можетъ быть судимъ и наказанъ, иначе какъ за преступныя дѣянія, предусмотрѣнные дѣйствовавшими во время совершенія сихъ дѣяній уголовными законами.

17) Жилище каждого неприкосновенно. Производство въ жилищѣ безъ согласія его хозяина обыска или выемки допускается не иначе, какъ въ случаяхъ и въ порядкѣ, закономъ опредѣленнымъ.

18) Каждый Украинскій казакъ и гражданинъ имѣетъ право свободно избирать мѣстожителство и занятіе, пріобрѣтать и отчуждать имущество и безпрепятственно выѣзжать за предѣлы Украинской Державы.

19) Собственность неприкосновенная. Принудительное отчужденіе недвижимыхъ имуществъ, когда сіе необходимо для какой либо государственной или общественной пользы, допускается не иначе, какъ за соответствующее вознагражденіе.

20) Украинскіе казаки и граждане имѣютъ право устраивать Собранія, въ цѣляхъ не противныхъ законамъ, мирно и безъ оружія.

21) Каждый можетъ въ предѣлахъ установленныхъ закономъ высказывать изустно и письменно свои мысли, а равно распространять ихъ путемъ печати или иными способами.

22) Украинскіе казаки и граждане имѣютъ право образовывать Общества и Союзы въ цѣляхъ не противныхъ законамъ.

О законахъ.

23) Украинская Держава управляется на твердыхъ основаніяхъ законовъ, изданныхъ въ установленномъ порядкѣ.

24) Сила закона равно обязательна для всѣхъ безъ изъятія Украинскихъ подданныхъ и для иностранцевъ въ Украинской Державѣ пребывающихъ.

25) Законы, особливо изданные для какой либо мѣстности или части населенія, новымъ общимъ закономъ не отмѣняются, если въ немъ именно такой отмѣны не постановлено.

26) Законы обнародуются во всеобщее свѣдѣніе въ установленномъ порядкѣ и прежде обнародованія въ дѣйствіе не приводятся.

27) По обнародованіи законъ получаетъ обязательную силу со времени назначеннаго для того въ самомъ законѣ срока. Въ самомъ издаваемомъ законѣ можетъ быть указано на обращеніе его до обнародованія, къ исполненію по телеграфу или посредствомъ нарочныхъ.

28) Законъ не можетъ быть отмѣненъ иначе какъ только силою закона. Посему, доколѣ новымъ закономъ положительно не отмѣненъ законъ существующій, онъ сохраняетъ полную свою силу.

29) Никто не можетъ отговариваться невѣдѣніемъ закона, когда онъ былъ обнародованъ установленнымъ порядкомъ.

30) Законы разрабатываются въ отдѣльныхъ Министерствахъ по принадлежности и представляются на обсужденіе Совѣта Министровъ.

31) По одобреніи Совѣтомъ Министровъ внесенныхъ законопроектовъ они представляются на утвержденіе Гетману.

32) Законы, касающіеся нѣсколькихъ Вѣдомствъ, представляются въ Совѣтъ Министровъ по предварительномъ согласованіи ихъ заинтересованными Министерствами.

33) Министрамъ предоставляется издавать распоряженія въ развитіе и разъясненіе законовъ, причемъ всѣ такіе распоряженія подлежатъ предварительному одобренію Совѣта Министровъ.

О Совѣтѣ Министровъ и Министрахъ.

34) Направленіе и объединеніе дѣйствій отдѣльныхъ вѣдомствъ по предметамъ, какъ законодательства, такъ и высшаго Государственнаго управленія возлагается на Совѣтъ Министровъ.

35) Управленіе дѣлами Совѣта Министровъ возлагается на Государственнаго Секретаря и на подчиненную ему Государственную Канцелярію.

36) Предсѣдатель Совѣта Министровъ, Министры и главноуправляющіе отдѣльными частями отвѣтственны

ють передь Гетманомъ за общій ходъ государственнаго управления; каждый изъ нихъ въ отдельности отвѣтствуетъ за свои дѣйствія и распоряженія.

37) За преступныя по должности дѣянія, Предсѣдатель Совѣта Министровъ и Министры, подлежатъ гражданской и уголовной отвѣтственности на основаніяхъ, въ законѣ опредѣленныхъ.

О Комитетѣ Финансовъ.

38) Комитетъ Финансовъ есть высшее совѣщательное учрежденіе по дѣламъ Государственнаго кредита и финансовой политики.

39) Комитетъ Финансовъ состоитъ изъ Предсѣдателя и Членовъ, назначаемыхъ Гетманомъ. Крімъ того въ составъ Комитета входятъ на правахъ Членовъ: Предсѣдатель Совѣта Министровъ, Министръ Финансовъ и Государственный Контролеръ.

40) На комитетъ возлагается: 1) соображеніе времени и условій совершенія Государственныхъ займовъ; 2) обсужденіе дѣлъ, касающихся Государственнаго кредита, а также вопросовъ денежнаго обра-

щенія и 3) предварительное, съ особаго каждый разъ, Гетмана разсмотрѣніе дѣлъ по финансовой часті, подлежащихъ разрѣшенію, въ законодательномъ порядкѣ.

41). Сужденіе комитета представляются на усмотрѣніе Гетмана.

О Генеральномъ Судѣ.

42) Генеральный Судъ Украинской Державы является высшимъ защитникомъ и хранителемъ закона и высшимъ судомъ Украины по дѣламъ судебнымъ и административнымъ.

43) Судъ публикуетъ всѣ законы и правительственныя распоряженія и наблюдаетъ за законностью ихъ изданія.

44) Предсѣдатель Генеральнаго суда и Генеральные Судьи назначаются Гетманомъ.

*Гетманъ Всея Украины
Павло Скоропадскій.*

*Предсѣдатель Совѣта Министровъ
Микола Устимовичъ.*

29 Апрѣля 1918 года, г. Кіевъ.

ДЕКЛАРАЦІЯ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ*).

Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лица землі української руйнуюче-поміщицько-монархичне панування—гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих власів. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано і відновлено демократичні,

вироблені всенароднім голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи, Директорія Української Народної Республіки оголосила всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників ненарушними, а решта земель переходить в користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з б. гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії

*) Ця декларація була ухвалена Директорією після обговорення її на народах з представників українських соціалістичних партій і оголошена 25 грудня н. ст. 1918 р.

Української Народної Республіки. Ця постанова стосується також монастирських, церковних, і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По „наказу № 1 Директорії селянам“ робляться описи контрибуцій, взятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженням.

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлені колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони і постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою і волею трудящих класів України Верховна Влада Української Народної Республіки—Директорія цими заходами завершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил в державі, соціальних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу і право управління державою від першого джерела революційного права трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому-ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління і порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадянського життя, які творять матері-

яльні та духовні цінності, які кровю і життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючим—робітництву і селянству, тим класам, що здобули цю владу своєю кровю.

Так звані „пануючі класи“, класи земельної промислової буржуазії на сім місяців цілковитого, нічим не обмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього народу в управлінню Державою.

Маючи всі матеріальні фізичні і духові засоби, маючи повну волю для організації економічного, політичного життя, ці класи внесли тільки дезорганізацію і руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-класові егоїстичні інтереси, ці класи вели воістину грабіжницьку політику в краю.

Ними розграбовано, розкрадено в чужі імперіялістичні руки значну частину державно-народного майна.

Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору і насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими „поміщицькими карателями“ були цілком нормальними способами управління народом.

Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права і здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали і зраджували з такими жертвами і такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства постановленого народом, що в гніві і муках повстав проти

цих гнобителів, було б злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці класи до участі в правління країною.

Отже Директорія заявляє:

Класи нетрудові експлуаторські, які живляться і розкошують з праці класів трудових, класи, які нищили край, руйнували господарство і одзначили своє правління жорстокостями і реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою.

Директорія передасть свої права і повноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

Директорія пропонує:

1) трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії і встало з зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні зіхатись у губернії і вибрати своїх делегатів на Конгрес трудового народу України.

Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею дома допомагають творити народній державній лад та порядок.

2) Міському робітництву вибрати од фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

Частина робітництва не української національності під час боротьби українського народу з б. гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально.

Директорія гадє, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не українське робітництво забуде свою національну терпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3) Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, се-б-то: робітникам на полі народньої просвіти; лікарським помішникам, народнім кооперативам, служачим у конторах та інших

установах так само вибрати своїх представників на Конгрес Трудового Народу України.

Місце і час одкриття праці Конгресу, а також норми виборів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

Конгрес Трудового Народу України матиме всі верховні права і повновладність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки.

Конгрес трудового народу, як революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, се-б-то установчими зборами.

Конгрес трудового народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу і тому буде рішуче перепиняти всякі такі самовольні виступи.

До конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбовання та безоглядної експлуатації робітництва і всього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державній робітничий контроль і пильно дбатиме, щоби промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментеві, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового все-світнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія

вважає своїм обов'язком взяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловости і направити господарство в них в інтересах працюючих класів і всього громадянства, а не малої групи класа великовласників.

Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані „Комісії боротьби з спекуляцією“. Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкур, мануфактури, залізних виробів та иншого краму, а також продукція споживу).

Стаючи твердо і непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважає своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально-історичними і міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставляючи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку і ладу, так бажаного всім працюючим

Так само у внутрішніх відносинах Республіки Директорія ставить собі метою національну злагоду і дружнє поєднання трудової демократії всіх націй, що спільними силами всіх працюючих, трудовий народ України без жорстких кривавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети.

Отже класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкодливість і несправедливість їхнього бувшого панування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшости народу повинно належати тій самій більшости, себто класам трудовим.

Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих класів і в інтересах творення нового справедливого і здорового життя для всього народу привласти своїх сил, знаття і науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту, і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку і ладу по всій землі Трудової Республіки.

Доручаючи негайно переведення в життя цих великих задач правительству Української Народньої Республіки—Раді Народніх Міністрів—Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі.

Голова Директорії Української Народньої Республіки *В. Винниченко*

Члени Директорії: *Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко.*

ДЕКЛАРАЦІЯ ТРУДОВОГО КОНГРЕСУ ДО НАРОДУ УКРАЇНИ*).

„Конгрес Трудового Народу, продовжуючи роботу селянських і робітничих депутатів Центральної Ра-

ди, перервану насильством германського війська в Центральній Раді, насамперед протестує перед усіма

*) Деклярація і універсал трудового конгресу були ухвалені конгресом одногочасно на засіданні 28 січня 1919 р.

державами світу проти цього грабіжного акту, що перервав творчу роботу українського народу і зв'язаного з ним порушення суверенітета Української Народної Республіки.

Для забезпечення незалежності й суверенності Української Народної Республіки від усяких порушень її нейтральності Конгрес звертається до всього трудового народу України, селян і робітників з закликком стати на стороні незайманості Української Народної Республіки, впли-

нути на своїх синів і братів, покликаних до війська Української Народної Республіки, щоб вони чесно сповняли свої обов'язки і твердо боронили українську землю від наступу й грабування, на місцях же своїм впливом гасили всякі розрухи й неспокій, подавляли всякі контрреволюційні виступи, щоб трудові ради й Трудовий Конгрес, могли спокійно займатися впорядкуванням справ в інтересах трудового селянства й робітництва України".

УНІВЕРСАЛ ТРУДОВОГО КОНГРЕСУ ДО НАРОДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

„Ми — представники трудового народу України, її робітництво і селянство, зібравшись у столичнім городі Києві, обговоривши найважливіші потреби українського трудящого люду, постановили в цей тяжкий час, коли на Україну з усіх боків нападають вороги нашої волі, доручити й надалі, до слідуючої сесії Конгресу Трудового Народу України, вести державну роботу Директорії, яка підняла повстання проти гетьмансько-панської самовласти і заслужила своєю щирою революційною діяльністю повного довіря селянства і робітництва.

Конгрес Трудового Народу Української Народної Республіки оповіщає робітничий і селянський люд, що він через військські події на Україні припиняє на деякий час свої засідання, аби розіхавшись по городах, повітах і волостях, ми члени Трудового Конгресу, могли допомогти найважливішій тепер з усіх робот — обороні нашого рідного краю.

Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затвержено на першому засіданні Конгресу 24 сього січня.

Для підготовки законопроектів

до слідуючої сесії Трудового Конгресу Української Народної Республіки, Конгрес Трудового Народу України визнав необхідним залишити після себе такі комісії: по обороні Республіки, земельну, освітню, бюджетову, заграничних справ і комісію харчових справ.

Владу виконавчу Директорія має доручити Раді народних міністрів, яка відповідає за свою роботу — перед Трудовим Конгресом, а на час перерви його засідань, перед Директорією Української Народної Республіки.

Владу на місцях здійснюють представники правительства Республіки, які мають працювати в тісному контакті і під контролем повітових і губерніяльних Трудових Рад, які складаються пропорціонально з представників селянства і робітництва.

Інструкцію про вибори в Трудові Ради має негайно виробити правительство Республіки, разом з комісіями Трудового Конгресу.

В цілях закріплення демократичного ладу, правительство Української Народної Республіки, разом з комісіями, має підготувати закон для виборів Всенароднього Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки.

Конгрес Трудового народу України висловлює своє вершине по-

бажання, щоб Директорія й Рада Народніх міністрів провадили надалі свою працю по проведенню земельної реформи, в основі якої лежить передача землі без викупу трудовому народові.

Одночасно правительство повинно негайно подбати про зняття безробіття шляхом відновлення промисловости, про поліпшення долі робітництва і про закріплення всіх революційних здобутків українського пролетаріату.

Переживши тяжкі муки й катування за час семимісячної гетьманської неволі, український варід ще й тепер, скинувши ненависне польське ярмо, повинен знати, що його кровію здобута свобода знаходиться в небезпеці.

З усіх боків цілості і незалежності Української Народньої Республіки загрожують сильні держави.

Для того, щоб не повторилося наше давнє лихо-неволя під властю чужих народів, Конгрес Трудового Народу України кличе всіх синів трудового селянства і робітництва на боротьбу за землю і волю.

Нехай узнають всі сили, які на нас нападають, що український народ уміє не тільки скидати катів та тиравів, але вмє й будувати свою республіку і може всією силою непохитно й не ухильно обороняти своє право порядкувати самим собою.

Народе Український! Будь на сторожі свого права. Проти тебе воюють не тільки імперіалістичні контрреволюційні вороги, але ти бачиш, як совітська Росія, яка не по правді називає себе соціалістичною, теж посидає своїх наймитів китайців та латишів проти твоєї незалежности.

Конгрес Трудового Народу України визнає, що захват московським більшовицьким військом нашої землі може довести до приходу нових чужоземців, які тільки ждуть того часу, коли на Україні запанує більшовицьке безладдя, щоб напасти на розбиту, зруйновану і пограбовану Україну.

Конгрес Трудового Народу України заявляє перед усім світом, що український народ бажає мира з усіма народами і не має думки забрати під свою владу чужі землі, але він не допустить ніяких замахів від якої б не було держави, на свою цілість, самостійність і незалежність.

Не тільки протестами, але й оружною силою трудове селянство й робітництво покаже, що український народ не потерпить над собою насильства й кривди.

Конгрес Трудового Народу України, стоячи за Самостійну Українську Народню Республіку, для рятування землі і волі закликає щирих синів землі Української стати кріпко до зброї під стяги славного війська Директорії Української Народньої Республіки".

Зміст.

	Стор.
Передмова	4.
Од минулого до майбутнього	5.
Кріза федеративної ідеї на Україні	66.
Україна і Московщина	71.
Без машкари	74.
На передодні перевороту	76.

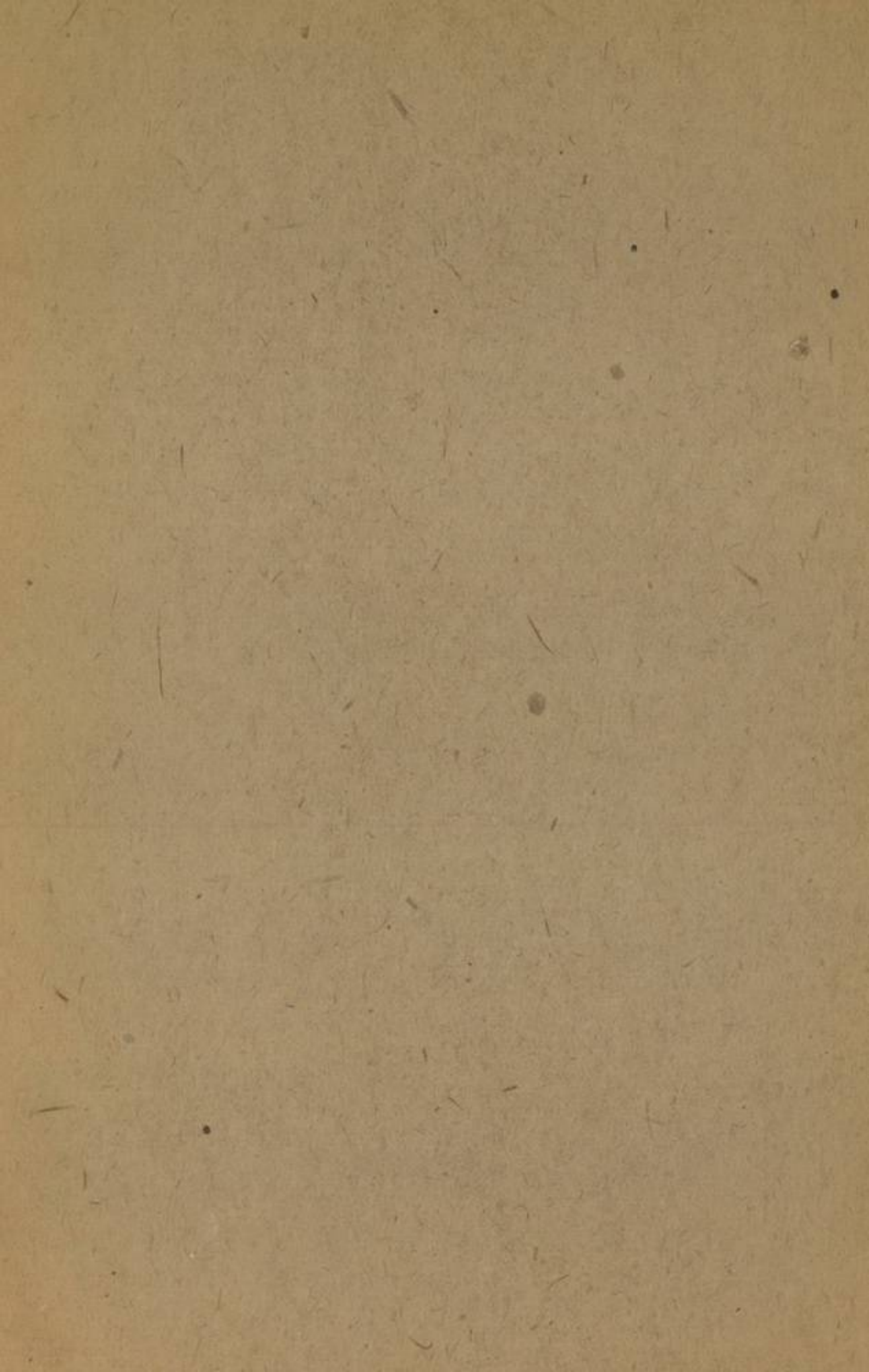
Додаток.

Під особливу увагу Тимчасового Уряду й російської демократії	I.
Універсал Української Центральної Ради—1-й	VI.
„ „ „ „ —2-й	VIII.
Акт временного Правительства	IX.
Універсал Української Центральної Ради—3-и	X.
„ „ „ „ —4-й	XII.
Статут про державний устрій і вільности У. Н. Р.	XV.
Грамота ко всему Украинскому Народу	XXI.
Законы о временномъ Государственномъ устройствѣ Украинской Державы	XXIII.
Декларація Директорії Української Народньої Республіки	XXV.
Декларація трудового конгресу до народу України	XXVIII.
Універсал трудового конгресу до народу Української Народньої Республіки	XXIX.

До відома читачів.

Ця книжка друкувалася в січні і лютому 1919 р. в дуже скрутних умовах, через що в тексті залишилася велика кількість друкарських помилок. Тут зазначаються більш прикрі з них з проханням виправити їх раніш, ніж буде приступлено до читання.

Сторінки.	Рядки.	Надруковано:	Треба читати:
27	6 зверху	загрозою	загравною
28	3 знизу	Літ.-Наук. Від.	Літ.-Наук. Віст.
29	6 зверху	незрозумію	незрозуміло
30	8 "	у влади	до влади
—	19 знизу	коли саме	в які саме дні
—	3 "	виступили	я і виступили
36	5 "	перевороту проти	перетвору
37	12 "	їй відмовили	їй відповіли
38	17 "	Her Efremow	Herz Jefremow
40	4 зверху	доводиться	доводилсьь
42	13 знизу	сатрап	кадет
48	15 зверху	семи	пяти
53	15 знизу	Коло них	Коло неї
54	19 зверху	1819 р.	1918 р.
—	3 знизу	Науменко	денно. Мін. Осв. Науменко
55	11 зверху	всім ясно	всім стало ясно
59	9 "	Київської Ради	Рад
61	15 знизу	Тільки прикрившись псі- хологічними	Тільки псіхологічними
62	3 "	закінченням	закликанням
63	20 зверху	Антанта	Австрія
—	2 знизу	достаток на тепло	достаток та тепло
—	11 "	революція	реакція
64	16 зверху	84 0/0 населення	84 0/0 сельськ. населення
66	9 "	торік	1917 р.
67	5 знизу	у якому	у яких
—	3 "	більшість. Тільки	більшість, як тільки
68	3 зверху	цього року	1918 р.
—	6 "	шовинистичних ексцесів	шовинистичним ексцесам
—	18 "	скорочення. І що	скорочення, і що
—	23 "	і допав	а другий додав
69	3 "	за нього не почув	за нього почув
74	18 "	псіхології	фразеології
80	13 "	тоді не виїхала	так і не виїхала.

Ціха 30 гривень.